

32/uu6(606)
25 ex

Ontwikkeling van een instrument voor de monitoring en evaluatie van landschapsvernieuwing

**H. Dijkstra
H.J.J.C.M. van Blerck
M.A. van der Haar**

BIBLIOTHEEK "DE HAAFF"
Droevendaalsesteeg 3a
6708 PB Wageningen

Rapport 606

Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 12

DLO-Staring Centrum, Wageningen, 1998

Lsn 957230

REFERAAT

Dijkstra, H., H.J.J.C.M. van Blerck en M.A. van der Haar, 1998. *Ontwikkeling van een instrument voor de monitoring en evaluatie van landschapsvernieuwing*. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 606. 92 blz.; 8 fig.; 25 tab.; 20 ref.

Sommige landschappen in Nederland veranderen sterk. De vraag is hoe het gesteld is met de landschapskwaliteit in deze landschapsvernieuwingsgebieden. Er is een instrument ontwikkeld voor het beoordelen van deze landschapskwaliteit (het LandschapKwaliteitsTeam-instrument of LKT-instrument genoemd). Het LKT-instrument bestaat uit een procedure en checklist die worden benut door een panel van deskundigen. Het moet gezien worden als een snelle, brede en globale beoordeling van landschapskwaliteiten (quick scan). Het instrument is getest in twee proefgebieden en levert redelijk gunstige resultaten. De toetsing per proefgebied duurt één dag. Resultaten zijn beoordelingsscores, een uitgebreide discussie over landschapskwaliteiten en aanbevelingen, neergelegd in een verslag. Aanbevolen wordt om het instrument op experimentele basis toe te passen in de praktijk (voor zes gebieden in de komende twee jaar).

Trefwoorden: monitoring, evaluatie, panel, landschapskwaliteit, landschapsvernieuwing

ISSN 0927-4499

Tevens verschenen als nr. 12 in de Onderzoekreeks Nota Landschap.

©1998 DLO-Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied (SC-DLO)
Postbus 125, 6700 AC Wageningen.
Tel.: (0317) 474200; fax: (0317) 424812; e-mail: postkamer@sc.dlo.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van DLO-Staring Centrum.

DLO-Staring Centrum aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Project 87710

Rap606.IS\10.98

Inhoud

	blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	11
1.1 Achtergronden en voorgeschiedenis	11
1.2 Landschapsvernieuwing en de LKT-benadering	14
1.2.1 Landschapsvernieuwing	14
1.2.2 De LKT-benadering	15
1.3 Doel- en vraagstelling van het onderzoek	16
1.4 De keuze en ligging van proefgebieden	16
1.5 Opbouw van het rapport	19
2 Methodische verkenning	21
2.1 De samenstelling van een landschapkwaliteitsteam	21
2.2 Informatie	22
2.3 De checklist	22
2.4 Procedure	26
3 Case 1: het proefgebied De Kraaijenbergse Plassen	29
3.1 Landschapsvernieuwing in het proefgebied	29
3.2 De beoordeling van landschapskwaliteit in het proefgebied	33
3.2.1 De economisch-functionele kwaliteit	33
3.2.2 De esthetische kwaliteit	34
3.2.3 De ecologische kwaliteit	35
3.3 Conclusies voor de ontwikkeling van het LKT-instrument	35
3.3.1 Informatie	36
3.3.2 De procedure	36
3.3.3 De checklist	37
4 Case 2: het proefgebied Hofland-Noord	39
4.1 Landschapsvernieuwing in het proefgebied	39
4.2 De beoordeling van landschapskwaliteit in het proefgebied	45
4.2.1 De economisch-functionele kwaliteit	45
4.2.2 De esthetische kwaliteit	46
4.2.3 De ecologische kwaliteit	46
4.2.4 De totaalkwaliteit	47
4.3 Conclusies voor de ontwikkeling van het LKT-instrument	48
4.3.1 De checklist	48
4.3.2 De procedure	48
5 Het LKT-instrument	51
5.1 Procedure	51
5.1.1 De keuze van een gebied	51
5.1.2 Het LK-team	51
5.1.3 De informatie	52

5.1.4 De procedure op de LK-dag	52
5.1.5 Het verslag van de LK-dag	53
5.2 De checklist	53
5.3 Kosten	56
 6 Aanbevelingen	 57
6.1 Aanbevelingen voor beleid	57
6.2 Aanbevelingen voor onderzoek	58
 Literatuur	 59
A Case 1: proefgebied De Kraaijenbergse Plassen	61
B Case 2: proefgebied Delft-Zoetermeer/Hofland-Noord	77

Woord vooraf

In het kader van het Meetnet Landschap en als vervolgstap op het onderzoek 'Een verkenning van de mogelijkheden voor de monitoring en evaluatie van landschapsvernieuwing' (Dijkstra, 1997) is in een samenwerkingsverband van DLO-Staring Centrum en Buro Schokland een instrument voor de monitoring en evaluatie van landschapsvernieuwing ontwikkeld en getest. Hiermee is meetdoel 9 van het Meetnet Landschap methodisch geoperationaliseerd. Meetdoel 9 betreft 'het gericht volgen van nieuwe ontwikkelingen in landschapsverbeteringsgebieden en aandachtsgebieden', zoals die in de Nota Landschap en het Structuurschema Groene Ruimte zijn vastgesteld. Waar de andere meetdoelen van het Meetnet Landschap zich richten op geleidelijke ontwikkelingen in het landschap, concentreert dit meetdoel zich vooral op geplande procesmatige vernieuwing van landschappen op regionaal of lokaal niveau. Het gaat eerder om het vernieuwen dan om het behouden van landschappen.

Uit de eerder uitgevoerde verkenning kwam naar voren dat een panelbenadering voor de beoogde monitoring en evaluatie perspectief zou kunnen bieden. Doel van voorliggende studie was gericht op het nader vormgeven, uitwerken en testen van een methodiek gebaseerd op een kwaliteitsbeoordeling door een zgn. kwaliteitsteam. Het projectteam bestaande uit H. Dijkstra en M.A. van der Haar (SC-DLO), H.J.J.C.M. van Blerck (Buro Schokland) en E.J. van Beusekom (IKC-Natuurbeheer) heeft in korte tijd veel werk verzet om tot de hier gepresenteerde methodiek te komen en deze in de praktijk te testen.

De studie is begeleid door een begeleidingscommissie van medewerkers van het Ministerie van LNV en van VROM. De begeleidingscommissie is driemaal bijeen geweest en bestond uit de volgende personen:

Mw. Y. Horsten	Directie Noord-West LNV, Diemen (voorzitter)
E.J. van Beusekom	IKC-Natuurbeheer, Wageningen (secretaris)
L. Pols	Directie Natuurbeheer, Min. van LNV, Den Haag
J. Groen	Rijksplanologische Dienst, Min. van VROM, Den Haag
D.A. Boogert	Dienst Landelijk Gebied, Utrecht
J. Jonkhof	IBN-DLO, Wageningen.

De begeleidingscommissie heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het onderzoek. De discussies en aanbevelingen voor tussentijdse verbetering van de methodiek hebben positief doorgewerkt in het bereikte resultaat.

In het bijzonder willen wij de personen bedanken die aan de panelsessies voor het beoordelen van landschapskwaliteit hebben meegewerkt. Voor case 1 (proefgebied De Kraaijensbergse Plassen) waren dat B. Taken, J.J.A. Hoeijmakers, A. Domna, W.B. Harms en J.A. Hendrikx, en voor case 2 (proefgebied Delft-Zoetermeer) G. van der Kooij, J. de Boer, E.A. Hinborch, W. Oosterhof, P. Thissen, S. Jansen en W. van de Poll.

De resultaten waren positief en de discussies enerverend. Wij hopen dat de resultaten van de studie aanleiding zijn om het ontwikkelde instrument in de praktijk toe te passen.

E.J. van Beusekom
IKC-Natuurbeheer
projectleider Meetnet Landschap

H. Dijkstra
DLO-Staring Centrum
projectleider

Samenvatting

Meetdoel 9 van het Meetnet Landschap is gericht op het monitoren en beoordelen van landschapskwaliteit in landschapsvernieuwingsgebieden. Voorliggende studie gaat over de ontwikkeling van een instrument voor dit meetdoel. Landschapsvernieuwing wordt omschreven als het proces van landschapsverandering waarbij maatschappelijke ontwikkelingen niet meer ingepast kunnen worden in de bestaande landschappelijke patronen en kwaliteiten, maar waarbij bewust, doelgericht en via ontwerpen nieuwe elementen, patronen en structuren en bijbehorende kwaliteiten moeten worden ontwikkeld.

Doel van voorliggende studie is om een instrument te ontwikkelen voor het monitoren en beoordelen van landschapskwaliteit in gebieden waar landschapsvernieuwing een rol speelt of heeft gespeeld. Het instrument bestaat uit een procedure en checklist aan de hand waarvan een panel van deskundigen (LandschapKwaliteitsTeam of LKT) een beoordeling geeft van de landschapskwaliteit. De checklist is vooral gebaseerd op doelstellingen en criteria uit de Nota Landschap en het Structuurschema Groene Ruimte (hoofdstuk 2). Een LK-team kan bestaan uit wetenschappers, landschapsarchitecten, stedenbouwers, planologen, maar ook uit kunstenaars en personen uit het maatschappelijk veld die zich met landschap bezighouden en personen die zich verbonden voelen met het gebied waar landschapsvernieuwing plaatsvindt. Het team kan worden samengesteld uit 'outsiders', personen die niet direct bij de veranderingen zijn betrokken, en 'insiders', personen die veel van het gebied en veranderingen weten en erbij zijn betrokken. Het LK-team krijgt informatie over het gebied en over de veranderingen die in het landschap zijn opgetreden. Op grond van deze informatie en veldbezoek geeft het LK-team aan de hand van een checklist met criteria een beoordeling van de landschapskwaliteit. Het invullen van de checklist leidt tot een overzicht van beoordelingsscores en is aanleiding voor een gestructureerde beargumentatie en gerichte discussie over landschapskwaliteiten. De resultaten van de discussie leiden tot aanbevelingen voor verbetering van de landschapskwaliteiten en tussentijdse bijsturing in gebieden waar het proces van landschapsvernieuwing nog aan de gang is. De resultaten geven in de eerste plaats een 'toets op resultaten', in de tweede plaats aanwijzingen voor verbetering van de aansturing van processen van landschapsvernieuwing. Het LKT-instrument moet gezien worden als een middel voor een snelle, brede en globale beoordeling van landschapskwaliteiten in landschapsvernieuwingsgebieden.

Het LKT-instrument is ontwikkeld en getest in twee casestudies (hoofdstukken 3 en 4). Het eerste proefgebied is een gebied tussen Grave en Cuijk waar zandwinning van 350 ha heeft geleid en nog leidt tot belangrijke landschapsveranderingen. Het tweede proefgebied ligt tussen Delft en Zoetermeer. Hier heeft de landschapsvernieuwing vooral betrekking op de realisatie van een groengebied van ca. 1000 ha in het kader van de Randstadgroenstructuur. De resultaten in deze proefgebieden geven een redelijk gunstig perspectief voor toepassing van het instrument in de praktijk. Redelijk gunstig gezien de baten/kosten-verhouding. De kosten van een LK-toetsing (voorbereiding, uitvoering en nazorg) bedragen f 25.000 tot f 35.000 (situatie 1997). Voor deze kosten kan een brede integrale beoordeling worden gegeven van de landschapskwaliteit in een gebied.

Het LKT-instrument, bestaande uit checklist en procedure, is te vinden in hoofdstuk

5. Het product is een verslag met de volgende onderdelen:

- 1 doel en opzet van de toetsing,
- 2 keuze van het gebied en karakterisering van landschap en landschapsvernieuwing in het gebied,
- 3 beoordeling van de landschapskwaliteit in het gebied (actueel en potentieel),
- 4 aanduiding van de processen en succes- en faalfactoren die hebben geleid tot de beoordeelde landschapskwaliteit,
- 5 aanbevelingen voor bijsturen en verbeteren van landschapskwaliteit in het gebied of voor vergelijkbare processen van landschapsvernieuwing in andere gebieden.

Het rapport besluit met aanbevelingen voor beleid en onderzoek. Gedacht wordt ondermeer om op experimentele basis voor de komende twee jaar zes toetsingen van landschapskwaliteit uit te voeren.

Het LKT-instrument is ontwikkeld voor beoordeling van landschapskwaliteit tijdens en na uitvoering van ingrepen (ex-post evaluatie). Het is een vraag of het LKT-instrument ook ingezet kan worden voor een snelle en brede beoordeling van voorgenomen ingrepen (ex-ante evaluatie). Inmiddels is het LKT-instrument benut voor een beoordeling van TNLI-projecten (alternatieven Schiphol). Hieruit blijkt dat het LKT-instrument perspectief biedt voor een snelle en globale ex-ante beoordeling van alternatieven (quick scan).

1 Inleiding

1.1 Achtergronden en voorgeschiedenis

Het Ministerie van LNV heeft gekozen voor de sturingsfilosofie 'sturen op hoofdlijnen en toetsen op resultaat' en voert nu deze filosofie door zowel op het niveau van beleidsvorming en -uitvoering als bij de aansturing van organisatorische eenheden. Aan de ene kant gaat het om de formulering en vastlegging van de hoofdlijnen van het beleid. Belangrijke vragen zijn daarbij ondermeer hoe de doelstellingen toetsbaar te formuleren en in hoeverre deze te differentiëren bijvoorbeeld voor de verschillende actoren, beleidsproducten en voor verschillende gebieden in Nederland. Aan de andere kant gaat het om het toetsen van de resultaten van dat beleid. Het is daarvoor nodig om systemen en indicatoren te ontwikkelen die resultaten kunnen 'meten' en beoordelen. Hieruit vloeit de behoefte voort aan het ontwikkelen van monitoringsystemen en meetnetten.

De sturingsfilosofie is ook van toepassing op het landschapsbeleid. Het rijksbeleid voor het landschap is vastgelegd in de Nota Landschap (Ministerie van LNV, 1992) en het Structuurschema Groene Ruimte (Ministerie van LNV en VROM, 1993). Als uitvloeisel van dit beleid is een Haalbaarheidsstudie Meetnet Landschap uitgevoerd (Dijkstra & Roos-Klein Lankhorst, 1995). Deze studie biedt het kader voor de ontwikkeling van een monitoringsysteem landschap. Dit monitoringsysteem bestaat uit 9 meetdoelen (kader 1).

Monitoringsysteem Landschap

meetdoelen

- 1 monitoring beleving
- 2 monitoring cultuurhistorische kwaliteit
- 3 cultuurhistorische schouw
- 4 monitoring aardkundige kwaliteit
- 5 monitoring schaalkenmerken
- 6 monitoring landschapsecologische kwaliteit
- 7 monitoring ruimtegebruik in relatie tot bruikbaarheid en draagkracht van het landschap
- 8 monitoring verstedelijking
- 9 monitoring landschapsvernieuwing

Kader 1 Meetdoelen Meetnet Landschap

Voorliggende studie gaat over meetdoel 9: monitoring van landschapsvernieuwing. Met dit meetdoel wordt beoogd om nieuwe ontwikkelingen in de landschapsverbeteringsgebieden en aandachtsgebieden te beoordelen op hun bijdrage aan het verbeteren van de landschapskwaliteit. Onder 'landschapsvernieuwing' wordt in algemene zin het proces van landschapsverandering verstaan waarbij maatschappelijke ontwikkelin-

gen niet meer ingepast kunnen worden in de bestaande landschappelijke patronen en kwaliteiten, maar waarbij bewust, doelgericht en via ontwerpen nieuwe elementen, patronen, structuren en bijbehorende kwaliteiten moeten worden ontwikkeld.

Bij de ontwikkeling van het Meetnet Landschap waren er verschillende redenen om een apart meetdoel voor de monitoring van landschapsvernieuwing te formuleren. De belangrijkste reden is dat de komende 20 à 30 jaar vele (grootschalige) ruimtelijke ingrepen zijn te verwachten die het landschap structureel veranderen en waarbij nieuwe kwaliteiten bewust moeten worden ontwikkeld. De Vinex, het Structuurschema Groene Ruimte, de Nota Landschap geven een beeld van ruimtelijke ingrepen die ons te wachten staan. De ruimtelijke ontwikkelingen tot 2005 zijn bijeengebracht op 'de Nieuwe Kaart van Nederland' (Themanummer S&V, 1997). De plannen die in het kader van ICES (Interdepartementale Commissie Economische Structuurverbetering) worden genoemd zijn op de zgn. 'ICES-kaart' gezet. Het gaat om ruimtelijke investeringen van tientallen miljarden guldens op de langere termijn (HSL-Oost, Betuwelijn Noord-Oost, etc.). De rijksoverheid wil de komende ruimtelijke investeringen nadrukkelijk ook opvatten als een culturele opgave (Ministeries van OCW, VROM, LNV en V&W, 1996). De monitoring en evaluatie van landschapsvernieuwing staat daarbij ook ten dienste van het architectuurbeleid.

Het Meetnet Landschap en in het bijzonder de meetdoelen 1, 2, 4 t/m 8 zijn in de eerste plaats gericht op een signalering van landschapsveranderingen op nationaal schaalniveau. Het handhaven en bevorderen van verschillen tussen landschapstypen op dit schaalniveau is een belangrijke doelstelling. De meetdoelen richten zich daarmee vooral op monitoring en handhaving van bestaande landschapskwaliteiten. Wanneer de ruimtelijke ingrepen leiden tot structurele landschapsveranderingen en soms tot volledige omvorming van landschappen, dan is monitoring en evaluatie van de mate waarin bestaande landschapskwaliteiten zijn gehandhaafd, onvoldoende. De vraag is dan ook welke nieuwe kwaliteiten tot stand zijn gebracht. Monitoring van landschapsvernieuwing is vooral een instrument voor het beoordelen en bevorderen van nieuwe kwaliteiten van landschappen.

Een andere reden voor het formuleren van meetdoel 9 was, dat hiermee mogelijk op een meer integrale manier projecten beoordeeld kunnen worden op de vorming van landschapskwaliteiten. De meetdoelen 2, 4, 5 en 6 beschouwen verschillende aspecten van landschappen. Een natuurwetenschappelijke en meetbare kwantitatieve benadering staat hier op de voorgrond. In meetdoel 9 zou een kwalitatieve en integralere benadering meer ruimte kunnen krijgen.

Meetdoel 9 wijkt daarmee af van de overige meetdoelen. Om dat te verduidelijken zijn de meetdoelen 1-9 gekarakteriseerd naar vijf dimensies (tabel 1). Daarbij is aangegeven waar accenten liggen:

- 1 Subject- versus objectgericht. Subjectgericht wil zeggen dat de informatie over landschapsveranderingen wordt verkregen via bevolkingsonderzoek. Bij objectgericht onderzoek vindt registratie van veranderingen aan het object landschap zelf plaats.
- 2 Schaalniveau: landelijk - regionaal - lokaal.

- 3 Gericht op een aspect van het landschap of op het totaal van het landschap.
- 4 Gebieds- en objectgericht versus probleem- en projectgericht.
- 5 Gericht op handhaving en/of op vernieuwing van landschapskwaliteiten.

De karakterisering van meetdoel 9 volgens tabel 1 geeft aan dat zowel een subjectgerichte als een objectgerichte benadering mogelijk is. Het gaat dan om de monitoring en evaluatie van gebieden (meestal regionaal niveau) waar projecten de landschapskwaliteiten hebben gewijzigd. Een accent ligt op de beoordeling van landschapsvernieuwing.

Tabel 1 Karakterisering van de meetdoelen 1-9 naar vijf dimensies

Meetdoel	subject/ object	landelijk/ regionaal/ lokaal	aspect/ totaal	object/ gebied/ probleem/ project	handhaving/ vernieuwing
1	subject	landelijk, regionaal, lokaal	totaal	gebied	handhaving, vernieuwing
2	object	landelijk	aspect	gebied	handhaving
3	object	lokaal	aspect	object	handhaving
4	object	landelijk	aspect	gebied	handhaving
5	object	landelijk	aspect	gebied	handhaving
6	object	landelijk	aspect	gebied	handhaving, vernieuwing
7	object	landelijk	aspect, totaal	gebied	handhaving, vernieuwing
8	object	landelijk	aspect	probleem	handhaving, vernieuwing
9	subject, object	regionaal	totaal	project/gebied	vernieuwing

Voor het operationaliseren van meetdoel 9 is eerst een verkenning uitgevoerd (Dijkstra, 1997). Naar aanleiding van de resultaten van die verkenning is een discussie gevoerd tussen beleid en onderzoek. De uitkomst van die discussie was om de LandschapsKwaliteitsTeam-benadering (LKT-benadering) verder uit te werken.

Voorliggende studie is dus, gezien de geschetste voorgeschiedenis, onderdeel van een veel groter geheel (fig. 1). Aangegeven is tevens dat het Meetnet Landschap bijdraagt aan het Monitoringsysteem Groene Ruimte (Ministerie van LNV en VROM, 1996). Het vult daarin de indicatoren 'waardering bevolking' en 'identiteit'.

ders', personen die niet direct bij de veranderingen zijn betrokken, en 'insiders', personen die veel van het gebied en veranderingen weten en erbij zijn betrokken.

Het LK-team krijgt informatie over het gebied en over de veranderingen die in het landschap zijn opgetreden. Op grond van deze informatie en veldbezoek geeft het LK-team aan de hand van een checklist met criteria een beoordeling van de landschapskwaliteit. Het invullen van de checklist leidt tot een overzicht van beoordelingsscores en is aanleiding voor een nadere beargumentatie en discussie over landschapskwaliteiten. De resultaten leiden tot aanbevelingen voor verbetering van de landschapskwaliteiten en tussentijdse bijsturing in gebieden waar het proces van landschapsvernieuwing nog aan de gang is. De resultaten geven in de eerste plaats een 'toets op resultaten', in de tweede plaats aanwijzingen voor verbetering van de aansturing van processen van landschapsvernieuwing.

1.3 Doel- en vraagstelling van het onderzoek

Doel van het onderzoek is om een operationele checklist te ontwikkelen in combinatie met een procedure voor het beoordelen van landschapskwaliteit in gebieden waar landschapsvernieuwing een rol speelt of heeft gespeeld.

Het doel leidt tot de volgende vragen:

- 1 Welke proefgebieden worden gekozen en waarom deze?
- 2 Wat is de geëigende samenstelling van de LK-teams?
- 3 Welke informatie dienen de LK-teams te krijgen voor het beoordelen van de landschapskwaliteiten in de proefgebieden?
- 4 Welke criteria in de checklist zijn van belang en geschikt voor beoordeling van landschapskwaliteiten?
- 5 Via welke procedure vindt de beoordeling van landschapskwaliteiten plaats, en hoeveel tijd kost een dergelijke procedure?
- 6 Tot welke conclusies en aanbevelingen leidt de beantwoording van de vragen 1 t/m 5?

De studie wordt uitgevoerd in twee proefgebieden. De proefgebieden zijn eerder middel om een operationele checklist te ontwikkelen dan een doel.

1.4 De keuze en ligging van proefgebieden

Criteria voor de keuze van proefgebieden zijn:

- Het proefgebied moet duidelijk het karakter hebben van landschapsvernieuwing. Het gaat om een project-/planmatige veranderingen in landschappen, waarbij nieuwe landschapskwaliteiten (moeten) worden ontwikkeld. De voorkeur hebben die gebieden die meervoudige nieuwe functies krijgen.
- Het proefgebied moet geschikt zijn voor het testen van de procedure en de checklist. Dit betekent ondermeer dat in het gebied kwaliteiten beoordeeld moeten kunnen worden samenhangend met de drie E's in de Nota Landschap.
- Het gebied moet redelijk omvangrijk zijn. Het gaat niet om veranderingen op lokaal

niveau, die enkele ha groot zijn. Hoewel het moeilijk is precieze grenzen te geven wordt uitgegaan van gebieden tussen 100 en 10.000 ha.

- Over het gebied en veranderingen moet praktisch gezien voldoende informatie beschikbaar zijn, die nodig is voor het evalueren van landschapskwaliteiten.
- Hoewel niet noodzakelijk, zouden de proefgebieden aansprekend van aard moeten zijn. Aansprekendheid heeft te maken met bekendheid en actualiteitswaarde.
- Hoewel niet noodzakelijk, zou het een pluspunt zijn als uit de evaluatie van proefprojecten aanwijzingen voor landschapsvernieuwing zouden komen voor vergelijkbare projecten in de toekomst.
- Er moeten voldoende mogelijkheden zijn voor de uitvoering van het onderzoek in het proefgebied. Dit heeft ondermeer te maken met het punt dat er personen beschikbaar zijn die voldoende gebieds- en projectkennis hebben.

Bij de voorbereiding van voorliggend onderzoek gingen de gedachten uit naar een grote zandwinning voor case 1 en naar gebieden binnen de Randstadgroenstructuur voor case 2. Voor case 1 is de keuze gevallen op het proefgebied 'De Kraaijenbergse Plassen', tussen Grave en Cuijk. Voor case 2 is het gebied gekozen tussen Delft en Zoetermeer (fig. 2). Dit proefgebied wordt hierna Hofland-Noord genoemd. Deze proefgebieden voldoen in hoge mate aan de genoemde criteria.

Fig. 2 Ligging van de proefgebieden

1.5 Opbouw van het rapport

In het inleidende hoofdstuk is ingegaan op achtergronden, probleem- en doelstelling, en op de keuze van de twee proefgebieden.

Hoofdstuk 2 gaat nader in op meer methodische aspecten: de criteria voor samenstelling van een LK-team, de informatie die nodig is voor beoordeling van landschapskwaliteit, en op de checklist en de procedure.

In de volgende hoofdstukken worden de beide cases behandeld. Hoofdstuk 3 doet verslag van case 1: het proefgebied De Kraaijenbergse Plassen. Hoofdstuk 4 behandelt case 2: het proefgebied Hofland-Noord. Per proefgebied wordt eerst ingegaan op kenmerken van het proefgebied en het proces van landschapsvernieuwing. Vervolgens wordt een beknopt overzicht gegeven van de beoordeling van de landschapsvernieuwing in de proefgebieden. Aan het eind van elke case worden conclusies getrokken voor de toepassing en ontwikkeling van het instrument.

Het LKT-instrument is in een aantal ronden ontwikkeld. Het resultaat is te vinden in hoofdstuk 5.

Het rapport sluit af met een hoofdstuk over conclusies en aanbevelingen.

In de aanhangsels A en B is uitgebreide informatie opgenomen over respectievelijk case 1 en 2: de samenstelling van de LK-teams, informatie, procedure, de checklist en het verslag van de LK-sessies.

2 Methodische verkenning

Voor het beoordelen van de landschapsvernieuwing in proefgebieden wordt in voorliggend rapport uitgegaan van de panelbenadering met een landschapskwaliteitsteam (LKT-benadering). De volgende elementen in deze benadering zijn daarbij van groot belang:

- 1 de samenstelling van een landschapskwaliteitsteam,
- 2 de informatie,
- 3 de checklist met criteria, en
- 4 de procedure.

2.1 De samenstelling van een landschapskwaliteitsteam

Bij de samenstelling van een LK-team moet op de volgende zaken worden gelet:

- De personen dienen te beschikken over een hoog kwaliteitsbesef en bevoegd te zijn tot oordelen over landschapskwaliteiten. Het gaat om disciplines als landschapsarchitectuur, stedenbouw, planologie, en ook om generalistisch ingestelde specialisten als landschapsecologen, historisch-geografen, regionaal-economen. Daarnaast kunnen ook kunstenaars bij de beoordeling worden betrokken, voorzover zij oog hebben voor landschapskwaliteiten.
- Een LK-team dient te bestaan uit ‘insiders’ en ‘outsiders’. Insiders zijn personen die veel kennis hebben van het proefgebied en van de landschapsvernieuwing in dat proefgebied. Dit kunnen inwoners zijn, of personen die vanuit hun beroep betrokken zijn geweest bij de ontwikkelingen in het proefgebied. De insiders hebben in een LK-sessie ook de taak ‘inside-information’ te geven over het proefgebied en de processen die er zich afspelen.
De outsiders zijn niet-direct betrokkenen die met enige distantie een beoordeling kunnen geven van landschapskwaliteiten. Deze dienen in het LK-team de overhand te hebben.
- Het team moet bij voorkeur een omvang hebben van 5 tot 9 personen. De omvang hangt deels samen met de complexiteit van de landschapsvernieuwing in het proefgebied, maar ook met de grootte van een groep waarbinnen een intensieve discussie mogelijk is.

De samenstelling van de LK-teams voor de beide cases was op deze uitgangspunten gebaseerd. In case 1 waren er 2 insiders, een landschapsarchitect en een gemeente-ambtenaar die beide nauw betrokken zijn (geweest) bij de vormgeving en uitvoering van de Kraaijenbergse Plassen. Daarnaast waren er 3 outsiders: een landschapsarchitect, cultuurhistoricus en een landschapsecoloog.

In case 2 bestond het LK-team uit 7 personen, van wie 3 insiders. De insiders zijn medewerkers van het Ministerie van LNV (directie Zuid-West en Dienst Landelijk Gebied) en een medewerker van de provincie Zuid-Holland. Daarnaast zijn als outsiders in dit LK-team een stedenbouwer, een landschapsarchitect, historisch-geograaf en een landschapsecoloog opgenomen.

De LK-teams voor de cases 1 en 2 zijn op basis ad hoc ingesteld. Wanneer het te ontwikkelen instrument werkelijk ingezet gaat worden voor het beoordelen van landschapskwaliteit, dan is het nodig dit een meer structurele basis te geven. Praktisch gezien kan worden gedacht aan een soort LK-club van 100, een lijst van personen van wie verwacht mag worden dat zij tot een goed oordeel over (nieuwe) landschapskwaliteiten in staat zijn. Een dergelijke LK-club van 100 is vergelijkbaar met de lijst van deskundigen bij de milieu-effectrapportage. De LK-club zou voor een bepaalde periode (bijv. 4 jaar) door de Minister benoemd kunnen worden. Bij beoordeling van een project of gebied zou uit deze club van 100 een LK-team samengesteld kunnen worden. Dit garandeert een grote mate van flexibiliteit in het systeem van beoordeling van landschapsvernieuwing.

Aan de personen binnen de LK-club van 100 zouden kwaliteitseisen moeten worden gesteld, mogelijk met een certificatie. Uiteraard stelt dit weer eisen aan het onderwijs, het leren van het vermogen tot goed waarnemen en oordelen.

2.2 Informatie

Een beoordeling is alleen goed mogelijk als er voldoende informatie beschikbaar is over het gebied en over landschapsveranderingen die hebben plaatsgevonden. Een vraag in het onderzoek is welke informatie aan het LK-team aangeboden moet worden, hoeveel en in welke vorm. Deze vraag hangt uiteraard samen met de criteria op grond waarvan een beoordeling plaatsvindt. In eerste instantie wordt gedacht aan de volgende informatie:

- schriftelijke informatie over het landschap en veranderingen in het landschap volgens de indeling van het triplex-model: abiotische, biotische en antropogene kenmerken;
- topografische kaarten (schaal 1:25 000) van de meest actuele situatie en van de situatie vóór landschapsvernieuwing;
- mondelinge informatie door project- en/of gebiedsdeskundigen;
- veldbezoek.

2.3 De checklist

De ontwikkeling van een checklist met beoordelingscriteria is geen sinecure. Er doen zich daarbij verschillende keuzen voor en een goede checklist moet aan verschillende criteria voldoen. Hieronder wordt op enkele punten ingegaan.

Een traditionele checklist dient betrouwbare en valide resultaten te geven. Betrouwbaarheid heeft te maken met het punt dat verschillende personen en LK-teams tot een vergelijkbaar oordeel komen. Valide houdt in dat je meet wat je wilt meten. Zeer abstracte begrippen zijn veelal voor veel interpretaties vatbaar, concrete begrippen en kenmerken zijn eenduidiger. Voor het meten van de betrouwbaarheid en validiteit zou, wetenschappelijk gezien, het de voorkeur hebben om voor eenzelfde situatie de beoordeling door verschillende teams te laten uitvoeren. Doel is dan om na te gaan in hoeverre het oordeel bepaald wordt door of afhankelijk is van het verschil

in personen/ LK-teams. In dit onderzoek is hier niet voor gekozen, maar eerder voor verschillende proefprojecten en verschillende LK-teams. De keuze is gemaakt om via twee cases een zo compleet mogelijke checklist te ontwikkelen, die toepasbaar is voor verschillende cases. Toetsing op betrouwbaarheid en validiteit raakt dan op de achtergrond.

Voor het opstellen van een checklist is het van belang te bepalen of deze een globale indruk dient te geven van de landschapskwaliteit of een precieze en ver uitgewerkte beoordeling. Hiermee hangt samen de gedetailleerdheid en aantallen items op de checklist. Om een voorbeeld te noemen: aan het ene uiterste kan een item zijn 'hoe beoordeelt u de ecologische kwaliteit van het project' (abstract) tot het andere uiterste (concreet) 'hoe beoordeelt u het proefproject als habitat voor individuele soorten, bijv. kikkers'. Hier wordt uitgegaan van drie niveaus: 1) de landschapskwaliteit van het proefproject en proefgebied 'als totaal', 2) de landschapskwaliteit van de drie of wellicht vier E's, en 3) de landschapskwaliteit op items binnen de drie/vier E's. Een zeer ver uitgesplitste checklist tot op het concrete niveau van landschapselementen en soorten zou 1) erg lang worden en daardoor niet of minder hanteerbaar, en 2) ook veel gedetailleerde informatie vergen over het proefproject, die vaak niet beschikbaar is.

Om een checklist hanteerbaar te houden en de invulling in vrij korte tijd (20 tot 30 minuten) te kunnen uitvoeren dient deze niet te lang te zijn. Het maximale aantal items ligt dan bij 40 á 50.

Een andere keuze richt zich op de vraag of de leden van het LK-team de checklist in z'n geheel of partieel invullen. Het is voorstelbaar dat bijvoorbeeld een ecooloog alleen de items over de ecologische kwaliteit invult, een landschapsarchitect die over het beeld, de vorm en vormgeving. Er wordt in eerste instantie voor gekozen om ieder lid van het LK-team de gehele checklist te laten invullen. Dit kan het scala van argumenten verbreden en leiden tot onverwachte gezichtspunten en discussie. Een ander betekent wel dat de deskundigen naast hun deskundigheid op een bepaald vakgebied, toch ook generalistisch ingesteld moeten zijn. Het dwingt tot formuleren in een taal die geen vakjargon is.

Een checklist kan zich richten op de actuele en/of potentiële landschapskwaliteit van het proefproject. Een project en proefgebied kunnen nog volop in ontwikkeling zijn. In een dergelijk geval lijkt het raadzaam om in de checklist zowel items op te nemen over de actuele als de potentiële situatie. Dit geldt in het bijzonder voor de ecologische kwaliteit. Natuurontwikkeling is vooral ook een kwestie van meer of minder optimale ecologische condities en van tijd.

Er is een keuze mogelijk naar de breedte van de beoordeling van 'landschapskwaliteit'. Dit kan smal (bijv. beperken tot visuele kwaliteit) of breed. De te maken checklist dient voort te bouwen op de doelstellingen van het landschapsbeleid, waarin de begrippen identiteit en duurzaamheid, en de daarvan afgeleide drie E's centraal staan. Het gaat dan dus om een brede beoordeling. Landschapskwaliteit wordt dus niet uitsluitend opgevat als de visuele kwaliteit van het proefproject in relatie tot de omgeving.

Er moet een keuze worden gemaakt of naast een beoordeling op de items er ook een weging dient plaats te vinden tussen de items. Een weging maakt duidelijk welke soort landschapskwaliteit (items) als meer of minder belangrijk voor het type project worden gevonden en kan verklaren waarom 'totaalscores' afwijken van 'deelscores'. Voorlopig wordt ervan uitgegaan dat zowel beoordelingsscores als een weging wordt gegeven.

Uiteindelijk is het natuurlijk de vraag welke beoordelingscriteria of welke items in de checklist worden opgenomen. Aanknopingspunten bieden criteria die binnen het landschapsbeleid en verwante beleidsterreinen zijn ontwikkeld (kader 2).

Beukema (1997) gaat eveneens in op het begrip ruimtelijke kwaliteit. Zij heeft dat uitgewerkt voor de ruimtelijke kwaliteit in de dagelijkse leefomgeving. In de Vinex wordt een beleid aangekondigd, dat gericht is op 'het veiligstellen van basiswaarden in onze samenleving, die ruimtelijk gezien van belang zijn'. Bij het veiligstellen van basiswaarden moeten en overheid voor zowel het stedelijk als het landelijk gebied zorg dragen voor:

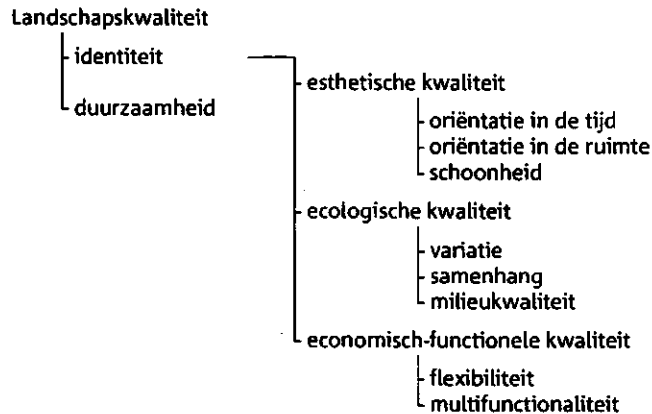
- *Een goed onderhouden ruimtelijke omgeving.* De gebouwde omgeving en de openbare ruimte mogen niet in verval raken.
- *Een schoon milieu.* Steden, dorpen en het landelijk gebied mogen niet vervuilen.
- *Een veilige omgeving.* Sociale onveiligheid mag het gebruik van de ruimte niet belemmeren.
- *Ruimtelijke keuzevrijheid.* Bepaalde groepen in de steden en op het platteland mogen niet onvrijwillig ruimtelijk geïsoleerd raken.
- *Ruimtelijke verscheidenheid.* Steden, dorpen en landschappen mogen niet eenvormig worden en de historisch gegroeide situatie, inclusief archeologische waarden, mogen niet onherkenbaar worden.

Beukema werkt dit verder uit voor de dagelijkse leefomgeving. Zij definieert ruimtelijke kwaliteit van de dagelijkse leefomgeving als de mate waarin fysiek-ruimtelijke verscheidenheid van de plek en het gebied als leefomgeving nu en in de toekomst bijdraagt aan het vervullen van de zeer verscheiden behoeften van de bewoners. In die studie staan de behoeften van de individuele burger centraal. Zij onderscheidt een aanbodskant (de fysiek-ruimtelijke omgeving) en een vraagkant (de behoeften van de bewoners/verschillende doelgroepen). Uiteindelijk operationaliseert zij het begrip aan de hand van vier kenmerken: multifunctionaliteit, contrast, herkenbaarheid en dynamiek. Zij past dat toe op de dagelijkse leefomgeving (woonwijk en directe omgeving) voor de doelgroep 'moderne echtparen zonder kinderen'.

Bij het opzetten van de checklist is in de eerste plaats aangesloten bij de criteria zoals die in het landschapsbeleid (Nota Landschap, 1992) zijn vastgelegd. In de hoofddoelstelling van het landschapsbeleid staan de begrippen duurzaamheid en identiteit centraal. Volgens de Nota Landschap is er sprake van een goede landschappelijke kwaliteit als het landschap aan de volgende maatschappelijke eisen, in een onderlinge samenhang, voldoet (de drie E's):

- 1 Het landschap moet esthetisch waardevol zijn.
- 2 Het landschap moet ecologisch waardevol zijn.
- 3 Het landschap moet een goede en duurzame economisch-functionele basis vormen voor de verschillende grondgebruiksvormen.

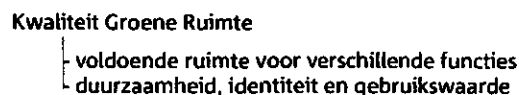
Landschapsbeleid (Min. van LNV, 1992)

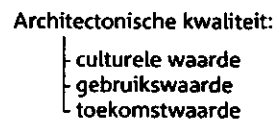
Ruimtelijk beleid (Min. van VROM, 1990)

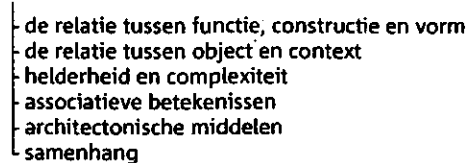
Beleid Landelijk Gebied, Groene Ruimte (Min. van LNV & VROM, 1993)

Architectuurbeleid (Min. van OCW en VROM, 1991):

Architectonische kwaliteit en identiteit (Dijkstra, 1992):

1721 11

Kader 2 Beoordelingscriteria binnen het landschapsbeleid en verwante beleidsterreinen

Onder de esthetische, ecologische en economisch-functionele kwaliteit zijn criteria geformuleerd (kader 2).

Van Zoest (1994) heeft een uitgebreide beschouwing gegeven van de kwaliteitscriteria in de Nota Landschap. Duurzaamheid impliceert volgens Van Zoest een zodanige aanpassing van sociaal-economische processen dat specifieke, geformuleerde belangen van huidige en toekomstige generaties niet geschaad worden. Duurzaamheid in het landschapsbeleid houdt feitelijk in sociaal-economische ontwikkeling met behoud van esthetische en ecologische kwaliteit. Het gaat hier dus om de samenhang en het evenwicht tussen de drie E's.

Bij identiteit moet volgens Van Zoest een onderscheid worden gemaakt tussen de geografische en existentiële identiteit. Bij geografische identiteit gaat het om kenmerkende fysieke eigenschappen van landschappen. Bij existentiële kwaliteit om de betekenis die mensen aan (plekken in) het landschap toekennen. Betekenissen vanuit een emotionele betrokkenheid, of gebaseerd op associaties, herinneringen en de symbolische lading. Bij de identiteit speelt ook nadrukkelijk de historie van het landschap een rol. De ontwikkeling van een landschap komt vooral tot uiting in kenmerkende aardkundige en cultuurhistorische eigenschappen van landschappen. In het systeem van de Nota Landschap vallen deze onder de esthetische kwaliteit. Bij het opstellen van de checklist is een discussie gevoerd of items over aardkunde en cultuurhistorie moeten vallen onder de esthetische kwaliteit of onder een andere noemer, zoals 'eigenheid' of 'culturele kwaliteit'. Uiteindelijk is om pragmatische redenen ervoor gekozen ze onder de label 'esthetische kwaliteit' te houden, hoewel het begrip culturele kwaliteit beter de lading dekt.

Op grond van bovenstaande overwegingen is een eerste checklist opgesteld. Het raamwerk voor deze checklist is direct gerelateerd aan het kwaliteitssysteem volgens de Nota Landschap. Onder de drie E's zijn deels criteria 'geleend' uit verwante beleids-terreinen (kader 2). De eerste versie van deze checklist is herzien naar aanleiding van opmerkingen van Coeterier (omgevingspsycholoog, DLO-Staring Centrum) en van de Begeleidingscommissie. Dit heeft geleid tot de checklist die gebruikt is voor case 1 (kader 3 en aanhangsel A). De beoordeling vindt plaats op een schaal van 1 tot 10, de weging op een schaal van 1 tot 3.

2.4 Procedure

In de procedure wordt eerst een gebied gekozen waar landschapsvernieuwing plaatsvindt. Vervolgens wordt een LK-team samengesteld van 5-9 personen. Het team bestaat uit outsiders vanuit de planning, landschapsarchitectuur, ecologie, cultuurhistorie e.d. en uit insiders, personen die bij het project en/of het gebied zijn betrokken. Er wordt vanuit gegaan dat de LK-sessies in één dag kunnen worden uitgevoerd. Een week voordat het LK-team bijeenkomt wordt aan de leden van dit team informatie toegestuurd over het doel, over de toestand en veranderingen in het proefgebied. Ook topografische kaarten en de checklist worden meegezonden. De informatie is vooral feitelijk van karakter. Waarderingen worden zoveel mogelijk vermeden. De LK-dag is als volgt opgebouwd voor het uitvoeren van de cases 1 en 2:

's morgens:

- introductie leden LK-team;
- geven van informatie over het doel en de opzet van de dag;
- geven van mondelinge informatie over het proefgebied door project- en/of gebiedsdeskundige;
- stellen van vragen n.a.v. mondelinge informatie;
- veldbezoek.

Checklist Landschapsvernieuwing (versie 1, gebruikt bij case 1)

1 Economisch-functionele kwaliteit

Hoe beoordeelt en weegt u:

- 1.1 het functioneren van het gebied door
 - de recreatie
 - de landbouw
 - het wonen
 - andere vormen van ruimtegebruik
- 1.2 de toegankelijkheid/buikbaarheid van de oevers
- 1.3 de wijze waarop de verschillende vormen van gebruik op elkaar aansluiten
- 1.4 de vitaliteit van het gebied
- 1.5 de beheerbaarheid/betaalbaarheid
- 1.6 de flexibiliteit, de mogelijkheden voor verandering
- 1.7 de wijze waarop is ingespeeld op de gebiedseigen potenties

Totaal 1 de vernieuwing van het landschap in economisch-functionele zin

2 Esthetische kwaliteit

Hoe beoordeelt en weegt u:

- 2.1 de wijze waarop rekening is gehouden met de aardkundige situatie
- 2.2 de wijze waarop is rekening gehouden met de cultuurhistorische situatie
- 2.3 de vorm en vormgeving van de ingreep
- 2.4 de eenheid, harmonie tussen de verschillende delen
- 2.5 de afwisseling, variatie
- 2.6 de visuele invloed van belangrijke elementen uit de omgeving
- 2.7 de esthetische aantrekkelijkheid van het gebied als geheel
- 2.8 de potenties voor het verkrijgen van een nieuwe identiteit

Totaal 2 de vernieuwing van het landschap in esthetische zin

3 Ecologische kwaliteit

Hoe beoordeelt en weegt u:

- 3.1 de wijze waarop is rekening gehouden met vroegere ecologische kwaliteiten
- 3.2 de wijze waarop is ingespeeld op de ecologische relaties met de omgeving
- 3.3 de wijze waarop wordt ingespeeld op de ecologische condities in het gebied
- 3.4 de ontwikkelingen voor de natuur sinds het project
(naar vegetatie, landfauna, vogels, herpetofauna en vissen)
- 3.5 de ontwikkelingsmogelijkheden voor de natuur
(naar vegetatie, landfauna, vogels, herpetofauna en vissen).

Totaal 3 de vernieuwing van het landschap in ecologische zin

TotaalLandschapsKwaliteit

TLK de vernieuwing van het landschap als totaal voor de landschapskwaliteit

Kader 3 Checklist (1e versie gebruikt voor case 1); (de 3e versie is opgenomen in hoofdstuk 5)

's middags:

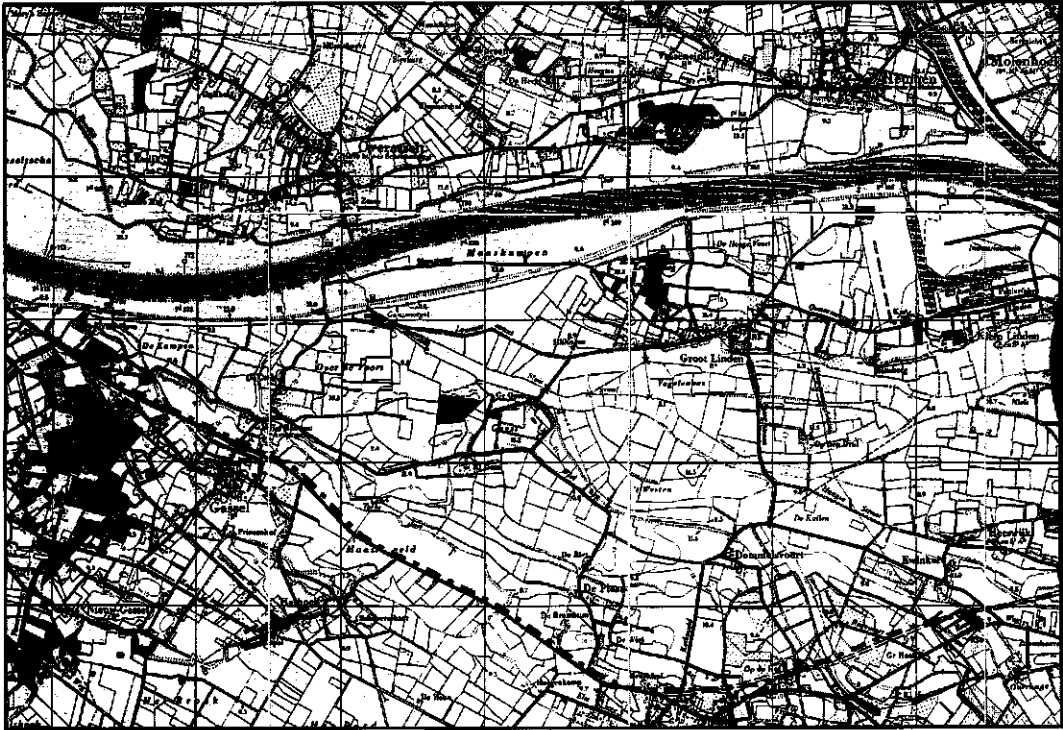
- invullen van de checklist (1e ronde);
- argumentatie en discussie (1e ronde);
- invullen van de checklist (2e ronde);
- argumentatie en discussie (2e ronde);
- evaluatie van de dag: informatie, checklist en procedure.

Uit deze dagindeling blijkt dat de ochtend gereserveerd is voor het verkrijgen van nadere informatie over het proefproject. Daarvoor wordt een project- en/of gebiedsdeskundige uitgenodigd. Een veldbezoek vormt een wezenlijk onderdeel van de procedure.

De middag in dit onderzoek is onderverdeeld in drie blokken. De eerste twee blokken betreffen het invullen van de checklist en het verzamelen van argumenten voor de beoordeling van landschapskwaliteit en discussie over landschapskwaliteiten van het proefproject. Het invullen van de checklist is geen doel op zich maar fungeert als 'trigger' om op tafel te krijgen waar het LK-team naar kijkt als ze landschapskwaliteit beoordeelt, en om na te gaan tegen welk referentiebeeld de beoordeling wordt gegeven. Scores op de checklist moeten in nauw verband worden gezien met de argumentatie en discussie. Het voor de tweede keer invullen van de checklist heeft vooral tot doel om te kijken of de beoordelingsscores veranderen, of er een zekere convergentie in het LK-team is te bewerkstelligen voor het project als totaal. Deze procedure is vergelijkbaar met wat ook wel in zgn. decision-room-sessies wordt gedaan.

De derde vergaderronde kijkt terug op de dag en betreft een kritische discussie over de informatie die over het proefproject is verkregen (was dit voldoende/onvoldoende voor beoordelen van landschapskwaliteiten, welke informatie wel/niet relevant), over de procedure en indeling van de dag (evenwicht tussen informatie en veldbezoek en vergaderrondes, procedure van tweemaal invullen van checklist, convergentie beoordeling, hoe procedure te verbeteren) en over de checklist (is deze bruikbaar, hoe eventueel te verbeteren). Een ander discussiepunt betreft het schaalniveau van de proefprojecten waar procedure en checklist het meest voor geëigend zijn. Deze derde ronde zal uiteindelijk bij praktijktoepassing van de methode vervallen.

Uiteraard wordt van de verschillende LK-sessies een uitgebreid verslag gemaakt (aanhangsels A en B).

Figuur 3 Topografische kaart van het proefgebied case 1, opname 1964, uitgave 1967 (bron: Topografische Dienst)

Figuur 4 Topografische kaart van het proefgebied case 1, opname 1994, uitgave 1996 (bron: Topografische Dienst)

3 Case 1: het proefgebied De Kraaijbergse Plassen

3.1 Landschapsvernieuwing in het proefgebied

Het proefgebied ligt in het uiterste noordoosten van de provincie Noord-Brabant, in de oksel van de Maas tussen Grave en Cuijk. De noordgrens wordt gevormd door de Maasdijk, de zuidelijke grens door de provinciale weg Grave-Cuijk. De oostgrens valt vrijwel samen met de spoorlijn Venlo-Nijmegen (fig. 3 en 4).

Het proefgebied maakt onderdeel uit van het oostelijk Maaslandschap, dat een terrasvormige opbouw heeft met een stelsel van geulen, terrasruggen en terraswelvingen. Van noord naar zuid gaand zijn er eerst de Maas met een smalle uiterwaard en de Maasdijk. Dan volgt de terrasrug waarop de kern Linden ligt. Ten zuiden van deze terrasrug ligt een terrasvlakte met geulen van een meanderend en vlechtend afwateringsstelsel. In enkele van deze geulen zijn nog steeds stroompjes te vinden. Ze liggen ca. 50 cm lager dan hun onmiddellijke omgeving. Tussen de geulen komen terraswelvingen voor, al dan niet bedekt met dekzand.

De verschillen in voedselrijkdom, hoogteligging en vochttoestand maken dat over korte afstand overgangen voorkomen, die voor de vegetatie van belang zijn. Daarnaast bestond er vroeger een afwisseling tussen de openheid van de lager gelegen gebieden en de meer gesloten hoger gelegen delen met een dicht patroon van heggen. De verschillen in openheid en geslotenheid en de aanwezigheid van kleine landschapselementen zoals heggen, ruige slootkanten, poelen, moerassen, bosjes, houtwallen, solitaire bomen, boomgaarden waren en zijn van groot belang voor het voorkomen van verschillende soorten vogels en landdieren. Het gebied is van belang als biotoop voor dassen. In het proefgebied zijn nog verschillende dassenburchten aanwezig.

Het proefgebied is al heel vroeg bewoond, eerst op de hoger gelegen gedeelten, zoals de terrasrug van Linden. Bij Linden zijn allerlei vondsten gedaan uit de Romeinse tijd maar ook ouder. Ten zuiden van Linden zijn sporen van bewoning aangetroffen uit de Romeinse tijd en uit de late Middeleeuwen. Resten zijn aangetroffen van een Tempeliersklooster en van een oude schans.

De situatie vóór de zandwinning (fig. 3) laat nog duidelijk het verschil zien tussen de lager gelegen delen (vnl. grasland, open, weinig bebouwing, geulen) en de hoger gelegen delen (vnl. bouwland, meer gesloten van aard, bebouwing). Het verkavelingspatroon volgde nog herkenbaar het geomorfologisch systeem. De belangrijkste historisch-geografische relictten bestonden uit de Maasdijk, oude wegen, enkele gebieden met weinig veranderde percelering, weinig veranderde kernen (Linden, Ewinkel), houtwallen/brede houtranden, open akkercomplexen en een aantal boerderijen (De Bont, 1993). De topografische kaart uit 1967 laat duidelijk de omvangrijke uitbreiding van de haven en het industrieterrein langs de Maas zien (begin jaren zestig).

Vergelijking van de topografische kaarten uit 1967 en 1996 geeft een eerste beeld van ingrijpende veranderingen:

- omvangrijke uitbreiding van de bebouwing van de kernen Cuijk, Beers, Gassel;
- realisering van bebouwing op het haven- en industrieterrein van Cuijk;
- de aanleg van een tweede hoogspanningslijn noord-zuid door het proefgebied;
- de aanleg van wegen: de provinciale weg van Beers naar Cuijk, de havenlaan van Cuijk naar het industrieterrein en de aanleg van Rijksweg A73 (geopend in 1986);
- de uitvoering van de zandwinning 'De Kraaienbergse Plassen' en de daaraan gekoppelde ontwikkeling van recreatievoorzieningen en natuurontwikkeling;
- ontwikkelingen in de landbouw: uitbreiding van stallen voor de intensieve veehouderij, vergroving van het verkavelingspatroon, een zeer sterke afname van het areaal landbouwgrond, boerderijnieuwbouw tussen de Maas en de zandwinning in het kader van de ruilverkaveling 'Land van Cuijk'.

Deze ontwikkelingen, die onderling sterk met elkaar samenhangen, hebben geleid tot ingrijpende landschapsveranderingen (V.d. Bussche et al., 1987). Vooral de uitvoering van de zandwinning 'De Kraaienbergse Plassen' en daarmee samenhangende uitbreiding van de recreatie en natuurontwikkeling, kunnen gezien worden als de motor achter de landschapsvernieuwing in het proefgebied. De zandwinning is in het begin van de jaren zeventig gestart en nog in volle gang. Er worden 7 stadia onderscheiden (fig. 4). Stadium 6 lag in het westen van het proefgebied en wordt nu niet meer voor de zandwinning aangewend. De stadia 1 en 2 zijn grotendeels uitgevoerd vòòr 1975, 3 en 4 tussen 1975 en 1985. Na 1985 is plas 5 tot stand gekomen. Momenteel is de ontgronding in plas 7 in uitvoering. Plas 7 is de winlocatie Beers-oost. Met de zandwinning van deze locatie is in mei 1990 een start gemaakt en deze zal daar rond 1999 worden beëindigd. Aan de ontgronding van plas 7 ligt een milieueffectrapport ten grondslag (Provincie Noord-Brabant, 1989). De oppervlakte van de plassen zelf bedraagt in totaal ca. 350 ha. Plas 7 is verreweg het grootst, nl. ca. 155 ha. De maximale diepte van de plassen is deels afhankelijk van de omvang. De diepte zal maximaal 35 meter bedragen. Het gaat om diepe zandwinning.

In vervolg hierop zal ten oosten van plas 7 ontgronding plaatsvinden mede in relatie tot de stedelijke uitbreiding van Cuijk. Voor deze uitbreiding is het MER Integraal stadsrandmodel Kraaienbergse Plassen opgesteld. De uitvoering hiervan is in oktober 1997 begonnen.

Het doel van de zandwinning is uiteraard de winning van zand, in dit geval beton- en metselzand met als bijproduct grint. De winning van zand in plas 7 wordt uitgevoerd in het kader van de taakstelling die de provincie Noord-Brabant van rijkswegen opgelegd heeft gekregen. Het neven doel is om een nabestemming te realiseren met de daarop gerichte herinrichting en het gepaste beheer. Deze doelen zijn recreatie en natuurbeheer. De plassen 1 t/m 4 en het oostelijke deel van plas 7 hebben of krijgen een recreatieve functie. De maatregelen hebben vooral betrekking op het realiseren van recreatieve voorzieningen: stranden, kampeerterrein, fiets- en wandelpaden, de aanleg van beplantingen e.d. Het westen van het gebied, plas 5 en het westelijke deel van plas 7 krijgen een bestemming voor natuurbeheer en natuurontwikkeling.

Voor de zandwinning in plas 7 zijn verschillende maatregelen in overleg met de provincie nader uitgewerkt en neergelegd in een inrichtings- en actieplan. De belangrijkste maatregelen betreffen (Werkgroep Evaluatie MER-Kraaijenbergse Plassen, 1996 en Van Eijk, 1996):

- *De omlegging van de Sluisgraaf.* Deze belangrijke waterloop loopt van het zuidoosten naar het noordwesten midden door het gebied. Deze waterloop is omgelegd en loost nu via een persleiding rechtstreeks op de Maas. Het voordeel hiervan is dat het verontreinigde water niet meer in de plassen terechtkomt.
- *De aanleg van een dam tussen de plassen 4 en 5.* Deze dam is aangelegd in 1993 en heeft een lengte van ca. 200 m en een breedte van ca. 30 m met natuurvriendelijke taluds. De dam steekt ca. 1,5 m boven het gemiddelde waterpeil uit. De dam heeft tot doel om plas 5 af te schermen van plas 4, zodat recreanten geen gebruik meer kunnen maken van plas 5. Tegelijk heeft aansluitend op de dam in plas 4 een verontdieping plaatsgevonden. Dit geldt tevens voor de noordwestzijde van plas 4. Hier heeft de oever een grilliger en gevarieerde belijning gekregen met poelen en inhammen. Daarnaast vormt de dam een schakel in een noord-west/zuid-oost lopende, ruim 4,5 km lange verbindingszone.
- *Doorbreking van de weg de Geest/Eindsestraat.* Deze straat vormde de oost-west-verbinding tussen de kernen Linden en Gassel. De omvorming van één doorgaande weg in twee doodlopende wegen levert een bijdrage aan de beoogde scheiding van het gebied met een intensieve recreatieve functie (oost) en het gebied met een natuurfunctie (west). Dit zal de rust en de stilte in het westelijke gedeelte bevorderen, hetgeen in het bijzonder van betekenis is voor de das.
- *De aanleg van heggen voor de das.* In het westelijke gedeelte wordt in totaal 17 km aan nieuwe heggen aangelegd. De heggen worden in de vorm van zoveel mogelijk aaneengesloten lijnvormige beplantingen gerealiseerd met een breedte van 4 tot 8 m. Ze bestaan vnl. uit eik, vlier, hazelaar, braam, sleedoorn, zoete kers en gebiedseigen meidoorn. De heggen zorgen voor een verbetering van de voedselvoorziening voor ondermeer de das. Daarnaast hebben ze een geleidende functie.
- *De aanleg van dassentunnels met geleidende rasters.* Door de ontgroning van plas 7 verdwijnt ca. tweederde van het foerageergebied van de in de omgeving van deze winlocatie woonachtige dassen. Ca. 95 ha verdwijnt door direct graafwerk en ca. 155 ha. door isolatie van het gebied gelegen tussen de plas en de rijksweg A73. Er zijn onder de provinciale weg vier dassentunnels aangelegd, ieder voorzien van 100 m raster aan weerszijden van de weg en twee tunnels met raster onder de Graafseweg.
- *De aanleg van beschermende beplanting rondom twee dassenburchten.*
- *De aanleg van een natuuroever aan de westzijde van plas 7.* Deze oever heeft een lengte van 1800 m. De gemiddelde breedte van de westoever van plas 7 bedraagt ca. 175 m. Deze randzone wordt ingericht voor natuurfuncties.
- *Herinrichting van plas 5.* Deze plas wordt ingericht voor de natuur. Deze plas is ca. 65 ha groot, met daarop aansluitend een ondiepe waterzone van 15 ha. Aan de oostzijde ligt een landtong, de zgn. Neus, die eveneens een natuurfunctie krijgt.
- *Verdichting van de zuid- en westoever van plas 7.* Deze oever wordt verdicht met een dik pakket fijn zand en klei, waardoor de weerstand van deze oever tegen de horizontale stroming van het grondwater wordt verhoogd. Hierdoor zullen naar verwachting geen of nauwelijks grondwaterstands dalingen in het aangrenzende beheersgebied optreden.

- *Herinrichting van de zone gelegen tussen plas 7 en de kern Linden.* Het gaat hier om een zone van ca. 250 m en een lengte van ca. 900 m. Dit gebied wordt onttrokken aan het huidige agrarisch gebruik en krijgt een functie in de sfeer van natuur-en landschapsbouw. Er wordt ondermeer een waakkade met wandelpad aangelegd, en in het middengedeelte vindt maaiveldverlaging plaats. Hierdoor ontstaat een vochtig of drassig terrein waarop moerasvegetaties tot ontwikkeling kunnen komen. Het westelijke en oostelijk gedeelte krijgen een meer parkachtig aanzien.
- *Het realiseren van een beheers- en reservaatgebied.* Ten westen van de plassen wordt een beheersgebied van 56 ha en een reservaatgebied van 180 ha gerealiseerd. In dit gebied zijn de heggen aangelegd.

3.2 De beoordeling van landschapskwaliteit in het proefgebied

In de checklist zijn drie blokken onderscheiden: de economisch-functionele, esthetische en ecologische kwaliteit. Hier wordt een samenvatting gegeven van de beoordeling en discussie door het LK-team case 1 (aanhangel A).

3.2.1 De economisch-functionele kwaliteit

De economisch-functionele kwaliteit wordt verschillend beoordeeld bij beschouwing van de actuele en de potentiële situatie. Actueel gezien wordt het gebied bij mooi weer druk gebruikt door recreanten (wandelen, fietsen, kleine watersport). De recreatieve voorzieningen zijn echter 'mager', van onvoldoende kwaliteit en deels ook verkeerd gesitueerd. Het strand bij Linden bijvoorbeeld zou beter aan de noordzijde (zonzijde) van de plas kunnen liggen. De recreatieve potenties worden echter hoog ingeschat maar zijn nog lang niet voldoende benut. Dit temeer omdat het gebied goed bereikbaar is via de autosnelweg A73 en de toegankelijkheid van de plassen en oevers als goed wordt beoordeeld.

Het proefgebied heeft niet alleen voor de recreatie maar ook voor wonen grote potenties. Bij de uitbreiding van Cuijk-noord wordt wonen met water verbonden. De geluidsoverlast en rommeligheid van de zandwinning zelf zal echter de komende jaren afbreuk doen aan het woongenot.

De betekenis van het proefgebied voor de landbouw neemt steeds verder af. De zandwinning leidt tot een sterke afname van het landbouwareaal. Er blijft weinig landbouwgrond over en er zijn weinig uitbreidingsmogelijkheden. In het westen van het proefgebied wordt gezocht naar een combinatie van landbouw en natuurbeheer (beheersgebied). De boeren werken goed mee bij het realiseren van de heggen in het reservaatgebied. Het toekomstperspectief voor de boeren wordt ongunstig beoordeeld.

Men beoordeelt de zonering van de functies als positief. Er is een duidelijk onderscheid tussen de recreatie en het natuurbeheer. Conflicten zijn aanwezig in en nabij plas 5. Dit wordt deels veroorzaakt door de tussentijdse wijziging in de functiezone-ring.

De flexibiliteit, ofwel de mogelijkheid tot verandering wordt door sommigen niet hoog ingeschat. Veel bestemmingen liggen juridisch en fysiek vast. Anderen zien nog veel ontwikkelingsmogelijkheden voor de recreatie en het wonen.

De beheerbaarheid van het gebied wordt goed geacht, maar het ontbreekt de gemeente Cuijk aan voldoende mankracht en middelen om op de lange termijn goed onderhoud te plegen, vooral voor de plangedeelten 1 t/m 5 van de zandwinning.

Het totaaloordeel over de economisch-functionele kwaliteit is voorzichtig positief.

3.2.2 De esthetische kwaliteit

Dit blok valt uiteen in twee grote delen: enerzijds items over de aardkundige en cultuurhistorische kwaliteit, en anderzijds over de vorm, vormgeving, afwisseling, eenheid, aantrekkelijkheid, identiteit.

Bij de beoordeling van de aardkundige en cultuurhistorische kwaliteit lopen de meningen uiteen. Sommigen beoordelen dit als negatief omdat weinig rekening is gehouden met het reliëf en de archeologische situatie. Belangrijke hoge delen van de terrasrug van Linden (bijv. het bos Kraaijenberg) zijn verdwenen. Anderen zijn positiever omdat het oorspronkelijk concept van het zandwinningsplan juist gebaseerd is op de hoogteverschillen en omdat de wegen en boerderijen zijn gehandhaafd.

De items over afwisseling en harmonie worden in combinatie beoordeeld. Over de vorm van de plassen zelf is men niet negatief. Er is wat dat betreft een aantrekkelijk geheel ontstaan. Men beoordeelt de vormgeving van de oevers als sterk negatief omdat de kaden met beplanting rond de plassen het zicht op het water ontnemen, en bijdragen tot het monotone karakter van de oevers. Tevens wordt de noodzaak van een dergelijke kade ernstig in twijfel getrokken.

De esthetische aantrekkelijkheid wordt als matig beoordeeld maar er kan in de toekomst een mooi landschap ontstaan, zeker als de kaden voor grote delen worden opgeruimd. Het had zoveel mooier kunnen zijn. Wat de aantrekkelijkheid en culturele identiteit betreft, is er een groot verschil in de actuele en potentiële situatie. Het gebied heeft nog geen tijd gehad om een sterke nieuwe identiteit te ontwikkelen. Als belangrijke factoren en condities hiervoor werden genoemd:

- rust;
- tijd, nodig voor ontgronding en inrichting van het gebied;
- zekerheid over de uiteindelijke situatie (ook zekerheid voor potentiële investeerders);
- wegnemen van bepaalde normen en belemmeringen vanuit overheden en waterschap;
- continuïteit in beheer.

Het totaaloordeel over de esthetische kwaliteit ligt op een score tussen 5 en 7. Onder bepaalde condities kan de aantrekkelijkheid en culturele identiteit van het proefgebied zich nog sterk in positieve zin ontwikkelen.

3.2.3 De ecologische kwaliteit

Het LK-team oordeelt hier heel verschillend over, afhankelijk van het ecologische perspectief van waaruit het gebied wordt benaderd.

Als wordt uitgegaan van de huidige situatie van plassen, oevers, beheers- en reservaatgebieden, dan wordt de ecologische kwaliteit als gematigd positief beoordeeld. De leefomstandigheden voor watervogels zijn sterk verbeterd, voor weidevogels sterk afgenomen. Er zijn toch vrij omvangrijke beheers- en reservaatgebieden voorzien. Hoewel enerzijds het leefgebied voor de das sterk is verminderd zijn er toch veel maatregelen getroffen om de leefsituatie voor de das te verbeteren. In de praktijk heeft dit al positieve resultaten opgeleverd.

Als het proefgebied vanuit een ruimer ecologisch perspectief wordt gezien dan wordt de situatie als negatief beoordeeld. De inrichting is dan te zeer gebaseerd op het beheer van soorten. Er is overdreven veel aandacht voor de das. De ontwikkeling had zich eerder moeten richten op rietvelden en moerassen bij plassen langs een rivier. Dergelijke situaties zijn in Oost-Nederland zeldzaam. Dan had het proefgebied zich als een stepping stone kunnen ontwikkelen in een ecologische verbinding langs de Maas van dit soort milieus tussen West-Nederland en Duitsland. Van ecologische landschapsvernieuwing in deze zin is nauwelijks sprake.

Het totaaloordeel over de ecologische betekenis varieert daarmee van ruim voldoende tot ruim onvoldoende. Het LK-team beschouwt het gebied nog als een landschap in een pionierstadium en dat biedt kansen voor de toekomst. Ze doet de aanbeveling om het beheer van de noordkant van de Kraaijenbergse Plassen af te stemmen op dat van de uiterwaarden van de Maas, en om het waterschap meer te betrekken bij de ecologische ontwikkeling en het ecologisch beheer van het proefgebied.

Het LK-team komt voor de totale landschapsvernieuwing tot een score van 'net voldoende'. Er had hier zoveel meer tot ontwikkeling kunnen komen. Er liggen nog veel mogelijkheden voor een positieve landschapsvernieuwing in de toekomst, mits aan een aantal condities wordt voldaan.

3.3 Conclusies voor de ontwikkeling van het LKT-instrument

Het doel van de LK-sessie was om de procedure en checklist te testen en om op grond hiervan het instrument voor de beoordeling van de kwaliteit van landschapsvernieuwing te verbeteren. De evaluatie richtte zich op de verkregen informatie, de procedure en de checklist.

3.3.1 Informatie

Over de verstrekte informatie had men de volgende mening:

- De infobundel had iets minder kunnen gaan over wat er geweest is, en meer over het toekomstbeeld. Veel meer informatie vooraf hoeft er echter niet te zijn. Wel dient deze informatie up-to-date te zijn en ook over het ruimtegebruik had meer kwantitatieve informatie opgenomen kunnen worden.
- De ochtend met de toelichting en het veldbezoek was voldoende informatief.

3.3.2 De procedure

De procedure om 's ochtends de aandacht te richten op mondelinge informatie en veldbezoek, en 's middags op de beoordeling is logisch en werkt in de praktijk goed.

Voor het invullen van de checklist in de eerste ronde is 20 minuten lang genoeg. Daarna zijn de cijfers van blok 1 (economisch-functionele kwaliteit) op een flap-over genoteerd en direct daarop volgt de discussie over de vragen in dit blok. Elk vraag wordt systematisch besproken. Vervolgens zijn de cijfers van blok 2 (esthetische kwaliteit) genoteerd en volgt weer discussie. Tot slot zijn de cijfers van blok 3 (ecologische kwaliteit) op de flapover gezet en volgt weer discussie. Deze afwisseling werkt goed. Het tijdschema kon echter niet worden aangehouden. Aan de invulling en discussie van deze drie blokken in de eerste ronde is in totaal 2,5 uur besteed, met daartussen door een theepauze.

In de tweede ronde was er gelegenheid om de scores en weging in de checklist te herzien. Dit kostte weer ca. 20 minuten. De discussie is hierop beperkt gebleven (ca. drie kwartier).

De evaluatieronde is gehouden van 17.30 tot 18.45 uur en heeft dus ongeveer vijf kwartier in beslag genomen.

Over de procedure zijn de volgende opmerkingen gemaakt:

- Er is in de discussies een duidelijker onderscheid nodig tussen LKT-leden (outsiders) en gebiedsdeskundigen (insiders). De gebiedsdeskundigen moeten niet 'hun eigen werk gaan beoordelen' en verdedigen. Ze kunnen wel volledig meedoen aan de discussie, maar meer in een op het LK-team reagerende en corrigerende zin. Zij zijn in ieder geval van belang bij het opsporen van de dominante maatschappelijke factoren in het proces van landschapsvernieuwing.
- In de procedure en de discussies kan vooral vanuit de project- en gebiedsdeskundigen expliciet aandacht worden besteed aan de 'stuurfactoren' die hebben geleid tot landschapskwaliteiten of diskwaliteiten.
- In zijn oordeel en aanbevelingen moet het LK-team duidelijk maken wie in de bijstelling van het landschapsvernieuwingsbeleid voor dit gebied 'aangestuurd' moet worden.
- Wellicht zou de volgende keer een sociaal geograaf of een regionaal econoom in het LK-team moeten worden opgenomen. Dit vooral om een deskundigen-oordeel te krijgen over de economisch-functionele kwaliteit van landschappen.

- Bij een gebied van dit schaalniveau en deze mate van ingewikkeldheid is een beoordeling in één dag goed te doen.
- Om landschapsvernieuwing te beoordelen is het schaalniveau dat in deze case aan de orde was volgens het LKT ideaal. Het moet het lokale schaalniveau ontstijgen, maar niet te abstract worden door een te hoog schaalniveau.

3.3.3 De checklist

Het belangrijkste doel van de checklist is het uitlokken van de beargumenteerde discussie. Dat blijkt te werken. Over het algemeen werden de gegeven scores en wegingen op de items inhoudelijk goed beargumenteerd. Tevens werd zichtbaar en bespreekbaar gemaakt waarom verschillen in scores en wegingen werden gegeven. Over menig onderdeel ontspon zich een interessante discussie.

Tijdens de evaluatie van de checklist kwamen de volgende zaken aan de orde:

- Het bleek dat de teamleden op hun specialiteit kritischer zijn dan de andere teamleden.
- In de lijst moet een duidelijker onderscheid gemaakt worden in de potentiële en de actuele kwaliteiten van het proefgebied.
- De checklist voldoet wat betreft de economisch-functionele betekenis. Wellicht kan de formulering over de flexibiliteit iets duidelijker. Er is een verschil tussen de fysieke en juridische flexibiliteit. Wel zijn sommige items, zoals vitaliteit op verschillende manieren te interpreteren. De beschrijving is niet eenduidig.
- Sommigen vonden de invulling van de ‘esthetische kwaliteit’ een lastig deel van de checklist. Naar hun mening is de beoordeling sterk subjectief. Het is echter de vraag of dat erg is. Subjectiviteit is immers een inherent aspect van de in dit project te onderzoeken meetmethode. Esthetische aantrekkelijkheid werd als belangrijk ervaren.
- De vraag is of de items onder aardkunde en cultuurhistorie bij de esthetische betekenis van het landschap thuishoren. Voorgesteld is om ook weer eens naar de ‘oude indeling’ in visueel-ruimtelijke waarde, cultuurhistorische waarde, aardkundige waarde, ecologische en functioneel-economische waarde te kijken. Wellicht dat die aanknopingspunten biedt. Daarmee zal echter wel de directe aansluiting op de Nota Landschap verbroken worden. Voor de opstellers van de checklist was aansluiting daarop juist een belangrijk uitgangspunt.
- Het item over ‘de visuele invloed van elementen in de omgeving’ zou in deze vorm weggelaten kunnen worden.
- Het LK-team is het erover eens dat de esthetische betekenis zwaar moet wegen bij de waardering van de landschapsvernieuwing. Het aspect harmonie is volgens het LK-team zeer belangrijk. De vragen geven zeker handvatten om over dit moeilijk grijpbare aspect van landschapskwaliteit te praten.
- In de vraagstelling zou ook ‘het architectonisch concept’ aan de orde moeten komen. In dit plangebied is dat concept een aantal keren gewijzigd, of aangepast. Dat blijkt bepalend voor de ontwikkeling van landschappelijke kwaliteit. Is het gekozen vormconcept een logische vertaling van het economisch en ecologisch functioneren van het landschap? Biedt het concept mogelijkheden om ‘win-win-situaties’ voor de verschillende E’s te realiseren? Biedt het architectonisch concept

- mogelijkheden voor het ontwikkelen van een eigen identiteit van dit landschap?
- Onder de ecologische kwaliteit dient in de checklist meer nadruk op de samenhang en minder op de onderdelen te liggen. De beoordeling op soortengroepen is veel minder belangrijk dan de hoofdbegrippen uit de Nota Landschap: samenhang, variatie en milieudruk. De abiotische situatie en de abiotische processen, o.a. de waterhuishouding, moeten duidelijker in de checklist betrokken worden.
 - Onder het item ‘inspelen op vroegere ecologische kwaliteiten’ dient nader te worden aangegeven wat onder ‘vroeger’ wordt verstaan. Dat is de situatie vlak voor de ingreep i.c. van de zandwinning.

Het LK-team stelt voor om naast de drie E's een vierde E van Eigenheid in de checklist in te voeren. Deze E moet echter niet als laatste in de checklist worden opgenomen. Voorstel voor volgorde: Economie, Ecologie, Eigenheid en Esthetiek.

Een belangrijk discussiepunt is de referentie waartegen de beoordeling wordt gegeven. Is het de potentiële situatie? Is het de situatie in vergelijkbare gebieden? Of is het juist essentieel voor landschapsvernieuwing dat een referentie niet bestaat? In ieder geval is het vergelijken met de situatie van voor de ingreep weinig zinvol in het kader van dit meetdoel.

Tijdens de discussies bleek meermalen dat bepaalde maatschappelijke krachten bepalend zijn voor het proces van landschapsvernieuwing. Er werd geopperd om van dit maatschappelijk krachtenveld een tiende meetnet-meetdoel te maken. Het LK-team is van mening dat dit wel bij de monitoring van landschapsvernieuwing zou moeten worden betrokken, maar meer als een spin-off van de discussie dan als een apart meetdoel of een apart blok items. Een mogelijkheid is om één van de LK-sessies speciaal te besteden aan het identificeren van de cruciale processen en factoren die van belang zijn voor de totstandkoming van landschapskwaliteit bij landschapsvernieuwing.

Een ander discussiepunt was dat bij een dergelijke beoordeling van landschapskwaliteit duidelijker moet zijn wie met de resultaten moet gaan werken en aangestuurd zou moeten worden. Bij een project als De Kraaijenbergse Plassen gaat het dan vooral om de ontgronder en personen die in het provinciale en gemeentelijke beleid een spilfunctie vervullen ten aanzien van de verdere ontwikkeling van het proefgebied.

Figuur 5 Topografische kaart van het proefgebied case 2, uitgave 1961 (bron: Topografische Dienst)

4 Case 2: het proefgebied Hofland-Noord

4.1 Landschapsvernieuwing in het proefgebied

Het proefgebied ligt ten zuidoosten van Den Haag. De noordelijke grens wordt gevormd door de autosnelweg Utrecht-Den Haag (A12), de westelijke en zuidwestelijke grens door de autosnelweg Den Haag-Rotterdam (A4 en A13). De zuidoostelijke begrenzing is de weg Delft-Pijnacker en Pijnacker-Zoetermeer via Katwijkerlaan (fig. 5). De oppervlakte van het gebied is ongeveer 2600 ha.

Het proefgebied wordt gerekend tot het droogmakerijenlandschap. Het wordt gekenmerkt door stelsels van kaden en lintbebouwing, van vaarten, sloten en strookvormige kavels. De bodem bestaat uit oude zeekleigronden, veengronden en moerige gronden. Bij de oude zeeklei varieert het lutumgehalte en de kalkrijkdom. Er komen zware kleigronden tot zavelgronden voor. De moerige gronden en restveengronden worden vooral ten noorden van Pijnacker aangetroffen. De grondwaterstanden hangen sterk samen met de bodem en met de bemaling. De hoger gelegen kreekruggronden hebben een grondwatertrap van VI of IV, de restveengronden en kommen zijn natter met een grondwatertrap van II. De daartussen gelegen gronden hebben een Gt III.

Het natuurlijk microreliëf bestaat uit een patroon van kreekruggen, kreekbeddingen en kommen. Aan de noordzijde van het proefgebied ligt het maaiveld tussen de 3 en 4 meter beneden NAP, naar het zuiden gaand tussen 4 en 5 meter beneden NAP. Een belangrijk reliëfelement in het proefgebied zijn de kaden. De kaden zijn opgebouwd uit een grondlichaam en onderbermen. Het profiel is vaak asymmetrisch. De kaden variëren in hoogte: sommige zijn hoger dan 2,5 m ten opzichte van de omgeving, andere zijn 1 tot 2,5 m hoog of lager dan 1 m.

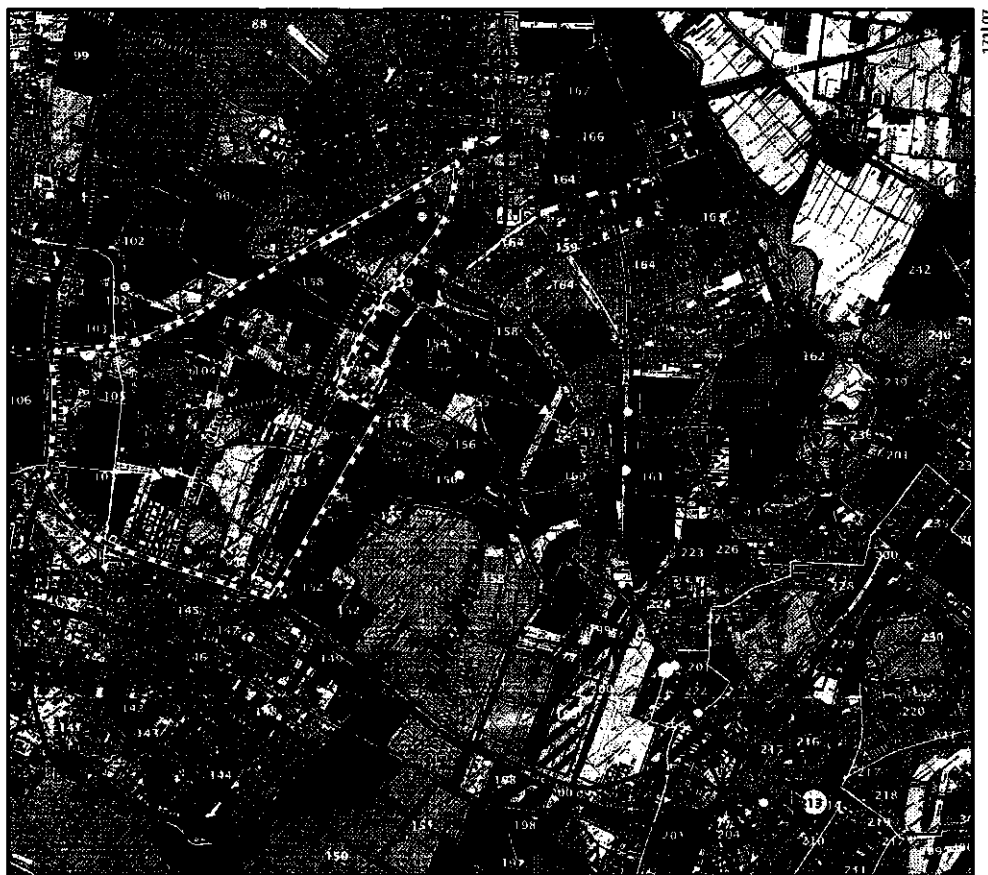
De topografische kaart 1:25.000 (fig. 5) laat zien dat in 1961 het ruimtegebruik overwegend uit grasland bestond. De verkaveling is die van de regelmatige strookverkaveling. De kavelrichting is overwegend zuidwest-noordoost, ten westen van de lijn Nootdorp-Delft noordwest-zuidoost. In het oosten van het gebied (de Nieuwe of Drooggemaakte Polder) kwam veel bouwland voor. De kavelrichting is hier noordwest-zuidoost. In het proefgebied lagen Nootdorp en Pijnacker en ook toen al met concentraties glastuinbouw. Ten oosten van Delft zien we stadrandverschijnselen: sportvelden, volkstuinen e.d. In het noordwesten van het gebied ligt het vliegveld Ypenburg.

Vergelijking met de topografische kaart 1995 (fig. 6) laat veel veranderingen zien: sterke uitbreiding van de bebouwing van Nootdorp en Pijnacker, een uitbreiding van het groen vooral aan de noordkant van Ypenburg, ten oosten van Delft en noorden van Pijnacker. Verder is de glastuinbouw sterk uitgebreid.

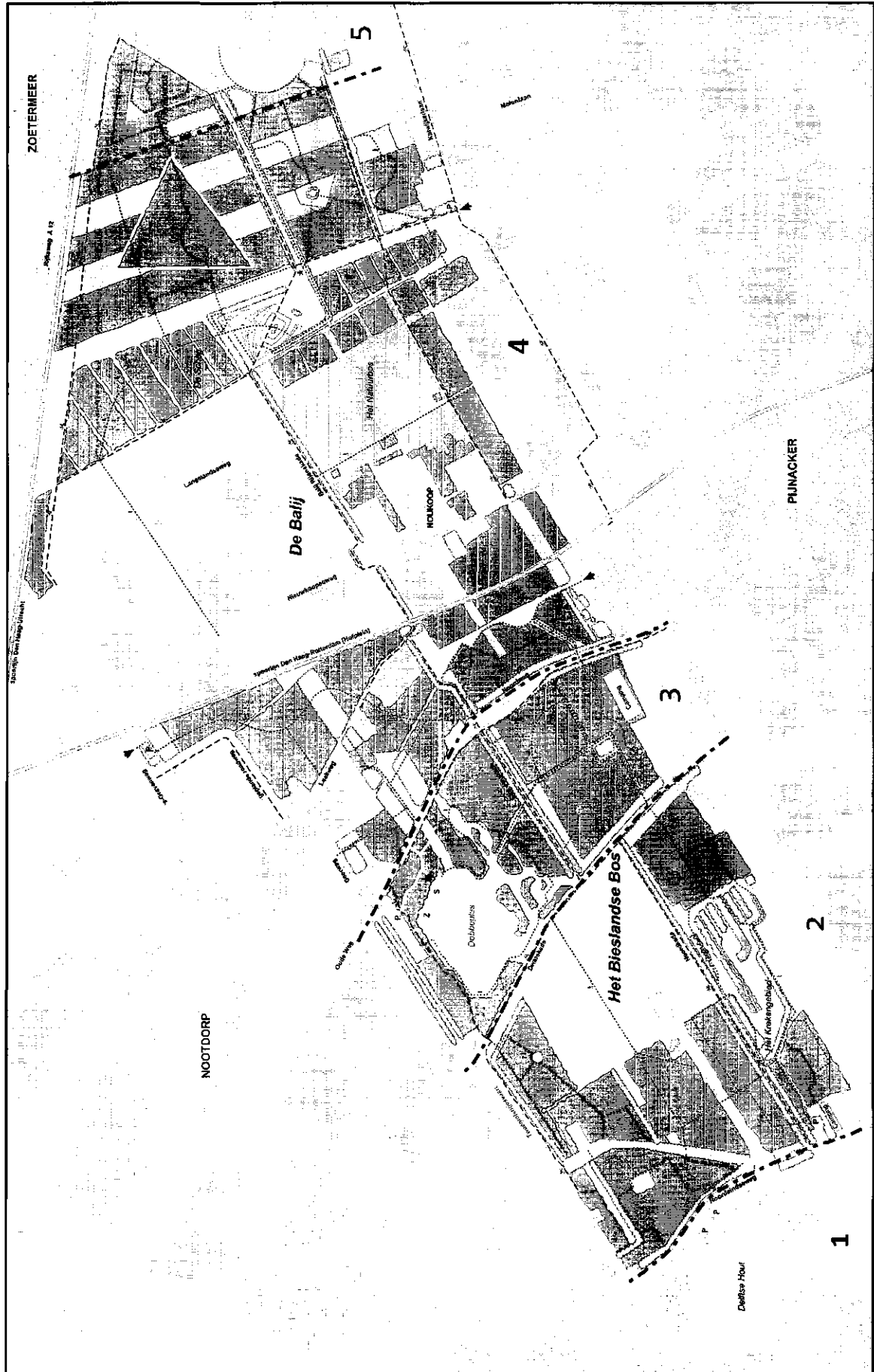
Figuur 6 Topografische kaart van het proefgebied case 2, uitgave 1995 (bron: Topografische Dienst)

Figuur 7 geeft een beeld van de toekomstige zonering van het ruimtegebruik. Het noordwestelijke gedeelte incl. het voormalige vliegveld Ypenburg is of wordt werk- en woongebied. In de oostelijke punt ligt het woongebied Rokkeveen en een deel van het Floriadepark. Concentraties van glastuinbouw liggen ten oosten van Nootdorp en ter weerszijden van Pijnacker. Tussen Delft en Zoetermeer komt een vrijwel aaneengesloten groengebied, de zgn. 'groene wig'.

Figuur 7 Het proefgebied binnen de Zuidvleugel van de Randstad (bron: Zuidvleugelkaart Randstad)

Hoewel de beoordeling van de landschapsvernieuwing het gehele proefgebied omvat, spitst de vraag zich toe op de betekenis van de groengebieden voor de landschapskwaliteit van het proefgebied. De totale oppervlakte van de groengebieden tussen Delft en Zoetermeer bedraagt ca. 1000 ha. De bossen en plassen zijn na 1980 aangelegd. Een vrij groot deel moet nog worden gerealiseerd. Voor nadere informatie over de groengebieden wordt overigens ook verwezen naar de folder 'Boswachterijen De Balij en Bieslandse Bos' (Dienst Landelijk Gebied et al., 1997). Deze folder geeft een uitgebreide kaart met gerealiseerde en nog te realiseren gebieden, typen bos, de ligging van wandelpaden en fietspaden e.d. (fig. 8). Het Bosplan 'De Balij' (Stuurgroep Randstadgroenstructuur Zuid-Holland, 1991) geeft een uitgebreide inventarisatie, uitgangspunten voor het plan, plantoelichting en informatie over de verschillende bosdoeltypen, het bosbeheer en over de aanleg- en beheerskosten.

Figuur 8 Het groengebied tussen Delft en Zoetermeer (bron: folder DLG et al., 1997)

Binnen de groene wig worden hier 5 groengebieden onderscheiden:

- 1 *Groengebied Delft-oost met ondermeer het Delftse Hout*. Het noordelijkste deel is al vrij oud en kwam in deze vorm al voor op de topografische kaart van 1961. Het bestaat uit een sportpark en een hertenkamp. Ten zuiden daarvan ligt het Delftse Hout met 'De Grote Plas', een sportpark en camping. Het gebied wordt 's zomers zeer druk bezocht. Het gebied ten zuiden daarvan ligt aan een afslag van de autosnelweg A13 en bestaat uit een arboretum en een landbouwgebied. Gezien de gunstige ligging is er grote druk op het gebied voor verdere vestiging van bedrijvigheid. Het meest zuidelijke deel bestaat uit volkstuinten en een begraafplaats. Aan de zuidrand langs de weg Delft-Pijnacker liggen woningen, kassen en bedrijven.
- 2 *Groengebied Bieslandse Bos*. Dit groengebied is ca. 250 ha groot. Het deel ten noorden van de Noordkade bestaat uit een bosgebied en een landbouwenclave (ca. 50 ha, 1 boerderij). Een deel van het bos moet nog worden aangelegd. Ten zuiden van de Noordkade ligt een natuurontwikkelingsgebied 'het Krekengebied'.
- 3 *Groengebied Dobbepas*. Dit groengebied wordt ook wel tot het Bieslandse Bos gerekend. Het noordelijke deel is ca. 50 ha en bestaat uit de Dobbepas met bossen. Deze pas wordt recreatief intensief gebruikt en heeft een omvang die vergelijkbaar is met de Grote Plas van de Delftse Hout. Het zuidelijke deel bestaat uit bos. Verdere bosuitbreiding en de aanleg van een camping vinden nog plaats.
- 4 *Groengebied De Balij*. De Balij is een bos- en recreatiegebied van ca. 360 ha. Een groot deel daarvan moet nog worden aangelegd in 1998 en 1999. In het plan voor De Balij (Structuurgroep Randstadgroenstructuur Zuid-Holland, 1991) is het concept deels opgehangen aan zichtassen: de Balij Rijenskade en via een bajonetaansluiting Het Grand Canal naar het Floriadebos. Trouwens deze assen lopen ook naar het westen door: de Sint Janskade ten zuiden van de Dobbepas en de Noordkade in het Bieslandse Bos. Het meest westelijke deel ligt tussen de spoorlijn Den Haag-Rotterdam in de Oude Weg/Noordweg. Het bestaat vnl. uit gesloten bos. Een groot deel moet nog worden aangelegd. Ten oosten hiervan ligt het groengebied rond Noukoop. In dit deel worden de bebouwing en kassen van Noukoop uitgespaard. Ten oosten van Noukoop wordt een Natuurbos aangelegd. Ten oosten hiervan ligt een wigvormig gebied 'De Scheg'. Dit bestaat vnl. uit gesloten bos, deels gerealiseerd deels nog aan te leggen. Het middengedeelte, op de bajonetaansluiting, wordt bijzonder van vormgeving met heuvels, waterpartijen en een accentpunt kunst. Het meest oostelijke deel bestaat uit afwisselende stroken gesloten en transparant bos. Middenin is een driehoekig beukenbos aangelegd.
- 5 *Groengebied Floriadepark*. Na de Floriade is een deel van het park bestemd voor woonbebouwing (Rokkeveen). Het meest westelijke deel is in grote lijnen intact gebleven: beplanting en water gekoppeld aan een as en cirkel.

Het proefgebied en speciaal het groengebied maken deel uit van de 'Groenblauwe Slinger' (Route IV et al., 1997). De Groenblauwe Slinger is een S-vormig gebied tussen Alphen aan den Rijn tot Midden-Delfland. Dit gebied zou als een aaneengesloten ruimtelijke eenheid moeten worden ontwikkeld. Het realiseren van de Groenblauwe Slinger zou een tegenwicht moeten bieden tegen de amorfe verstedelijking van de Rotterdamse, Haagse en Leidse stedelijke agglomeraties. Het wordt essentieel geacht voor de kwaliteit van het woon- en leefklimaat van de zuidvleugel van de Randstad op de langere termijn.

4.2 De beoordeling van landschapskwaliteit in het proefgebied

In de checklist zijn vier blokken onderscheiden: de economisch-functionele, esthetische, ecologische kwaliteit en een beoordeling van de totaal kwaliteit. Hier wordt een samenvatting gegeven van de discussie (aangangsel B).

4.2.1 De economisch-functionele kwaliteit

Het proefgebied functioneert nog maar matig voor de recreatie. Bij de ontwikkeling van het groengebied of 'de groene wig' is aanvankelijk gedacht aan een relatief rustig recreatiegebied met enkele concentratiepunten zoals het Delftse Hout en de Dobbepas. Het voorzieningsniveau is daarom niet hoog. Voor fietsers en wandelaars kan de routing beter, voor kanoërs is het gebied niet geschikt. Hoewel enerzijds het gebied kwaliteit heeft, is het de vraag of de oorspronkelijk uitgangspunten zijn te handhaven wanneer de verstedelijking verder gaat.

De betekenis van het gebied voor de landbouw ligt vooral bij de glastuinbouw. Maar deze heeft veel beperkingen: de infrastructuur op lokaal niveau is niet best, en er is weinig ruimte voor verdere ontwikkeling.

De betekenis van het gebied voor het wonen zal nog toenemen. Vooral in het noordwestelijk deel en ook vlak buiten het gebied zal nog flink worden gebouwd. Negatieve punten zijn de lokale wegen die niet op het toenemend verkeer zijn berekend, vervallen glastuinbouw en de verrommeling.

Het LK-team oordeelt het gebied via de trein (Hofpleinlijn) en vanuit Delft als goed toegankelijk. Ook de groengebieden vanuit de dorpen zijn goed bereikbaar. Echter vanuit Zoetermeer en Rotterdam is moeilijk in het gebied te komen en het interne wegenpatroon (18e eeuw) kan het verkeer niet meer goed aan. Ook sluit de lokale schaal slecht aan op de Randstadschaal, bijv. de autosnelwegen op de lokale wegen.

De bedrijvigheid is meer op lokale leest geschoeid dan je zou verwachten gezien de ligging in de Randstad. Een belangrijke opgave is om het gebied meer te optimaliseren voor toekomstige stedelijke functies. De 'groene wig' is, juist omdat het inrichtingsniveau nog vrij laag is, flexibel voor verdere ontwikkeling.

Het beheer van het vele water en de wegen is kostbaar. De waterkwaliteit is moeilijk onder controle te krijgen. Het beheer van de 'groene wig' is overwegend in handen van Staatsbosbeheer, die kan zorgen voor eenheid en continuïteit.

Het LK-team concludeert dat de economische betekenis van het gebied goed is te noemen. Maar binnen de context van de Randstad profiteert het nog te weinig van de unieke ligging. Gezien de toenemende stedelijkheid is het een vraag of het concept van 'rustig groengebied' nog wel haalbaar blijft en het niet meer het karakter zou moeten krijgen van 'Central Parc van de Randstad'.

4.2.2 De esthetische kwaliteit

Het gebied is één van de gebieden in Zuid-Holland met het meeste micro-reliëf. In de planvorming voor de groene wig is hier weinig mee gedaan, wel met de hoogteverschillen tussen droogmakerijen en polders en met de kaden.

Archeologisch gezien wordt het gebied van weinig belang geacht. Vanuit de historische geografie is de leesbaarheid van het landschap afgenomen. Het verschil tussen droogmakerijen en polders is minder te zien dan vroeger. Wel zijn de oude linten en kaden in het groenconcept opgenomen. De historische herkenbaarheid wordt als goed beoordeeld. Historisch gezien is het petgatenlandschap van het Krekengebied een vervalsing, maar het LK-team tilt daar niet zwaar aan.

De oriëntatiemogelijkheden worden door sommigen (vanuit het oogpunt van automobilisten) niet best genoemd: gebrek aan herkenningspunten, geen duidelijke hiërarchie. Anderen beoordelen dit juist goed, vooral voor fietsers. De verwachting bestaat dat de oriëntatie afneemt wanneer het gebied verdicht (gebouwen, bossen) en de open ruimten decimeren.

Binnen het complexe karakter van een diversiteit van gebouwen en kassen, wordt de terughoudende en eenvoudige vormgeving van het groengebied positief beoordeeld. Wel lijken de maten van de onderdelen op elkaar zoals de Delftse Hout en de Dobbepas, waardoor weinig hiërarchie in de vorm ontstaat. Het gebied heeft een stevige ruggengraat nodig. De linten zouden opgewaardeerd moeten worden door sanering van de glastuinbouw.

Ook omdat de groengebieden nog niet geheel zijn gerealiseerd en uitgegroeid mist het robuustheid. Het gebied kent nu op lokaal niveau te veel afwisseling door lelijke dingen als verpauperde glastuinbouw, verrommeling in de linten.

Er is visueel gezien weinig relatie met de omgeving, alleen bij Delft. Het glastuinbouwgebied aan de zuidkant van het proefgebied heeft een negatieve uitstraling op het gebied.

De meeste leden van het LK-team vinden het gebied aantrekkelijk, sommigen juist niet door gemis aan structuur en gelaagdheid. Een sterk centraal ordenend element als de Rotte ontbreekt. Het LK-team vindt de esthetische betekenis van het gebied als totaal toch vrij goed, maar oordeelt dat dit nog sterk zou kunnen verbeteren. Dit vereist opheffing van de versnippering in belangen en overheden (gemeenteraden). Provincie en Rijk zouden meer middelen moeten inzetten om een samenhangend beleid af te dwingen.

4.2.3 De ecologische kwaliteit

Vroegere ecologische kwaliteiten zoals weidevogels, zijn verminderd. Het LK-team tilt hier niet zwaar aan. Dat is de prijs die wordt betaald voor ontwikkeling van nieuwe groengebieden.

Bij landschapsvernieuwing is uitgegaan van de ontwikkeling van bossen. Vanuit ecologisch standpunt zou juist in dit deel van Nederland de ontwikkeling van robuuste moerasgebieden de voorkeur moeten hebben. Ecologisch gezien is dat het beste wat je in laag-Nederland

met geringe moeite en in relatief weinig tijd kunt ontwikkelen. Anderen vinden dat je zo'n moerasgebied hier niet moet willen. In zo'n stedelijke omgeving kan bos meer recreatie bergen dan moeras.

Bij de ontwikkeling van de bosgebieden is rekening gehouden met de verschillende abiotische condities, o.a. bij de keuze van de boomsoorten. De waterkwaliteit is echter slecht, ondermeer doordat afvalwater van de glastuinbouw in de polders wordt rondgepompt.

Ecologisch gezien heeft het gebied weinig relaties met de omgeving. Het is ingemetseld door wegen, bebouwing en kassen. Overigens kan ook isolatie ecologisch voordelen opleveren. Verwacht wordt dat het groengebied zich ecologisch nog sterk kan ontwikkelen met het ouder worden van de bossen. Het gebied scoort hoog op biodiversiteit, laag op natuurlijkheid.

Het LK-team beoordeelt het proefgebied ecologisch gezien als 'gemiddeld'. De ecologische kwaliteit krijgt als geheel een lagere weging dan de economische en esthetische kwaliteit. Ecologie wordt in dit gebied wat minder van belang gevonden.

4.2.4 De totaalkwaliteit

Het LK-team beoordeelt de eenvoud van het architectonisch concept positief. Ook de cultuurhistorisch meest opvallende elementen zijn erin opgenomen. In de realisering wordt het meer als een proces ervaren. Men schat in dat het gebied 'een eigen gezicht' krijgt wanneer het bos als één geheel verder tot ontwikkeling komt en het glas in de linten wordt gesaneerd.

Het gebied is nog jong en men vindt het een voordeel dat de functies niet te nadrukkelijk in de vorm zijn neergelegd. De intensievere delen zijn te herkennen door een meer gekunstelde gedetailleerde vormgeving, de meer rustige delen door een grovere vormgeving.

De samenhang tussen de drie E's vindt men niet sterk. Verwacht wordt dat het toenemend gebruik van de groengebieden zal leiden tot meer samenhang tussen de stad en het groengebied.

Het LK-team meent dat het groengebied ecologisch duurzaam is, maar het moet wel de tijd krijgen tot wasdom te komen. Een voordeel acht men ook dat de verschillende delen niet gelijktijdig zijn aangeplant. Daardoor ontstaat verschil in ontwikkelingsfase. Voor duurzame instandhouding worden wel enkele voorwaarden genoemd:

- Vastleggen van duidelijke grenzen tussen groengebied en niet-groengebied.
- Ontwikkelen van draagvlak en acceptatie van de groengebieden bij de bewoners en overheden/gemeenten.
- Ontwikkelen van een bestuurlijk-organisatorische regeling over de gemeenten heen: één instantie (bijv. SBB) moet verantwoordelijk zijn voor de ontwikkeling en het beheer. Deze instantie moet het groengebied als een geheel beschouwen en moet met gemeenten een gemeenschappelijk beleid uitzetten en volhouden.
- Een deugdelijke planologische bescherming.

4.3 Conclusies voor de ontwikkeling van het LKT-instrument

4.3.1 De checklist

Tijdens de evaluatie van de checklist kwamen de volgende zaken aan de orde:

- In de lijst moet nog een duidelijker onderscheid gemaakt worden in de potentiële en de actuele kwaliteiten van het plangebied.
- Om het invullen van de lijst te versnellen kan een vijfdelige schaal worden overwogen. Bij sommige vragen kan een schaal van ‘te veel naar te weinig (in plaats van veel - weinig) handiger zijn.
- De checklist vindt men redelijk compleet. Er zou wel een inleiding bij moeten over de basis waarop de lijst is samengesteld: kernbegrippen uit de Nota Landschap.
- Sommige vragen kunnen wellicht worden samengevoegd (2.5+2.6 en 3.5+3.6+ 3.7).
- Op enkele plaatsen kunnen vragen toegevoegd worden. Bij de vragen over Esthetische kwaliteit ontbreekt het aspect verrassing. Bij de vragen over het totaaloordeel ontbreekt een vraag over de samenhang met de omgeving. Men vraagt zich af of bij de ecologische kwaliteit het aspect natuurlijkheid (naast duurzaamheid) iets duidelijker naar voren kan komen. Dit aspect natuurlijkheid hoort eigenlijk ook bij de esthetiek thuis: de beleving van natuurlijkheid.
- Bij vraag 4.1. kan een onderscheid in schaalniveaus worden ingebracht.
- De keuze om de vragen over aardkunde en cultuurhistorie in de checklist onder de esthetische kwaliteit te plaatsen, wordt geaccepteerd. Wel kan er een onderscheid ingebracht worden tussen patronen/elementen en de wijze waarop cultuurhistorie in het architectonisch concept een rol speelt.
- De vraag over archeologie moet alleen gesteld worden als er informatie over de archeologie in het gebied voorhanden is.
- Termen als aardkunde verdienen nadere toelichting.
- Ook verdient de recreatie als proces meer aandacht.

4.3.2 De procedure

- Veel meer informatie vooraf hoeft er niet te zijn.
- De ochtend met de toelichting en de excursie was voldoende informatief. Wel zou er een beheerder van het gebied bij kunnen zijn om meer te weten te komen over de sturende factoren voor de ontwikkeling van kwaliteit in het gebied. Dan hoor je meer over de achtergronden van hoe het gegaan is als het is gegaan. Het LKT lijkt het echter onverstandig om over dit maatschappelijke krachtenveld vragen in de checklist op te nemen. Bij deze methode met een LKT als dit kun je dit krachtenveld in de discussie meenemen als het ter sprake komt. Eventueel kan het LKT het zelfs in zijn aanbevelingen betrekken. Als de opdrachtgever voor de monitoring daar meer over wil weten moet daar een aparte lijst voor worden ontwikkeld en een ander LKT voor worden bijeengeroepen.
- Het invullen van de checklist en eerste discussieronde duurde bijna 3 uur. De tweede ronde van het opnieuw invullen van de checklist en discussie kan beter achterwege worden gelaten. Aan de argumentaties die in de eerste ronde zijn opgetekend zal niet veel meer worden toegevoegd in een tweede ronde. Bovendien was er

weinig tijd en animo, na de intensieve eerste discussieronde.

- Wanneer de discussie tot één ronde beperkt blijft is het aan te bevelen om na de discussie per blok de vraag te stellen in hoeverre men bij de gegeven beoordelingscore en weging blijft.
- Per blok dienen nog meer conclusies te worden getrokken (door voorzitter of secretaris).
- Er zou een aanvullende discussieronde kunnen worden gehouden over de processen die hebben gespeeld bij landschapsvernieuwing en over de aanbevelingen voor het beleid, de verdere uitvoering of voor vergelijkbare projecten.
- Het invullen van de checklist moet vooral worden gezien als aanknopingspunt voor de discussie over de landschapskwaliteit van het proefgebied.
- Bij een gebied van dit schaalniveau en deze mate van ingewikkeldheid is een beoordeling in een sessie van één dag goed te doen.
- Om landschapsvernieuwing te beoordelen is het schaalniveau dat in deze case aan de orde was volgens het LKT ideaal. Het moet het lokale schaalniveau ontstijgen, maar niet te abstract worden door een te hoog schaalniveau.
- Van belang is een goede inspirerende lokatie en ruimte voor het houden van de LK-sessies, bij voorkeur in het proefgebied zelf, en een goede catering rond en tijdens de verschillende LK-sessies.

5 Het LKT-instrument

Voor het beoordelen van landschapskwaliteit in landschapsvernieuwinggebieden is gekozen voor de panelbenadering, in dit rapport LandschapKwaliteitsTeam-benadering of LKT-benadering genoemd. Voor de beoordeling van landschapskwaliteit volgens de LKT-benadering bleek het mogelijk een procedure en checklist te ontwikkelen. Het instrument bestaat dus uit een procedure/protocol en een checklist. Deze zijn getest in twee casestudies.

5.1 Procedure

De procedure bestaat uit:

- 1 De keuze van een gebied waar landschapsvernieuwing heeft plaatsgevonden of nog plaatsvindt.
- 2 Het samenstellen van een LK-team.
- 3 Het verzamelen van informatie over landschap en landschapsveranderingen in het gebied en versturen van deze informatie aan het LK-team één week voor de LK-dag.
- 4 Het organiseren en houden van een LK-dag.
- 5 Het maken van een verslag van de LK-dag en speciaal van de argumentatie en discussies over landschapskwaliteit.
- 6 Het trekken van conclusies en het doen van aanbevelingen voor verbetering van de landschapskwaliteit bij landschapsvernieuwing, inclusief de nazorg.

5.1.1 De keuze van een gebied

De keuze van de beide testgebieden is gebaseerd op een aantal criteria (hoofdstuk 2). In case 1 was dit een gebied tussen Grave en Cuijk met een oppervlakte van ongeveer 1200 ha. De landschapsvernieuwing spitte zich toe op de uitvoering van een zandwinning van 350 ha. In case 2 ging het om een gebied tussen Delft en Zoetermeer met een omvang van 2600 ha. De landschapsvernieuwing heeft hier vooral betrekking op de uitvoering van een groengebied van ongeveer 1000 ha. De LK-teams vonden het gebied met deze omvang en met deze vorm van landschapsvernieuwing bij uitstek geschikt voor beoordeling volgens de gehanteerde methode. Het gebied moet niet te groot en niet te klein zijn. Voorlopig wordt ervan uitgegaan dat het instrument goed toegepast kan worden in gebieden tussen 500 en 5000 ha. Bovendien dient er duidelijk sprake te zijn van een vrij omvangrijke verandering in het ruimtegebruik.

5.1.2 Het LK-team

Het LK-team dat de landschapskwaliteit in het gekozen gebied beoordeelt, dient een omvang te hebben van 5 tot 9 personen en te bestaan uit insiders en outsiders. De outsiders vormen een meerderheid. Insiders zijn personen die het gebied goed kennen, en de landschapsvernieuwing bewust hebben meegemaakt, mogelijk actief betrokken

zijn geweest bij de landschapsveranderingen. Outsiders zijn personen die meer van een afstand de landschapskwaliteit kunnen beoordelen. Het team dient te bestaan uit generalistisch ingestelde personen, die gevoelig zijn voor kwaliteit en het vermogen hebben tot beoordelen van deze kwaliteit. In de case-studies ging het daarbij om stedenbouwers, planologen, landschapsarchitecten, landschapsecologen, historisch-geografen.

5.1.3 De informatie

Om de landschapskwaliteit te kunnen beoordelen dient informatie over het landschap en landschapsvernieuwing in het gebied te worden aangereikt. De verstrekte informatie in de beide casestudies bleek over het geheel genomen voldoende. Deze bestond uit schriftelijke informatie verzameld door het voorbereidingsteam en een week van te voren toegestuurd, mondelinge informatie door insiders en een veldbezoek op de LK-dag. Er dient voor te worden gezorgd dat de informatie actueel is, niet te omvangrijk en te gedetailleerd. Goede illustraties en topografische kaarten van voor en na de landschapsvernieuwing zijn van belang. De informatie heeft betrekking op het landschap in het gebied (abiotische, biotische en anthropogene kenmerken), op de landschapsvernieuwing in het gebied en op relaties van het gebied met de omgeving. De informatie dient feitelijk van aard te zijn zoveel mogelijk zonder waarde-oordeel.

5.1.4 De procedure op de LK-dag

De beoordeling van landschapskwaliteit volgens de gehanteerde methode kon voor beide casestudies in één dag worden uitgevoerd. De LK-dag dient te worden gehouden in een goede horeca-gelegenheid, gelegen in of nabij het gebied.

In de casestudies is gewerkt met de volgende indeling van de LK-dag:

's morgens:

– introductie leden LK-team;	5-10 min.
– geven van informatie over het doel en de opzet van de dag;	5-10 min.
– geven van informatie over het gebied door gebiedsdeskundige;	20-25 min.
– stellen van vragen naar aanleiding van de mondelinge informatie;	20-25 min.
– veldbezoek.	90-120 min.
pauze en lunch	45-60 min.

's middags:

– invullen van de checklist (1e ronde);	20-30 min.
– argumentatie en discussie (1e ronde);	150-180 min.
pauze en koffie/thee	20-30 min.
– invullen van de checklist (2e ronde);	0-20 min.
– argumentatie en discussie (2e ronde);	0-45 min.
– evaluatie van de dag: informatie, checklist en procedure.	60-75 min.

's avonds:

– diner	90-120 min.

Hierboven is tevens het tijdsbeslag per onderdeel weergegeven, dat varieerde bij de beide casestudies. De hoofdopzet van de dag bleek werkzaam. Voor het veldbezoek en voor de argumentatie en discussie na invullen van de checklist (1e ronde) moet veel tijd uitgetrokken worden. In case 2 werd invullen van de checklist en discussie in 2e ronde niet zinvol geacht en is achterwege gebleven.

In het programma was de evaluatie van informatie, checklist en procedure een belangrijk onderdeel, omdat het doel was een instrument te testen en bij te stellen. Bij het in de praktijk toepassen van het instrument kan dit onderdeel worden weggelaten. Deze tijd kan dan worden gebruikt voor een discussie over het proces van landschapsvernieuwing en voor het formuleren van conclusies en aanbevelingen.

5.1.5 Het verslag van de LK-dag

Van de LK-dag is een uitgebreid verslag gemaakt. Daarvoor wordt verwezen naar aanhangsel A en B. Een samenvatting is opgenomen in hoofdstuk 3 en 4. Uit het verslag blijkt dat over de landschapskwaliteit een vaak levendige discussie ontstaat en dat in beperkte tijd zinvolle informatie wordt verkregen. Dit verslag was vooral gericht op het doel van deze studie: het ontwikkelen en testen van een instrument. Wanneer het instrument in de praktijk wordt toegepast, is het nodig om van te voren goed te bepalen wie de doelgroep is, wie aangestuurd moet worden. Het verslag krijgt dan ook een ander karakter en is meer gericht op de beoordeling van landschapskwaliteit, op stuurfactoren in het proces van landschapsvernieuwing en op aanbevelingen voor verdere landschapsvernieuwing in het gebied zelf of voor vergelijkbare projecten elders. De 2e ronde van argumentatie en discussie richt zich dan ook meer op het formuleren van conclusies en aanbevelingen voor verbetering van de landschapskwaliteit.

5.2 De checklist

De checklist is in drie ronden ontwikkeld: versie 0 is aangepast naar aanleiding van opmerkingen van de Begeleidingscommissie. Versie 1 is in case 1 gebruikt en aangepast tot versie 2. Opmerkingen van het LK-team in case 2 leiden tot een voorlopig eindresultaat (versie 3). Versie 3 is in kader 4 beknopt weergegeven. In versie 1 en 2 zijn beoordelingsitems ondergebracht in resp. 3 en 4 blokken en gegroepeerd onder economisch-functionele, esthetische en ecologische kwaliteit. In versie 2 is daar een blok 'totaalbeoordeling' aan toegevoegd.

**Checklist voor beoordeling van
landschapskwaliteit in landschapsvernieuwinggebieden (versie 3)**

Er dient een *beoordelingsscore* te worden gegeven:
schaal 1 - 10: 1 = zeer slecht/ongunstig 10 = zeer goed/gunstig
en een *weging* van het belang van de items:
schaal 1 - 3: 1 = minder belangrijk, 2 = belangrijk, 3 = zeer belangrijk

1 Economisch-functionele kwaliteit		score	weging
Hoe beoordeelt en weegt u:			
1.1	het functioneren van het gebied voor:		
	– de recreatie	-----	-----
	– de landbouw	-----	-----
	– het wonen	-----	-----
	– ander ruimtegebruik (bijv. bedrijvigheid)	-----	-----
1.2	de toegankelijkheid/buikbaarheid van het landschap	-----	-----
1.3	de wijze waarop de verschillende vormen van gebruik op elkaar aansluiten, ten opzichte van elkaar gesitueerd zijn	-----	-----
1.4	de economische vitaliteit van het gebied	-----	-----
1.5	de mogelijkheden voor meervoudig gebruik van het landschap (multifunctionaliteit)	-----	-----
1.6	de fysieke flexibiliteit, de mogelijkheden voor verandering en ontwikkeling van het gebruik in de toekomst	-----	-----
1.7	beheerbaarheid/betaalbaarheid bijv. van voorzieningen, schoonhouden water, beheer recreatiegebieden	-----	-----
T1	de vernieuwing van het landschap in economisch-functionele zin?	-----	-----

2 Esthetische kwaliteit		score	weging
Hoe beoordeelt en weegt u:			
2.1	de wijze waarop bij het proces van landschapsvernieuwing rekening is gehouden met de aardkundige situatie (inpassing in reliëf, GEA-objecten e.d.)	-----	-----
2.2	de wijze waarop bij het proces van landschapsvernieuwing rekening is gehouden met de cultuurhistorische situatie:		
	– archeologisch belangwekkende terreinen/gebieden	-----	-----
	– historisch-geografisch belangwekkende elementen/patronen	-----	-----
2.3	de mogelijkheden om in het proefgebied de weg te vinden	-----	-----
2.4	de vorm en vormgeving van de ingrepen (onderlinge verhoudingen, maatvoering e.d.)	-----	-----
2.5	de verrassing in het gebied (is het landschap verrassend?)	-----	-----
2.6	de eenheid, harmonie tussen de verschillende delen van het proefgebied (water-land, stad-groen e.d.)	-----	-----
2.7	de natuurlijkheid (is het landschap natuurlijk?)	-----	-----
2.8	de invloed van de omgeving op de esthetische kwaliteit van het proefgebied	-----	-----
2.9	de esthetische aantrekkelijkheid van het gebied als geheel (is het landschap mooi en inspirerend?)	-----	-----
T2	de vernieuwing van het landschap in esthetische zin	-----	-----

3 Ecologische kwaliteit		score	weging
Hoe beoordeelt en weegt u:			
3.1	de wijze waarop bij het proces van landschapsvernieuwing rekening is gehouden met vroegere ecologische kwaliteiten	-----	-----
3.2	de wijze waarop bij het proces van landschapsvernieuwing ingespeeld is op de abiotische condities in het gebied (verschillen in bodem en water, gradiënten e.d.)	-----	-----
3.3	de wijze waarop bij het proces van landschapsvernieuwing ingespeeld is op landschapsvormende processen (inundatie, waterinlaat, kwel, verstuing, erosie e.d.)	-----	-----
3.4	de milieukwaliteit voor de ontwikkeling van de natuur	-----	-----
3.5	de wijze waarop bij het proces van landschapsvernieuwing ingespeeld is op de ecologische relaties met de omgeving (ecologische infrastructuur)	-----	-----
3.6	de natuurlijkheid of de ontwikkeling van de natuur tot nu toe: – voor de kenmerkende en waardevolle vegetatie – voor kenmerkende en beschermde diersoorten	-----	-----
3.7	de ontwikkelingsmogelijkheden van het gebied voor het versterken van de biodiversiteit	-----	-----
T3	de vernieuwing van het landschap in ecologische zin?	-----	-----

4 Totaal		score	weging
Hoe beoordeelt en weegt u:			
4.1	de helderheid van het architectonisch concept	-----	-----
4.2	de potenties van het architectonisch concept voor het verkrijgen van een nieuwe identiteit (heeft het nieuwe landschap een krachtig eigen gezicht of kan het dat krijgen?)	-----	-----
4.3	de wijze waarop de functies/het gebruik in de vorm tot uitdrukking komen	-----	-----
4.4	de samenhang tussen de economische-, esthetische- en ecologische kwaliteit	-----	-----
4.5	de samenhang tussen het landschap in het gebied en dat van de omgeving	-----	-----
4.6	de duurzaamheid van het landschap (kunnen de drie E's zich in de toekomst in samenhang optimaal ontwikkelen of verdringt de één de ander)	-----	-----
T.LK	hoe beoordeelt u de vernieuwing van het landschap als totaal voor de landschapskwaliteit?	-----	-----

Kader 4 Checklist (3e versie)

Over de checklist worden hier de volgende conclusies getrokken:

- De LK-teams vinden de checklist redelijk compleet. Wel is het nodig om een goed onderscheid te maken in de actuele en potentiële kwaliteiten in het gebied. Bovendien vragen sommige items om een nadere toelichting.
- De items worden over het algemeen door de LK-teams van belang geacht (scores van 2 en 3 bij weging). Wel kan worden geconstateerd dat bijv. de items onder

‘ecologische kwaliteit’ in case 1 belangrijker worden gevonden dan in case 2 (een meer verstedelijkt gebied).

- De checklist geeft een brede benadering van en inzicht in landschapskwaliteiten op een toch vrij abstract niveau.
- Het invullen van de checklist levert over het algemeen weinig problemen op. Er worden beoordelingsscores gegeven van 1 = zeer slecht/ongunstig ... 10 = zeer goed/gunstig. Daarnaast wordt een weging van de items gegeven van 1 = minder belangrijk ... 3 = zeer belangrijk.
- Wanneer in de procedure geen 2e ronde van invullen van checklist en discussie wordt gehouden, is het nodig om in de 1e ronde na behandeling van elk blok te vragen of de gevoerde discussie nog aanleiding geeft tot wijziging van de scores.
- Het invullen van de checklist is geen doel op zich, maar fungeert vooral als middel voor de argumentatie en discussie over landschapskwaliteiten.
- Het lijkt mogelijk om de ontwikkelde checklist (versie 3) te gebruiken voor verschillende gevallen. Wellicht is op enkele onderdelen specificatie nodig al naar gelang de karakteristieken van het gebied en de aard van de landschapsvernieuwing. Of de checklist inderdaad als algemeen instrument kan worden toegepast voor beoordeling van landschapskwaliteit in landschapsvernieuwinggebieden, zal in de praktijk moeten blijken.
- De checklist is niet bedoeld voor het beoordelen van het proces van landschapsvernieuwing. Hoewel de LK-teams dit proces voor het resultaat van veel belang achten, vinden zij dat geen items over dit proces in de checklist moeten worden opgenomen. Wel kan de discussie over landschapskwaliteiten aanleiding zijn om dieper in te gaan op de processen, het krachtenveld of de condities die hebben geleid tot de gesignaleerde landschapskwaliteiten.

5.3 Kosten

De kosten betreffen de voorbereiding (samenstellen LK-team, informatievoorziening, organisatie LK-dag), uitvoering van de LK-dag (vergoedingen tijdsbesteding en reiskosten leden LK-team, huur zaal en catering) en de nazorg (verslaglegging, overleg). Toepassing van het instrument in de praktijk zal per geval neerkomen op een totaalbedrag van f 25.000 tot f 35.000, waarvan globaal f 16.000 tot f 20.000 (16 tot 20 werkdagen à f 1000) gaat zitten in de voorbereiding en de nazorg.

6 Aanbevelingen

6.1 Aanbevelingen voor beleid

De resultaten van voorliggende studie bieden een redelijk gunstig perspectief voor toepassing van het instrument in de praktijk. Redelijk gunstig gezien de scepsis in de praktijk voor de mogelijkheden van een snelle en integrale beoordeling van landschapskwaliteit. Redelijk gunstig omdat met een relatief geringe inzet van middelen toch in vrij korte tijd een brede beoordeling van landschapskwaliteit kan worden gegeven. Dit leidt tot de aanbeveling voor daadwerkelijke toepassing van het instrument in de praktijk.

Het verdient aanbeveling om toepassing van het instrument in de praktijk eerst op experimentele basis uit te voeren. Gedacht wordt aan drie LK-toetsingen per jaar voor de komende twee jaar. Dit biedt ook de mogelijkheid om de verschillende LK-toetsingen met elkaar te vergelijken, bijvoorbeeld door aan te geven wat zij betekenen bijvoorbeeld voor het landschapsbeleid en het architectuurbeleid. Mogelijk zijn uit deze LK-toetsingen ook algemene richtlijnen te destilleren voor het verbeteren van landschapskwaliteit in landschapsvernieuwingsgebieden. Gedacht kan bijvoorbeeld worden aan de verbetering van het programma van eisen bij landschapsvernieuwing.

Afhankelijk van de ervaringen en beleidsontwikkelingen, kan tot een meer structurele inbedding in de beleidscyclus en tot een meer structurele organisatie worden besloten. Dan is het noodzakelijk tot regelgeving te komen of het instrument in bestaande regelgeving onder te brengen, bijv. over reikwijdte van het instrument, procedure, samenstelling en benoeming van een pool van deskundigen (LK-club van 100), bureau en secretariaat, rapportage aan doelgroepen. Elementen van het instrument worden nu ook al aangetroffen bij de ontwerpplatforms voor grote infrastructurele projecten, de werkzaamheden van de Rijksbouwmeester en de Commissie voor de milieu-effect-rapportage.

Bij toepassing van het instrument in de praktijk dient te worden uitgegaan van de checklist (versie 3) en procedure zoals die in de samenvatting is opgenomen. Alvorens het instrument wordt toegepast dienen:

- De overwegingen te worden gegeven voor de keuze van de gebieden. Voorliggende studie geeft een aantal criteria, maar deze dienen te worden aangevuld met beleidsoverwegingen.
- De doelgroepen te worden benoemd en benaderd voor wie de resultaten van belang zijn. In case 1 (de Kraaijenbergse Plassen) waren de doelgroepen: provincie Noord-Brabant, gemeente Cuijk, de zandwinningsmaatschappijen en het waterschap, in case 2 (Hofland-Noord) de volgende doelgroepen: gemeenten in het proefgebied, provincie Zuid-Holland, Dienst Landelijk Gebied en Staatsbosbeheer.

Het verdient aanbeveling om in de praktijk het verslag/het product van de LK-toetsing als volgt op te bouwen:

- 1 doel en opzet van de toetsing,
- 2 keuze van het gebied en karakterisering van landschap en landschapsvernieuwing in het gebied,

- 3 beoordeling van de landschapskwaliteit in het gebied (actueel en potentieel),
- 4 aanduiding van de processen en succes- en faalfactoren die hebben geleid tot de beoordeelde landschapskwaliteit,
- 5 aanbevelingen voor bijsturen en verbeteren van landschapskwaliteit in het gebied, of voor vergelijkbare processen van landschapsvernieuwing in andere gebieden.

6.2 Aanbevelingen voor onderzoek

De volgende punten van onderzoek springen het meest in het oog:

- 1 Bij de beoordeling van landschapskwaliteit in de beide casestudies was opmerkelijk dat er belangrijke verschillen waren tussen de beoordeling van de actuele kwaliteit en wat in de toekomst potentieel mogelijk is. De actuele kwaliteit werd over het algemeen als matig beoordeeld. De potenties zijn groot. Er ligt een grote uitdaging om te expliciteren welke potentiële mogelijkheden zich voordoen en onder welke condities die kunnen worden bereikt.
- 2 Het instrument richt zich op de beoordeling van het resultaat van landschapsvernieuwing. Meer inzicht is gewenst in het proces van landschapsvernieuwing en in de succes- en faalfactoren voor het verbeteren van landschapskwaliteiten.
- 3 Nader onderzoek kan zich richten op de verhouding tussen het ontwikkelde instrument en andere werkwijzen, zoals die van de milieu-effectrapportage, de werkzaamheden van de Rijksbouwmeester en van de ontwerpplatforms.
- 4 Hoewel het instrument is ontwikkeld voor de beoordeling van landschapskwaliteit in landschapsvernieuwingengebieden, is het de vraag of het instrument ook toepasbaar is buiten landschapsvernieuwingengebieden.
- 5 Het LKT-instrument is ontwikkeld voor beoordeling van landschapskwaliteit tijdens en na uitvoering van ingrepen (ex-post evaluatie). Het is een vraag of het LKT-instrument ook ingezet kan worden voor een snelle en brede beoordeling van voorgenomen ingrepen (ex-ante evaluatie). Inmiddels is het LKT-instrument benut voor een beoordeling van TNLI-projecten (alternatieven Schiphol). Hieruit blijkt dat het LKT-instrument perspectief biedt voor een snelle en globale ex-ante beoordeling van alternatieven (quick scan).
- 6 Wanneer ertoe wordt besloten om voor de komende twee jaar zes cases op experimentele basis uit te voeren, dan kan het onderzoek een rol spelen bij de uitvoering van deze cases en de resultaten evalueren.
- 7 Het is van belang om na te gaan in hoeverre de beoordeling door deskundigen volgens de LKT-benadering overeenstemt met de beleving van bevolkingsgroepen (bewoners, recreanten). Het verdient daarom aanbeveling in een aantal van de zes cases de resultaten van de LKT-benadering te vergelijken met de resultaten van belevingsonderzoek.

Literatuur

Beukema, K., 1997. *Rondom ruimtelijke kwaliteit. De kwaliteitsmeetlat als hulpmiddel voor het verkrijgen van inzicht in de ruimtelijke kwaliteit van de dagelijkse leefomgeving*. Wageningen, Landbouwniversiteit, Werkgroep Recreatie en Toerisme/Werkgroep Ruimtelijke Planvorming, Rapport nr. 52.

Bont, Chr. de, 1993. '...Al het merkwaardige in bonte afwisseling ...'. *Een historische geografie van Midden- en Oost-Brabant*. Waalre, Stichting Brabants Heem.

Bussche, H.K.J. v.d., A. Kornegoor, B. v.d. Moolen en A.R. Wolters, 1987. *De Kraaijensbergse Plassen: een intrigerend ruimtelijk veranderingsproces. Een studie naar de ontgronding en herinrichting van de Kraaijensbergse Plassen in de gemeente Beers*. Rijksuniversiteit Groningen, Vakgroep stedelijke en regionale planning. Groningen, Geo Pers.

Dienst Landelijk Gebied, Provincie Zuid-Holland, Staatsbosbeheer, 1997. *Boswachterijen De Balij en Bieslandse Bos*. Voorburg.

Dijkstra, T., 1992. Zes toetsstenen voor identiteit. *Architectuur/Bouwen* 8: 38-40.

Dijkstra, H. en J. Roos-Klein Lankhorst, 1995. *Haalbaarheidsstudie Meetnet Landschap*. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 390. IKC Natuurbeheer, Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 4.

Dijkstra, H., 1997. *Een verkenning van de mogelijkheden voor de monitoring en evaluatie van landschapsvernieuwing*. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 555. Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 10.

Eijk, J.A.P. van, 1996. Zandwinning Kraaijensbergse Plassen: evaluatie in de praktijk. *KenMERken* 3, 2: 8-12.

Ministerie van LNV, 1992. *Nota Landschap. Regeringsbeslissing Visie Landschap*. Den Haag.

Ministerie van LNV en VROM, 1993. Het landelijk gebied de moeite waard. *Structuurschema Groene Ruimte. Deel 3: Kabinetsstandpunt*. Den Haag.

Ministerie van LNV & Ministerie van VROM, 1996. *Naar een Monitoringsysteem Groene Ruimte; een eerste stap*. Den Haag.

Ministerie van OCW en VROM, 1991. *Ruimte voor Architectuur. Nota Architectuurbeleid*. Den Haag.

Ministerie van OCW, VROM, LNV en V&W, 1996. *De architectuur van de ruimte. Nota over het architectuurbeleid 1997-2000*. Den Haag.

Ministerie van VROM, 1990. *Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening - Extra*. Deel 4: Planologische Kernbeslissing Nationaal Ruimtelijk Beleid. Den Haag.

Provincie Noord-Brabant, 1989. *Milieu-effectrapport ten behoeve van de locatiekeuze voor de winning van beton- en metselzand*. 's-Hertogenbosch.

Route IV, Bureau B+B, Vertegaal Ecologisch Advies en Onderzoek, 1997. *Zicht op de horizon. Een ecologisch-recreatieve ontwikkelingsvisie voor de Groenblauwe Slinger*. Nijmegen, Amsterdam, Leiden.

Stuurgroep Randstadgroenstructuur Zuid-Holland, 1991. *Bosplan 'De Balij'*. Den Haag.

Themanummer S&V, 1997. De Nieuwe Kaart van Nederland. *Stedebouw & Volkshuisvesting* 78, 2.

Werkgroep Evaluatie MER-Kraaijenbergse Plassen, 1996. *Eerste rapportage van de evaluatie van het Milieu-effectrapport ontgroningen*. 's-Hertogenbosch, Provincie Noord-Brabant.

Zoest, J.G.A. van, 1994. *Landschapskwaliteit. Uitwerking van de kwaliteitscriteria in de Nota Landschap*. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 349. Onderzoekreeks Nota Landschap nr. 1.

Aanhangsel A Case 1: proefgebied De Kraaijenbergse Plassen

A.1 Samenstelling LK-team

B. Taken (Ben)	project-/gebiedsdeskundige, landschapsarchitect Taken Landschapsplanning BV, Roermond
J.J.A. Hoeijmakers (Jos)	project-/gebiedsdeskundige technisch medewerker gemeente Cuijk, Cuijk
A. Domna (Aline)	landschapsarchitecte gemeente Gemert, Gemert
W.B. Harms (Bert)	landschapsecoloog DLO-Staring Centrum, Wageningen
J.A. Hendriks (Sjef)	landschapsarchitect, cultuurhistoricus IKC Natuurbeheer, Wageningen

H. Dijkstra (Harry)	landschapsarchitect DLO-Staring Centrum, Wageningen voorzitter LK-sessies
M. van der Haar (Mieke)	landschapsarchitecte DLO-Staring Centrum, Wageningen techn. assistentie, verslag
H. van Blerck (Henk)	landschapsarchitect Buro Schokland, Rhenen projectmedewerker, verslag LK-sessies
E. van Beusekom (Eduard)	landschapsarchitect IKC Natuurbeheer, Wageningen opdrachtgever

A.2 Informatie

In case 1 is voorzien in de volgende informatie:

- schriftelijke informatie, een info-bundel;
- topografische kaarten 1:25.000 voor de jaren 1938, 1967 en 1996;
- mondelinge informatie door project- en/of gebiedsdeskundige;
- een veldbezoek.

De info-bundel geeft de schriftelijke informatie voor case 1. Een vraagpunt daarbij is welke informatie minimaal nodig en voldoende is voor het kunnen invullen van de checklist. Er wordt van uitgegaan dat het nodig is om informatie te geven over:

- het proefproject van de zandwinning;
- het proefgebied waarin landschapsvernieuwing plaatsvindt.

Informatie over *het proefproject* is opgenomen in hoofdstuk 2 van de info-bundel. Er wordt een beknopte beschrijving gegeven van de geschiedenis, het doel, de fasering en een aantal kenmerken van de zandwinning.

Informatie over *het proefgebied* is te vinden in hoofdstuk 3 van de info-bundel. De informatie wordt gestructureerd volgens het triplex-model van het landschap:

- informatie over abiotische kenmerken;
- informatie over biotische kenmerken;
- informatie over antropogene kenmerken.

Het zal daarbij gaan om beschikbare en gemakkelijk te verwerven informatie zowel van de situatie vóór de zandwinning (jaren zestig) als recente informatie. Veel materiaal is geput uit een publicatie van de Werkgroep Evaluatie MER Kraaijenbergse Plassen (1996).

A.3 Procedure

De dag waarop de LK-sessies plaatsvinden (23 oktober 1997, plaats: Restaurant De Beurs, Cuijk), bestaat uit de volgende onderdelen:

09.30-10.30 uur	toelichting door projectdeskundige
10.30-12.00 uur	stellen van vragen door LK-team aan projectdeskundige
12.00-13.00 uur	veldbezoek o.l.v. project-/gebiedsdeskundige
13.00-13.15 uur	lunch
13.15-13.30 uur	1e invulling checklist door LK-team
13.30-15.00 uur	1e invulling uitkomsten checklist op flapover
15.00-15.30 uur	1e vergaderronde: verzamelen van argumenten voor invulling checklist; discussie toespitsen op deelkwaliteiten
15.30-15.45 uur	thee en pauze
15.45-16.00 uur	2e invulling checklist door LK-team
16.00-17.00 uur	2e invulling uitkomsten checklist op flapover
	2e vergaderronde: verzamelen nieuwe argumenten voor invulling checklist; discussie toespitsen op kwaliteit van project als geheel, kansen die wel en niet zijn benut, aanbevelingen voor bijsturen van lopend project en voor kwaliteitsverbetering in vergelijkbare projecten in de toekomst
17.00-17.30 uur	soep en pauze
17.30-19.00 uur	3e vergaderronde: discussie over
	- gevolgde procedure
	- gebruikte checklist
	- verkregen informatie over project en gebied
19.00-21.00 uur	diner

A.4 Invulling checklist

b = beoordelingsscore (1 = zeer slecht/ongunstig ... 10 = zeer goed/gunstig)

w = weging (1 = minder belangrijk, 2 = belangrijk, 3 = zeer belangrijk)

Economisch-functionele kwaliteit	1		2		3		4		5		samen
	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	
1 Het functioneren van het gebied voor											
- recreatie	5	2	4	3	5	2	6	3	5	3	4-6
- landbouw	5	2	3	1	5	2	6	2	3	3	3-6
- wonen	8	1	4	3	8	1	7	1	7	3	4-8
- andere vormen van ruimtegebruik (zandwinning e.d.)	8	2	5	3	8	2	8	3	9	3	5-9
2 De toegankelijkheid/buikbaarheid van de oevers	7	3	5	3	7	3	7	2	7	2	5-7
3 Situering van verschillende vormen van ruimtegebruik t.o.v elkaar	6	3	6	3	6	3	6	3	6	3	6-6
4 De vitaliteit van het gebied, levenskrachtige mix van functies	5	2	6	3	5	3	6	3	4	2	4-6
5 De beheerbaarheid/betaalbaarheid	7	2	8	3	7	3	7	3	7	3	7-8
6 De flexibiliteit, veranderingsmoge- lijkheden gebruik	7	3	6	2	8	2	6	3	6	3	6-8
7 De wijze waarop is ingespeeld op de gebiedseigen economisch-functionele potenties	7	2	7	3	5	3	5	2	6	2	5-7
Totaaloordeel vernieuwing in econo- misch-functionele zin	7	2	6	3	6	3	6	3	6	3	6-7

Ecologische kwaliteit	1		2		3		4		5		samen
	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	
1 De wijze waarop is rekening gehouden met vroegere ecologische kwaliteiten	6	2	8	3	6	3	6	2	3	3	3-8
2 De wijze waarop is ingespeeld op ecologische relaties met de omgeving	7	2	7	3	6	3	7	2	5	3	5-7
3 De wijze waarop is ingespeeld op ecologische condities in gebied	5	3	6	3	5	3	8	3	4	3	4-8
4 De ontwikkelingen van de natuur sinds project:											
- voor de vegetatie	6	2	6	3	5	2	6	2	4	1	4-6
- voor de landfauna (i.h.b. de dassen)	7	2	8	3	6	2	8	3	7	1	6-8
- voor de avifauna	6	2	7	3	6	2	6	2	6	1	6-7
- voor de herpetofauna	7	2	6	3	6	2	6	2	6	1	6-7
- voor de vissen	7	1	8	3	7	2	7	2	6	1	6-8
5 De ontwikkelingsmogelijkheden van de natuur:											
- voor de vegetatie	8	3	6	3	8	3	8	3	8	1	6-8
- voor de landfauna (i.h.b. de dassen)	8	2	8	3	9	3	8	3	8	1	8-9
- voor de avifauna	7	2	8	3	8	3	8	2	8	1	7-8
- voor de herpetofauna	7	1	8	3	8	3	7	2	8	1	7-8
- voor de vissen	9	1	8	3	9	3	9	3	8	1	8-9
Totaaloordeel landschapsvernieuwing in ecologische zin	7	2	8	3	6	2	8	3	4	3	4-8

	1		2		3		4		5		samen
	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	
Esthetische kwaliteit											
1 Rekening gehouden met de aardkundige situatie	5	3	2	3	2	2	6	3	3	3	2-6
2 De wijze waarop is rekening gehouden met:											
- archeologisch belangwekkende terreinen/gebieden	5	2	3	3	2	2	6	2	3	2	2-6
- bewoningsspatroon en historisch-bouwkundige elementen	8	3	3	3	7	2	8	2	6	2	3-8
- oude wegen, dijken, waterlopen	7	3	5	3	7	2	6	2	6	1	5-7
- verkavelingspatroon	4	1	2	3	4	1	5	1	4	1	2-5
3 De vorm en vormgeving van de in greep	5	3	5	3	5	3	6	3	4	2	4-6
4 Eenheid, balans of harmonie tussen onderdelen gebied	3	3	6	3	4	3	6	3	5	2	3-6
5 De afwisseling, variatie in proefgebied als geheel	7	2	6	3	6	1	7	3	5	3	5-7
6 De visuele invloed van elementen uit de omgeving:											
- industrieterrein/haven Cuijk	6	2	6	2	7	1	6	1	6	1	6-7
- autosnelweg	5	2	6	2	3	2	5	2	4	1	3-6
- Maas met uiterwaarden	5	1	6	3	7	2	7	3	6	1	5-7
- bebouwing (Cuijk, Beers, Gassel)	7	2	4	3	7	1	8	2	6	1	4-8
- hoogspanningslijnen	5	1	6	2	3	2	5	3	4	1	3-6
7 De esthetische aantrekkelijkheid van het gebied (is het landschap mooi en inspirerend?)	5	3	7	3	6	3	7	3	3	1	3-7
8 De potentie van het gebied voor het verkrijgen van een nieuwe culturele identiteit	7	3	8	3	9	3	8	3	7	3	7-9
Totaaloordeel landschapsvernieuwing in esthetische zin	6	3	6	3	5	3	7	3	5	2	5-7
Totaaloordeel vernieuwing van het landschap	6		7		6		7		5		5-7

A.5 Verslag van de LK-sessies

Tijdens de voorstelronde blijkt dat niet alleen de teamleden die als gebiedsdeskundige zijn uitgenodigd, maar ook anderen in hun beroepspraktijk eerder te maken hebben gehad met het studiegebied. Sjef Hendrikx als consultant landschapsbouw voor Noord-Brabant. Harry Dijkstra, die als technisch voorzitter (zonder stemrecht) zal fungeren, is vanuit de mer-Commissie betrokken geweest bij de MER-procedure voor dit project (uitbreiding plas 7).

Jos Hoeijmakers en Ben Taken zijn de afgelopen 20 jaar intensief bij de plassen betrokken. Jos als gemeente-ambtenaar die belast was met technische zaken en onderhoud. Ben als extern adviseur via Taken Landschapsplanning BV.

Ook Eduard van Beusekom, die als coördinator van het Meetnet Landschap voor IKC Natuurbeheer als waarnemer bij de bijeenkomst aanwezig is, heeft in de tijd dat hij bij Taken Landschapsplanning BV werkte, bemoeienis met een deel van de Kraaijenbergse Plassen gehad. De overigen staan vrij blanco tegenover dit gebied en het zandwinproject. Landschapsecoloog Bert Harms heeft wel ooit iets van doen gehad met een ecologische inventarisatie in het gebied maar dat is heel lang geleden. Aline Domna is werkzaam als landschapsarchitect bij de gemeente Gemert.

Henk van Blerck en Mieke van der Haar vormen samen het secretariaat en beginnen vandaag met een schone lei.

A.5.1 Informatie over het proefgebied

Dagvoorzitter Harry Dijkstra begint met een toelichting op Meetnet Landschap en het negende meetdoel daarvan: landschapsvernieuwing. Dit levert gelijk een eerste discussie op. De LKT-leden hebben een aantal vragen over de intenties van dit meetdoel. Harry Dijkstra en Eduard van Beusekom leggen uit dat het, anders dan bij de andere meetdoelen van Meetnet Landschap, gaat om de meerwaarde van het geheel, van alle drie de E's en hun wederzijdse beïnvloeding. We moeten zoeken naar integrale graadmeters. Verder benadrukken ze dat het er niet om gaat om gebieden onderling te vergelijken. Ieder gebied waar een bepaald project de landschapsvernieuwing in de afgelopen decennia sterk heeft bepaald is een geval op zich. Vergelijkbare gebieden met een vergelijkbare ingreep kunnen echter door het LKT wel als referentie dienen. De voorzitter stelt voor om discussie verder tot later op de dag te bewaren, omdat die waarschijnlijk aan de orde komt tijdens het invullen en bespreken van de checklist.

Hierop vertelt Ben Taken over de geschiedenis van de Kraaijenbergse Plassen. Over het oorspronkelijke kleinschalige en afwisselende planconcept en het vervangen daarvan door een grootschaliger concept onder druk van maatschappelijke ontwikkelingen. Het afblazen van fase 6 moet ook in dat licht gezien worden. Ook komt duidelijk aan de orde dat de starre toepassing van regels, normen en standaardoplossingen een goede en genuanceerde landschapsvernieuwing in de weg hebben gestaan.

Jos Hoeijmakers leidt daarop een anderhalf uur durende excursie door het studiegebied. Vanuit Linden wordt via het noorden, westen en zuiden om de plassen heen gereden, hier en daar uitstappend. In relatief korte tijd werd zo een redelijk beeld verkregen van het gebied.

Na de lunch, in Cuijk, werd aangevangen met het door ieder LKT-lid afzonderlijk invullen van de checklist. Ook bij die checklist had men vooraf een aantal vragen. De cultuurhistorische waarde is volgens een aantal teamleden in het gedrang gekomen door waardering van het landschap aan de hand van de drie E's. Ze verwachten dat dat met een checklist die zich op die drie E's baseert ook het geval zal zijn. De voorzitter stelt voor om ook deze discussie tot later te bewaren onder

het motto 'the proof of the checklist is in the eating'. Deze eerste case is vooral een proef om te bezien of het protocol en de checklist werkbaar en accuraat zijn.

A.5.2 De eerste discussieronde

Na het invullen van de checklist worden de waarderingen van alle teamleden per 'E' overgenomen op een scorebord. Ben Taken tekende daarbij aan dat hij moeilijk vond wat hij als referentie moest nemen bij zijn oordeel. Hij had besloten om daarvoor vergelijkbaar gebieden en projecten te nemen.

Per vraag van ieder E-blok werd bekeken wie een duidelijk afwijkende score hadden gegeven. Die mochten als eerste de motivatie van hun oordeel geven. De anderen reageerden hier op. Zo ontstond vaak een levendige discussie.

De economisch-functionele betekenis

Economische betekenis, vraag 1: Functionaliteit

Aline Domna vertelt dat ze de recreatieve functionaliteit van het gebied laag waardeerde, om dat er naar haar mening veel meer mogelijk is. De potenties zijn bij lange na niet uitgebuit. Het gebied is niet ingericht voor massa-recreatie en de kleinere voorzieningen en attracties zijn niet van een hoog niveau.

Ben Taken brengt daar tegen in dat het gebied bij mooi weer toch druk gebruikt wordt. Plas 5 en de westkant van plas 7 zijn bewust voor recreanten minder geschikt gemaakt, omdat hier natuur voorrang heeft gekregen. Je kunt goed wandelen en fietsen door het hele gebied om de plassen. Je kunt in plas 7 goed surfen (hoewel de behoefte daaraan de laatste tijd weer afneemt). Sjef Hendriks stelt dat je een fijn dagje kunt zeilen, zij het met een kleinere boot. Met boten met een grotere mast kun je echter niet vanaf de Maas over het water op de plassen komen. Verder vertelt Jos Hoeymakers dat er weinig ligplaatsen voor boten zijn. Het strandje bij Linden ligt eigenlijk net op de verkeerde oever, namelijk met de middagzon in de rug van de strandgasten. Sjef sluit zich daarop bij Aline's oordeel aan dat de recreatieve voorzieningen mager zijn in vergelijking met wat er zou kunnen zijn.

De delen van het gebied die geschikt zijn voor landbouw zijn, volgens Bert Harms, te klein om voor boeren interessant te zijn. Jos Hoeijmakers beaamt dit ten dele. Binnen het gebied zijn grote verschillen. Alleen het gebied ten zuiden van fase 5 biedt kansen. In de rest van het gebied zijn er amper mogelijkheden, of heerst er onzekerheid over de toekomst van de gronden. Alle boeren werken overigens wel mee aan het terugbrengen van hagen in het reservaatgebied.

Het wonen aan de plas bij Cuijk heeft grote potenties. Dat wordt wel wat. In het gebied van de Kraaijenbergse Plassen zijn de mogelijkheden niet echt uitgebuit. Met name met Linden is weinig gedaan, terwijl je bij dat dorp schitterend kan wonen.

Over de functionaliteit van de ontgronding zelf heeft men geen opmerkingen. Deze vraag kan er wellicht uit.

Economische betekenis, vraag 2: Toegankelijkheid

De toegankelijkheid van het gebied is voldoende. Aan de natuurfkant is die terecht wat minder voor gemotoriseerd verkeer.

Economische betekenis, vraag 3: Situering vormen van ruimtegebruik tov elkaar

Er is een duidelijke geplande zonering van functies in het gebied, maar in de praktijk lijkt het toch op een aantal plaatsen mis te gaan. Dat geldt met name voor de plek waar een dassenpassage over een dam tussen plas 4 en 5 is aangelegd. Hier komt de natuurfunctie in conflict met het recreatieve gebruik van plas 5 en diens oevers.

Ben Taken en Jos Hoeijmakers benadrukken dat deze dam oorspronkelijk niet in het planconcept zat. Het zijn volgens hen de ombuigingen nav maatschappelijke processen die tot de inconsequenties in de functiezoning hebben geleid. De dassenpassage ligt historisch gezien op een domme plaats omdat die aantakt aan het deel van het gebied dat al eeuwenlang het best ontsloten was.

Economische betekenis, vraag 4: Vitaliteit

Het plassencomplex komt in potentie levenskrachtig over. Het gebied is echter nog niet goed op stoom. Het ziet er nu vaak verpieterd uit. Jos Hoeijmakers denkt dat het gebied nog moet groeien. Met de natuurgebieden is men op de goede weg. De recreatiemogelijkheden zijn nu nog gering omdat de oeverszones te smal zijn. Een andere omstandigheid die veroorzaakt dat de onmiskenbare potenties van het gebied niet worden ontwikkeld is de onduidelijkheid over de uiteindelijke vorm van de plassen. Daardoor is de situatie voor investeerders niet aantrekkelijk.

Projectontwikkelaars wachten af tot er meer duidelijkheid is en tot de hinder die de baggermolen veroorzaakt weg zal zijn. Zo ontstaat er een soort vacuüm waarin particulieren uit de regio zelf wat aanrommelen.

Bert Harms vraagt zich af of een grote inbreng van projectontwikkelaars wel zo positief zal zijn. Hij is bang voor uniformiteit met andere gebieden en voor eenvormigheid binnen het gebied en monofunctionaliteit. Die zullen geen bijdrage leveren aan een ontwikkeling van een eigen identiteit in dit gebied. Sjef Hendrikx stelt dat je dat kunt voorkomen en begeleiden door in het bestemmingsplan de hoofdlijnen en de compartimentering van het gebied helder vast te leggen.

Economische betekenis, vraag 5: Beheerbaarheid

De beheerbaarheid van het gebied wordt goed geacht. De zonering en de eigendoms-, beheer- en onderhoudssituatie ligt helder. Wel is het zo dat de gemeente tot plas 7 nog geen goede afspraken met de ontgronder heeft gemaakt over de afwerking en de verantwoordelijkheid voor het beheer.

De gemeente heeft de verantwoordelijkheid voor het beheer gekregen. Daardoor zijn er probleemsituaties, omdat het de gemeente ontbreekt aan voldoende mankracht.

Economische betekenis, vraag 6: Flexibiliteit

Over de flexibiliteit is men het aanvankelijk niet eens. Bert Harms verwacht dat door de functionele zonering in het gebied al zo veel vastligt dat een omschakeling van het gebruik naar aanleiding van gewijzigde omstandigheden niet makkelijk kan verlopen. Voor een deel is men het daar mee eens: in juridische zin is de flexibiliteit niet groot. Bestemmingen liggen vast. Aline Domna ziet in het gebied echter nog veel 'leegte'. Daardoor zijn er nog veel ontwikkelingsmogelijkheden binnen de bestemde gebieden.

Economische betekenis, vraag 7: Gebiedseigen functies

Deze vraag roept de discussie op of de ontgronding een gebiedseigen functie is. In het licht van het meetdoel wel en dan moet het LKT constateren dat er nog wel gebiedseigen ontwikkelingsmogelijkheden zijn. Men heeft er echter, zoals al eerder besproken, een hard hoofd in of de recreatie hier snel wat 'hoogwaardiger' van de grond zal komen. In het gebied zijn fantastische mogelijkheden aanwezig, maar de ontgronding is nog bezig en levert hinder op. Daarnaast ligt de stad Nijmegen met al zijn potentiële recreanten net iets te ver weg om een grote recreatieve druk op het gebied te bewerkstelligen.

Het totaaloordeel over de Economische betekenis van dit gebied is voorzichtig positief. De verschillende economische dragers in het gebied leveren nog geen economische winst op. Bij recreatie, natuur en waarschijnlijk ook de landbouw moet 'geld bij'. De potenties van het gebied voor recreatie, natuur en het op enkele plekken wonen worden positief ingeschat. Het LKT vindt deze 'E' wel belangrijk en zal hem in belangrijke mate laten meewegen in haar totaaloordeel over de landschapss vernieuwing in het gebied van de Kraaijenbergse Plassen.

De esthetische betekenis

Esthetische betekenis, vraag 1: Rekening houden met aardkundige waarden

Bij deze vraag lopen de meningen binnen het LKT sterk uiteen. Voor een deel is dit terug te voeren op de verschillende referenties die men heeft. Voor Sjef Hendriks is het van doorslaggevend belang geweest dat het reliëf en de aardkundige situatie van voor de ontgrondingen vrijwel volledig teniet is gedaan. Voor de gebiedsdeskundigen, die andere gebieden met ontgrondingen als referentie namen, valt het oordeel anders uit, omdat de plassen, zeker tot en met fase 5 volgend zijn geweest op het bestaande reliëf.

Bert Harms werpt tegen dat van dat concept daarna niet veel meer terecht is gekomen en Sjef Hendriks stelt dat met de eerste ontgroning gelijk al een bult in het gebied is afgegraven: die met Bos Kraaienberg. 'Er is kris-kras door de aardkundige porceleinkast heengejast.'

Nog steeds meedenkend met de ontgrondingen stelt Ben Taken dat je de schaal van de ingreep in betrachting moet nemen. De bult van Bos Kraaienberg was van een kleiner schaalniveau dan die van de ontgroning. Als men met elementen op dit kleine schaalniveau rekening moest houden, kon een plas van die maat daar niet gegraven worden. Tot en met fase 5 is de landschapsvernieuwing zo gerealiseerd dat er een stilering van het vroegere reliëf ontstond. Ben Taken geeft toe dat dit inderdaad gepaard ging met een schaalvergroting in het gebied. Als het concept van 'relatief kleinschalige ontgrondingen in de lage delen en ontzien van de hogere vanouds bewoonde delen' overeind was gebleven na fase 5 zou de aardkundige situatie van vroeger in het nieuwe landschap zijn blijven doorklinken. Jos Hoeijmakers gaat verder en stelt dat zelfs plas 7 nog op de aardkundige situatie inspeelt. Hij wijst ter illustratie op het feit dat de huidige land-waterverhouding overeen komt met de situatie van overstromingen/inundaties van vroeger toen de Beerse Overlaat nog in functie was. En er is nog geen enkele boerderij, die op de hogere delen liggen, gesloopt.

De discussie overziend stelt het LKT dat er weliswaar veel verloren is gegaan en dat die schaalvergroting het gebied ingrijpend heeft veranderd, maar dat er meedenkend met de ingreep geen alternatief was voor de wijze waarop met de aardkundige situatie is omgegaan.

Esthetische betekenis, vraag 2: Rekening houden met cultuurhistorie

Ad a. archeologisch belangwekkende elementen en gebieden

Sjef Hendriks stelt dat voor zover hij kan overzien er naar huidige maatstaven weinig met archeologie is gedaan. Er had op zijn minst een globale verkenning uitgevoerd moeten worden. Dit is namelijk archeologisch gezien potentieel een erg interessant gebied. De bereikbaarheid van de rivier en het reliëf in het gebied hebben in de loop der eeuwen steeds goede voorwaarden geschapen voor bewoning.

Ben Taken is het met het laatste eens. Hij bestrijdt echter dat er niets aan archeologie is gedaan. Er is wel een verkenning geweest. Dat leverde 13 erkende archeologische vindplaatsen op, waaronder een tempeliersklooster op een zandrug. In het begin is met de archeologie wel rekening gehouden, maar nadat mede onder druk van de natuur- en recreatiebelangengroepen het planconcept vanaf fase 7 overboord is gezet is de archeologie op de achtergrond geraakt.

Ad b. bewoningspatroon

Het bewoningspatroon is er nog, er is geen enkele boerderij afgebroken.

Ad c. Oude wegen, waterlopen en dijken

Veel waterlopen zijn verdwenen, dat is logisch. Ben Taken vindt de wegen voor de beleving van het landschap door mensen veel belangrijker. Die wegen zijn meestal gehandhaafd, of een beetje verlegd.

Ad d. Verkavelingspatronen

In dit gebied met deze ingreep worden aan de oude verkavelingspatronen door het LKT een lage wegingsfactor toegekend.

Esthetische betekenis, vraag 3: De vormgeving van de ingreep

Dit aspect wil het LKT zwaar in haar oordeel mee laten wegen. De vorm van de plassen zelf

zijn daarbij minder belangrijk. Sjef Hendrixx vindt dat daar een duidelijker concept achter had kunnen zitten, maar dat, gezien het provisorische karakter van de ontgroningen, het opvallend is dat er toch een eenheid is ontstaan. Waar het LKT veel zwaarder aan tilt is de vormgeving van de oevers. Men onderkent dat deze veel beter tot zijn recht had kunnen worden als er niet zo rigide met bepaalde normen en regels was omgegaan. Zo legde de provincie op dat de oevers volgens een bepaald standaardprofiel met een vaste hellingshoek afgewerkt moesten worden. Dat leidde tot veel onnodige eenvormigheid. Het stond een creatiever, multifunctionelere en meer afwisselende vormgeving van de oever in de weg. Ben Taken vertelt dat het oorspronkelijke ontwerp daarin veel meer voorzag. Een wellicht nog funester invloed had de voorwaarde van het Waterschap dat om de plassen overal een dijk moet worden aangelegd met een hoogte op 10.20 meter boven NAP. Die dijk zou nodig zijn om het gebied om de plas veilig te stellen voor overstroming en overmatige kwel. Deze voorwaarde is door het Waterschap afgezwakt tot 10.00 meter boven NAP, maar het effect blijft desastreus. Het heeft namelijk tot gevolg dat de plassen en hun omgeving van elkaar zijn afgesloten. Er kan geen wisselwerking ontstaan. Dat is des te fnuikender als je bedenkt dat voor grote delen van het omliggende gebied, bijvoorbeeld het natuurgebied, die kwel helemaal niet negatief hoeft te zijn. En het wordt nog erger als je bedenkt dat bij de hoge waterstanden van de laatste jaren is gebleken dat de waterstand in de plassen helemaal niet zo veel stijgt.

Bert Harms stelt dat die dijk overal nog eens extra bijdraagt aan het monotone karakter van de oevers. Jos Hoeijmakers vertelt dat er wel gezocht is om die oevers binnen de rigide voorwaarden afwisselender te maken. Maar ook daarbij was de opstelling van de provincie niet creatief. Zo is het idee om drijvende eilandjes voor de oevers te leggen door de provincie afgekeurd.

Esthetische betekenis, vraag 4: Ontstaat er harmonie?

Aansluitend op hetgeen bij de vorige vraag is besproken is het LKT eenstemmig in het oordeel over de dijken om alle plassen. Zo kan geen wisselwerking en dus ook geen harmonie tussen de verschillende onderdelen van het gebied ontstaan. Het LKT weegt dit erg zwaar mee in haar oordeel over de landschapsvernieuwing.

Esthetische betekenis, vraag 5: Afwisseling.

Jos Hoeijmakers houdt, als van oorsprong Limburger, niet erg van open landschappen. Het beslotener en afwisselender landschap wat nu ontstaat waardeert hij dus positief. Bert Harms zet hiertegenover dat er juist een meer open landschap is ontstaan doordat al dat kleinschalige reliëf is verdwenen. Daardoor is de Brabantse identiteit afgenomen.

Ben Taken brengt in dat hij afwisseling niet per definitie als positief of negatief kan waarderen. In dit gebied is wel veel afwisseling maar er ontstaat geen harmonie. Afwisseling kan nooit een doel op zich zijn, maar staat altijd in dienst van het geheel.

Esthetische betekenis, vraag 6: Visuele invloed van elementen in omgeving.

Het LKT kan niet zo veel met deze vraag. De wijze waarop je die elementen waardeert is erg subjectief. Aan hoogspanningslijnen wennen mensen. De snelweg is visueel niet zo hinderlijk, maar het geluid van het verkeer wel. Deze vraag zal het LKT niet zwaar wegen.

Esthetische betekenis, vraag 7: Esthetische aantrekkelijkheid.

Het LKT vindt dit een belangrijk aspect om de landschappelijke kwaliteit te waarderen. Esthetische aantrekkelijkheid moet zwaar meewegen. Bert Harms brengt echter in dat hij zijn oordeel erg subjectief vindt. Hij ziet zichzelf bij dit aspect niet als deskundige.

Sjef Hendrixx vindt dat er een mooi landschap ontstaat, zeker als die kades voor grote delen kunnen worden geruimd. De anderen sluiten zich hierbij aan, hoewel Ben Taken zegt dat bij hem ook frustratie en ontlustering meespeelt. Het had zoveel mooier kunnen zijn. De kades hebben een nog nadrukkelijker stempel gedrukt dan hij vreesde.

Esthetische betekenis, vraag 8: Nieuwe culturele identiteit.

Het LKT beschouwt dit als een zeer wezenlijk aspect van landschapsvernieuwing. Er is echter

een groot verschil hoe je daar naar kijkt. Kijk je naar de actuele situatie of die reeds een nieuwe identiteit heeft? Dan is de culturele identiteit, de mate waarin het zich onderscheidt van andere gebieden, nog amper ontwikkeld. Of kijk je naar de potenties die je ziet voor de ontwikkeling van identiteit? Moet je daar dan een tijdslimiet aan binden van bijvoorbeeld 10 jaar? Welk verwachtingspatroon heeft het LKT? En moet je als LKT aangeven wat de condities zijn? Welnu:

- * Een belangrijke conditie is rust. Voorlopig zal die rust in de nog te ontgronden plassen afwezig zijn. De zandzuigers zullen daar als ordeverstoring element nog wel een paar jaar blijven, hoewel er nu meerdere bedrijven mogen komen ontgronden. En dan krijg je daarna nog het afwerken van de oevers.
- * Wellicht dat de tijd die verdere ontgroning en afwerking in beslag neemt kan worden beperkt.
- * Er zal snel zekerheid moeten komen over de uiteindelijke situering van de plassen en de periode die de ontgroning nog in beslag zal nemen. Dat maakt het voor marktpartijen, groot en klein, mogelijk om plannen te ontwikkelen.
- * Een andere conditie is het wegnemen van bepaalde normen en belemmeringen. Wellicht dat het ook nog mogelijk is de oevers en de kade die in het verleden onnodig volgens de normen en belemmeringen van overheden zijn aangelegd aan te passen, zodat de oevers zich gevarieerder kunnen ontwikkelen en de samenhang tussen de verschillende delen van het gebied kan worden verbeterd.
- * Ben Taken ziet mogelijkheden voor het gebied als Linden verder wordt ontwikkeld. Onderdeel daarvan zal zijn het weghalen daar van het zandstrand. Dat kan veel beter aan de overkant liggen.
- * Bert Harms vindt dat het beeld van de natuurlijke situatie hier helderder moet worden. Dan kan de potentie daarvan beter worden uitgebuit. Dat zal nog uitgebreid aan de orde komen bij de bespreking van de ecologische betekenis van het gebied, maar voor de identiteit van het gebied in esthetische zin zal zo'n benadering ook veel opleveren. Het sluit overigens aan bij de andere genoemde condities.
- * Aline Domna sluit hierbij aan door te stellen dat continuïteit in beheer ook een belangrijk aspect van de benodigde rust is. Je ziet nu al in de delen van het gebied waar de rust al enige tijd terug is gekeerd wat dat kan opleveren.

Het totaal-oordeel van het LKT over de Esthetische betekenis van het gebied is voldoende (score 5-7). Onder bepaalde condities kan de esthetische kwaliteit van dit gebied zich sterk ontwikkelen.

De ecologische betekenis

Voorafgaand aan de bespreking van de antwoorden op de checklist voor dit onderdeel merkt Bert Harms op dat het misschien opmerkelijk is dat hij als ecooloog gemiddeld een veel lagere score heeft gegeven voor de ecologische betekenis dan de andere leden van het LKT. Hij vindt echter dat de ecologische kwaliteiten van dit gebied zijn verschaald door de overdreven aandacht voor de Das i.p.v. voor de ecologische samenhangen in het gebied. Landschapsecologie is meer dan het beheer van soorten. Verder vindt hij dat de ecologische samenhang ook in de checklist veel prominenter een plaats moet krijgen.

Ecologische betekenis, vraag 1: Inspelen op vroegere ecologische kwaliteiten.

Men stelt vast dat met 'vroegere' bedoeld wordt op de situatie van vlak voor de ingreep. Sjef Hendriks stelt dat de floristische kwaliteiten van vroeger zijn verdwenen, maar dat het beheergebied en de voorzieningen voor de Das positief te beoordelen zijn. Bert Harms vindt daarentegen dat in de loop der tijd al die aandacht voor de Das het zicht op de potenties van het vroegere landschap is vervaagd. En er is amper iets met de abiotische verschillen gedaan.

Ecologische betekenis, vraag 2: Relaties met de omgeving

Volgens Bert Harms zijn er wel wat kansen gemist. Referentie voor de ontwikkeling van dit gebied moet niet het kleinschalig landschap van de 'Vereniging Das en Boom' zijn. Hier moet

je eerder een koppeling met de rivier zoeken. Toch is er in de huidige inrichting geen relatie met de Maas gelegd. Je had bijvoorbeeld langs de noordoever van de plassen de dijk het water in kunnen schuiven. Moeilijkheid hierbij is volgens de gebiedskenners dat de dijk in beheer is van het Waterschap. Het is dan wel zo dat de leefomstandigheden voor watervogels hier sterk zijn verbeterd en dat de weidevogels er nu een stuk slechter van af komen. Dat is volgens Bert Harms echter niet van groot belang. Er is in Nederland geen gebrek aan gebieden waar water- en weidevogels kunnen leven. Wat in de oostelijke helft van Nederland wel zeldzaam is zijn rietvelden en moerassen bij plassen langs een rivier. Vooral moerasvogels zouden hiervan profiteren. Als hier in de Kraaijbergse Plassen rietvelden en moerassige situaties bij de plassen waren ontwikkeld had dit gebied zich als een stepping stone kunnen ontwikkelen in een ecologische verbinding langs de Maas van dit soort milieus tussen West-Nederland en Duitsland.

Ecologische betekenis, vraag 3: Inspelen op ecologische condities plangebied

In het westelijk deel kan natuur zich redelijk goed ontwikkelen. De ecologische verbindingzones die ook in de ruilverkaveling zijn opgenomen en de zonering in het gebied biedt kansen. Bert Harms tekent daarbij aan dat in het beheer- en het reservaatgebied amper sprake kan zijn van ecologische landschapsvernieuwing. Het beheer is hier afgestemd op het behoud van soorten en bestaande kwaliteiten.

Ecologische betekenis, vraag 4: Ontwikkeling natuur tot nu toe

Bert Harms scoort laag in alle categorieën van deze vraag en ook de volgende vraag, omdat hij de ecologische samenhang veel belangwekkender vindt dan de leefcondities van aparte soorten. De overige teamleden waarderen de ontwikkeling van de natuur voor de aparte soortengroepen van plant en dier met een kleine voldoende, hoewel de vegetatie vaak nog ruderaal is en het fourageergebied van weidevogels kleiner is geworden. Jos Hoeijmakers vertelt dat hij de indruk heeft dat het aantal dassen toeneemt. Zelfs een vluchtburcht is bewoond, aan de oostzijde van de A73. Dat leverde wel een flinke extra kostenpost op, omdat deze vlucht-burcht nu ook bescherming dient te krijgen door de lobby van Das en Boom. In de plassen wordt geen vis uitgezet. Er is volop vis volgens de vissers. Met de 'verbraseming' valt het mee.

Ecologische betekenis, vraag 5: Ontwikkelingsmogelijkheden natuur

Over de ecologische ontwikkelingspotenties is het LKT zeer positief gestemd. Ben Taken verwacht dat als de vegetatie zich goed kan ontwikkelen de rest vanzelf volgt.

Totaaloordeel Ecologische betekenis

De landschapsvernieuwing in ecologische zin scoort toch nog 'ruim voldoende', hoewel Bert Harms hierbij om eerder genoemde reden een veel lagere score geeft. Het LK-team beschouwt het gebied nog als een landschap in een 'pionier-stadium' en dat biedt voor de toekomst kansen.

- * Ze doet daarom de aanbeveling om het beheer van met name de noordkant van de Kraaijbergse Plassen af te stemmen op dat van de uiterwaarden van de Maas. Rijkswaterstaat is in deze periode bezig met planontwikkeling voor de uiterwaarden van de Maas. Dat biedt waarschijnlijk mogelijkheden.
- * Een aanvullende conditie voor een ontwikkeling van ecologische kwaliteiten in dit gebied is dat het waterschap meedenkt en meebeheert in deze planontwikkeling.

Totaaloordeel over de landschapsvernieuwing

Na de eerste discussieronde komt het LKT voor de totale landschapsvernieuwing tot een score van 'net voldoende'. Er had hier zoveel meer tot ontwikkeling kunnen komen. Van de andere kant ziet het team de toekomst voor de landschapsvernieuwing in dit gebied zonnig in mits aan een aantal condities wordt voldaan.

A.5.3 De tweede discussieronde

Hierop krijgen de leden van het LKT de kans om ieder individueel hun checklist nog eens door te nemen en eventueel scores naar aanleiding van de eerste discussieronde te wijzigen. Dit leidt inderdaad tot enkele aanpassingen. Soms worden scores aangepast, omdat een vraag door enkele teamleden in eerste instantie anders was opgevat dan de andere leden van het team.

Aline Domna stelt haar oordeel over de Economische en Ecologische betekenis op onderdelen positief bij. De eenheid, of esthetische harmonie waardeert ze echter nu ruim onvoldoende. De discussie over de dijk die om alle plassen moest worden aangelegd was hier debet aan. Net als Ben Taken, Jos Hoeijmakers en Sjef Hendriks, die ieder op een enkele vraag de score een beetje wijzigen, blijft haar eindoordeel per E gelijk aan de eerste keer dat ze de checklist invulde. Alleen Bert Harms stelt zijn totaaloordeel over de Esthetische vernieuwing van het landschap bij van een 4 naar een 5. Dat is mede terug te voeren op het feit dat hij nu de wijze waarop rekening is gehouden met de cultuurhistorie hoger waardeert. Geen enkel lid van het LKT stelt het totaaloordeel over de vernieuwing van het landschap bij.

De scores van de verschillende teamleden lopen op sommige vragen nog wel uiteen. Besloten wordt echter om naar aanleiding daarvan de discussie niet verder te voeren. Daar deze bijeenkomst ook een testcase is voor de checklist en het protocol van deze dag dient voor de evaluatie daarvan ook tijd te worden ingeruimd.

A.5.4 Evaluatie

Landschapsvernieuwing

Wat is landschapsvernieuwing eigenlijk? Landschapsvernieuwing gaat in tegenstelling tot de andere meetdoelen van Meetnet Landschap in op de samenhang. Het gaat om de integrale benadering van alle aspecten, om de interactie van de drie E's.

Je hebt vele gradaties van landschapsvernieuwing. Er is landschapsvernieuwing die gedragen wordt door één grote ingreep, landschapsvernieuwing gedragen door vele kleine ingrepen en landschapsvernieuwing die niet planmatig, maar autonoom verloopt. In dit project is gekozen voor gebieden met een ingrijpende wijziging om de methode van monitoring duidelijk te kunnen onderzoeken. Niet elke ingrijpende wijziging in het landschap hoeft een ordeverstoring te zijn.

Wat moet je monitoren? We gaan voorlopig uit van een duidelijke ingreep in een bepaalde tijd. Die ingreep heeft een veranderingsproces 'met een sprong' tot gevolg waarin zich nieuwe landschappelijke kwaliteit kan ontwikkelen. Het proces van vernieuwing in verschillende fasen kun je met een checklist en een discussieprotocol monitoren. Uit die beoordeling kunnen aanbevelingen naar voren komen voor de bijsturing van het landschapsvernieuwingsproces. Ook levert het wellicht lessen op voor de uitvoering van projecten elders.

Het LKT stelt voor om naast de drie E's een vierde E van Eigenheid in de checklist in te voeren. Deze E moet echter niet als laatste in de checklist worden opgenomen. Voorstel voor volgorde: Economie, Ecologie, Eigenheid en Esthetiek.

Wat is voor de leden van het LKT de referentie bij het invullen van scores op de checklist? Is het de potentiële situatie? Is het de situatie in vergelijkbare gebieden? Of is het juist essentieel voor landschapsvernieuwing dat een referentie niet bestaat? In ieder geval is vergelijken met de situatie van voor de ingreep weinig zinvol in het kader van dit meetdoel.

Tijdens de discussies bleek meermalen dat bepaalde maatschappelijke krachten bepalend zijn voor het proces van landschapsvernieuwing. Even wordt geopperd om van dit maatschappelijk krachtenveld een tiende meetnet-meetdoel te maken. Het LKT is uiteindelijk van mening dat dit bij de monitoring van landschapsvernieuwing zou moeten worden betrokken. Dit LKT zal in haar aanbevelingen aan die maatschappelijke krachten refereren.

Informatie

Over de verstrekte informatie had men de volgende mening:

- * Wellicht dat het informatieboekje iets minder over wat er geweest is kan gaan en meer over het toekomstbeeld. Veel meer informatie vooraf hoeft er echter niet te zijn. Wel dient deze informatie up-to-date te zijn en ook over het ruimtegebruik had meer kwantitatieve informatie opgenomen kunnen worden.
- * De ochtend met de toelichting en de excursie was voldoende informatief.

De Checklist

Tijdens de evaluatie van de checklist kwamen de volgende zaken aan de orde:

- * Het bleek dat de teamleden op hun specialiteit kritischer zijn dan de andere teamleden.
- * In de lijst moet een duidelijker onderscheid gemaakt worden in de potentiële en de actuele kwaliteiten van het plangebied.
- * De checklist voldoet wat betreft de Economisch-functionele betekenis. Wellicht kan de formulering over de flexibiliteit iets duidelijker.
- * Bij Ecologie dient in de checklist meer nadruk op de samenhang en minder op de onderdelen te liggen. De beoordeling op soortengroepen is veel minder belangrijk dan de hoofdbegrippen uit de Nota Landschap: samenhang, variatie en milieudruk. De abiotische situatie en de abiotische processen, o.a. de waterhuishouding, moeten duidelijker in checklist betrokken worden. Bert Harms en Ben Taken zullen met nadere wijzigingsvoorstellen komen.
- * Esthetische aantrekkelijkheid werd als belangrijk ervaren. Bert Harms vindt dit een lastig deel van de checklist. Naar zijn mening is ieders oordeel subjectief. Het is echter de vraag of dat erg is. Subjectiviteit is immers een inherent aspect van de in dit project te onderzoeken meetmethode.

Sjef Hendriks vraagt zich af of vragen over archeologie en aardkunde bij de esthetische betekenis van het landschap thuishoren. Ook Ben heeft daar moeite mee. Voorgesteld wordt om ook weer eens naar de 'oude indeling' in visueel- ruimtelijke waarde, cultuurhistorische waarde, aardkundige waarde, ecologische en functioneel-economische waarde te kijken. Wellicht dat die aanknopingspunten biedt. Daarmee zal echter wel de directe aansluiting op de Nota Landschap verbroken worden. Voor de opstellers van de checklist was aansluiting daarop juist een belangrijk uitgangspunt.

Uiteindelijk is het LKT het erover eens dat de esthetische betekenis zwaar moet wegen bij de waardering van de landschapsvernieuwing. Het aspect harmonie is volgens het LKT zeer belangrijk. De vragen geven zeker handvatten om over dit moeilijk grijpbare aspect van landschapskwaliteit te praten. In de vraagstelling zou echter ook 'het architectonisch concept' aan de orde moeten komen. In dit plangebied is dat concept een aantal keren gewijzigd, of aangepast. Dat blijkt bepalend voor de ontwikkeling van landschappelijke kwaliteit. Is het gekozen vormconcept een logische vertaling van het economisch en ecologisch functioneren van het landschap? Biedt het concept mogelijkheden om 'win-win-situaties' voor de verschillende E's te realiseren? Biedt het architectonisch concept mogelijkheden voor het ontwikkelen van een eigen identiteit van dit landschap?

Het protocol of de procedure

Over de procedure zijn de volgende opmerkingen gemaakt:

- * Het belangrijkste doel van de checklist is het uitlokken van de beargumenteerde discussie binnen het LKT. Dat blijkt te werken. 20 minuten is met deze methode lang genoeg voor het invullen van de checklist.
- * Bert Harms: Duidelijker onderscheid tussen LKT-leden en gebiedsdeskundigen. De gebiedsdeskundigen moeten niet 'hun eigen werk gaan beoordelen'. Ze kunnen wel volledig meedoen aan de discussie, maar meer in een op het LKT reagerende en corrigerende zin. Zij zijn in

ieder geval van belang bij het opsporen van de dominante maatschappelijke factoren in het proces van landschapsvernieuwing.

- * Wellicht zou de volgende keer een sociaal geograaf of een regionaal econoom in het LKT moeten worden opgenomen.
- * In zijn oordeel en aanbevelingen moet het LKT duidelijk maken wie in de bijstelling van het landschapsvernieuwingsbeleid voor dit gebied 'aangestuurd' moet worden.
- * In de procedure en de discussies kan vooral vanuit de project- en gebiedsdeskundigen expliciet aandacht worden besteed aan de 'stuurfactoren' die hebben geleid tot landschapskwaliteiten of diskwaliteiten.
- * Bij een gebied van dit schaalniveau en deze mate van ingewikkeldheid is een beoordeling in een sessie van één dag goed te doen.
- * Om landschapsvernieuwing te beoordelen is het schaalniveau wat in deze case aan de orde was volgens het LKT ideaal. Het moet het lokale schaalniveau ontstijgen, maar niet te abstract worden door een te hoog schaalniveau.

Aanhangsel B Case 2: proefgebied Delft-Zoetermeer/Hofland-Noord

B.1 Samenstelling LK-team

G. van der Kooij (Gert)	landschapsarchitect Dienst Landelijk Gebied; Voorburg
J. de Boer (Jan)	landschapsarchitect dir. Zuid-West, Min. van LNV; Dordrecht
E.A. Hinborch (Esmund)	stedenbouwkundige provincie Zuid-Holland; Den Haag
W. Oosterhof (Wiebe)	landschapsarchitect Gemeente Rotterdam, Rotterdam
P. Thissen (Paul)	historisch geograaf Provincie Overijssel; Zwolle
S. Jansen (Sjef)	landschapsecoloog Bureau Vista, Amsterdam
W. van de Poll (Wim)	stedenbouwkundige Den Hoorn (ZH)

H. Dijkstra (Harry)	landschapsarchitect DLO-Staring Centrum; Wageningen voorzitter LK-sessies
H. van Blerck (Henk)	landschapsarchitect Buro Schokland, Rhenen projectmedewerker, verslag LK-sessies
E. van Beusekom (Eduard)	landschapsarchitect IKC Natuurbeheer; Wageningen opdrachtgever

B.2 Informatie

In case 2 is voorzien in de volgende informatie:

- schriftelijke informatie, een info-bundel;
- twee topografische kaarten 1:25.000 uit de jaren 1961/1962 en 1995;
- een fragment van de zgn. Zuidvleugelkaart;
- een folder van de boswachterijen De Balij en Bieslandse Bos;
- mondelinge informatie door project- en/of gebiedsdeskundige;
- een veldbezoek.

De info-bundel geeft de schriftelijke informatie voor case 2. Na een inleiding gaat deze bundel in op:

- het proefgebied in groter verband (hoofdstuk 2);
- het proefgebied zelf (hoofdstuk 3).

Bij het *proefgebied in groter verband* wordt vooral gewezen op de ligging van het proefgebied in de zuidvleugel van de Randstad, op toekomstige verstedelijking nabij het proefgebied. Tevens wordt ingegaan op recente ideeën over de ontwikkeling van het concept van de 'Groenblauwe Slinger' en de positie van het proefgebied in dit concept.

Informatie over *het proefgebied* is te vinden in hoofdstuk 3 van de info-bundel. De informatie wordt gestructureerd volgens het triplex-model van het landschap:

- informatie over abiotische kenmerken;
- informatie over biotische kenmerken;
- informatie over antropogene kenmerken.

Landschapsvernieuwing in het proefgebied heeft vooral te maken met de ontwikkeling van de groengebieden, deels binnen het kader van de Randstadgroenstructuur. De informatie over het proefgebied spitst zich dan ook toe op deze groengebieden tussen Delft en Zoetermeer: Delft-Oost, Bieslandse Bos, Dobbeplas, De Balij en een deel van het voormalige Floriadepark.

B.3 Procedure

De LK-sessies voor case 2 hebben plaatsgevonden op dinsdag 2 december 1997, van 9.30 tot 21.00 uur in Hotel Best Western te Zoetermeer.

De procedure is nagenoeg dezelfde als bij case 1 (aanhangsel 1, par. 1.3). Alleen voor de eerste discussieronde is 's middags meer tijd uitgetrokken.

B.4 Invulling checklist

b = beoordelingsscore (1 = zeer slecht/ongunstig ... 10 = zeer goed/gunstig)

w = weging (1 = minder belangrijk, 2 = belangrijk, 3 = zeer belangrijk)

Economisch-functionele kwaliteit	1		2		3		4		5		6		7	
	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w
1 Het functioneren van het gebied voor:														
- recreatie	5	3	6	3	8	3	6	3	6	3	5	3	8	3
- landbouw	4	1	4	3	7	2	5	2	4	1	7	1	4	3
- wonen	4	1	6	3	7	2	6	3	7	3	6	3	8	3
- bedrijvigheid (kantoren, vliegveld e.d.)	2	2	2	1	4	1	7	3	6	2	4	3	7	3
2 Toegankelijkheid/bruikbaarheid van het landschap	8	3	5	3	7	3	5	3	6	3	3	3	6	2
3 Situering vormen van ruimtegebruik tov elkaar	7	3	5	3	7	3	5	3	6	3	1	3	5	2
4 Economische vitaliteit van het gebied	4	2	4	2	7	3	7	3	6	2	8	3	7	2
5 Mogelijkheden voor meervoudig gebruik	7	3	4	3	4	2	6	3	7	2	2	3	7	2
6 Fysieke flexibiliteit, veranderbaarheid gebruik in toekomst	5	2	4	2	4	2	4	2	6	2	8	3	7	2
7 Beheerbaarheid/betaal in toekomstbaarheid recr.-voorzieningen, water	3	2	5	2	8	3	5	3	6	3	6	3	6	3
Totaaloordeel vernieuwing in economisch-functionele zin	6	2	5	2	7	3	7	3	6	2	7	3	7	3

Esthetische kwaliteit	1		2		3		4		5		6		7	
	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w
1 De wijze waarop is rekening gehouden met aardkundige situatie	4	1	6	2	5	2	7	3	8	2	6	1	7	3
2 De wijze waarop is rekening gehouden met cultuurhistorische situatie: - archeologisch belang wekkende terreinen/gebieden - hist. geografisch belang wekkende elementen en patronen	4	3	5	3	?	?	7	3	6	1	?	2	5	1
	4	2	4	3	7	2	8	3	7	2	8	3	7	3
3 Mogelijkheden om in het gebied de weg te vinden	8	3	4	3	8	2	4	3	5	3	1	3	7	2
4 De vorm en vormgeving van ingrepen (maatvoering, onderlinge verhoudingen e.d.)	8	2	6	3	8	3	8	3	8	2	3	1	7	2
5 Afwisseling, variatie in het proefgebied als totaal	7	2	6	3	8	2	8	3	8	2	4	2	8	3
6 Eenheid, balans of harmonie tussen onderdelen gebied	4	2	5	3	4	1	4	3	6	2	2	3	5	2
7 Invloed van omgeving op de esthetische kwaliteit	7	1	6	3	6	2	5	2	6	2	2	3	4	2
8 Esthetische aantrekkelijkheid van het gebied (is het landschap mooi en inspirerend?)	7	2	6	3	7	2	6	3	6	2	2	3	8	3
Totaaloordeel over landschapsvernieuwing in esthetische zin	6	2	6	3	8	2	7	3	7	2	3	3	7	3

Ecologische kwaliteit	1		2		3		4		5		6		7	
	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w
1 De wijze waarop is rekening gehouden met vroegere ecologische kwaliteiten	4	2	4	2	6	2	6	3	5	1	3	1	4	2
2 De wijze waarop is ingespeeld op abiotische condities	4	2	4	3	-	-	6	3	7	2	6	3	6	3
3 De wijze waarop is ingespeeld op landschapsvormende processen (waterstromen, verstuiving, erosie e.d.)	4	2	3	4	-	-	5	2	5	1	2	2	6	3
4 De milieukwaliteit voor de ontwikkeling van de natuur	5	3	5	2	-	-	6	3	5	3	4	2	5	3
5 De wijze waarop is ingespeeld op ecologische relaties met de omgeving	4	3	5	2	6	2	6	3	7	2	3	2	4	3
6 De ontwikkeling van de natuur:														
- voor kenmerkende en waardevolle vegetaties	7	2	6	3	-	-	7	3	6	1	6	2	6	2
- voor kenmerkende en beschermde diersoorten	4	2	7	3	-	-	7	3	6	1	3	2	6	2
7 De mogelijkheden van het gebied voor versterken biodiversiteit	4	3	8	3	-	-	8	3	7	2	7	2	7	2
Totaaloordeel over landschapsvernieuwing in ecologisch zin	5	3	5	3	6	1	7	3	7	2	5	2	5	2

Totaaloordeel landschapskwaliteit	1		2		3		4		5		6		7	
	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w	b	w
1 Helderheid van het architectonisch concept	7	3	4	3	6	2	7	3	7	2	4	3	6	3
2 Potenties van het concept voor het verkrijgen van nieuwe identiteit ('een eigen gezicht')	7	2	6	3	7	3	7	3	7	3	8	3	8	3
3 De wijze waarop de functies in de vorm van het landschap tot uitdrukking komen	4	1	6	2	8	3	7	3	7	2	7	2	7	2
4 Samenhang tussen de drie E's	5	2	4	3	7	2	6	3	6	2	3	3	7	2
5 De duurzaamheid van het landschap: kunnen de drie E's in de toekomst in samenhang zich ontwikkelen	7	3	5	3	7	3	4	3	7	3	7	2	7	2
Totaaloordeel over landschapsvernieuwing als geheel	7		6		7		6		7		4		7	

B.5 Verslag van de LK-sessies

Na fileproblemen en een voorstelronde begint dagvoorzitter Harry Dijkstra met een toelichting op Meetnet Landschap en het negende meetdoel daarvan: landschapsvernieuwing.

B.5.1 Informatie over het proefgebied

Daarna geeft Gert van der Kooij informatie over het studiegebied. Achtereenvolgens komt de abiotische opbouw van het gebied aan de orde (een veengebied met daaromheen zeeklei) en wordt duidelijk gemaakt hoe deze een basis is geweest voor de occupatiegeschiedenis van het gebied. Deze vond plaats langs zuidoost-noordwest lopende linten en de evenwijdige kades, vaarten en sloten daar ongeveer loodrecht op. Het veengebied werd gedeeltelijk omgezet in een droogmakerij.

Het ruimtelijk beleid voor het studiegebied is niet met grote schokken verlopen tot nu toe. Er is in zo'n 20 jaar wel een groengebied van formaat aan het ontstaan, maar dat bestaat uit meerdere losse groene projecten. Op de topografische kaart van het begin van de zestiger jaren is nog een open gebied te zien met daarin kleine dorpen en Delft ten westen van de snelweg. De Delftse Hout is zelfs nog niet in ontwikkeling. Wel liggen er ten oosten van de snelweg bij Delft enkele sportterreinen. In de jaren daarna kwam het landschapsbeleid voor de keuze om die openheid te behouden of te accepteren dat dit toch een verloren zaak zou zijn en het gebied als een groengebied te ontwikkelen. Het begon met de Delftse Hout, daarna volgden de Randstadgroenstructuur-bossen in de polder van Biesland en de Dobbeplass. Verder naar het noord-oosten zullen de bossen van de Balij de koppeling met het voormalig Floriade-terrein maken.

In een tijd dat aan de randen van het studiegebied grote woningbouwlocaties, bedrijventerreinen en een glastuinbouwcomplex worden ontwikkeld, kan dit groengebied wel verder als één geheel ontwikkeld worden (het 'groene wig'-concept) en dat is dan ook het beleid van de ministeries van VROM en LNV en van de provincie. De gemeenten Nootdorp, Delft, Pijnacker en Zoetermeer moeten nog op één lijn komen maar neigen ook die kant op.

De excursie in het gebied nam ongeveer 2 uur in beslag en was informatief. De smalle wegen in de linten, het uitzicht vanaf die wegen de droogmakerijen in, het zicht op de toren van Delft en de bebouwing van Zoetermeer, waartussen een as ontwikkeld zal worden, de jonge aanplant, de reeds opgegroeide beplanting in de polder van Biesland, de woningbouw bij Nootdorp, de gedeeltelijk verpauperende kassen bij Pijnacker en de nieuwe kassen er vlak achter in de Noordpolder Delfgauw, de natuurontwikkeling achter De Wisselvalligheid waar we heen liepen over het Virullypad en daarna weer in de auto naar de stenen volte van Zoetermeer. Daar werd teruggekeerd naar Hotel Best Western voor de lunch en de discussie aan de hand van de vragenlijst.

B.5.2 De eerste discussieronde

Na het invullen van de checklist worden de waarderingen van alle teamleden per 'E' overgenomen op een scorebord. Per vraag van ieder 'E'-blok werd bekeken wie een duidelijk afwijkende score hadden gegeven. Die mochten als eerste de motivatie van hun oordeel geven. De anderen reageerden hier op. Zo ontstond vaak een levendige discussie. De methode blijkt weer te werken.

De economisch-functionele betekenis

Economische betekenis, vraag 1: Functionaliteit.

Voor de recreatie:

Wim van de Poll stelt dat het gebied nog maar matig functioneert. Dat is terug te voeren op het feit dat het gebied nog niet zo veel voorzieningen heeft en dat men nog niet bekend is met het gebied. Wiebe Oosterhof vult aan dat de voorzieningen, maar ook de ontsluiting van het gebied, niet op het niveau van de zuidvleugel van de Randstad zijn. Openbaar vervoer is hier bijvoorbeeld

amper. Gert van der Kooij vertelt dat het gebied bedoeld is om rustig te functioneren. Dit is één van de weinige plekken in de zuidvleugel waar dat nog mogelijk is. Paul Thissen sluit zich hier bij aan. Hij vindt het voorzieningenniveau daarom niet laag. Esjmund Hinborch beaamt dat er in de tachtiger jaren een aaneenschakeling van leuke rustige plekjes werd voorgestaan. Je moet je nu echter afvragen of het nog realistisch is om hier een rustgebied te willen ontwikkelen als je weet dat de omgeving zo druk wordt. Er zal een enorme gebruiksdruk op het gebied ontstaan. Van de andere kant zal er in dit drukke gebied steeds meer behoefte aan rust zijn. Jan de Boer constateert dat in het totale studiegebied de oppervlakte voor recreatie niet erg groot is. Er zijn voor recreanten maar een paar mooie wegen en daar wordt je van af gereden. Voor fietsers en wandelaars kan de routing een stuk beter worden. Voor kano'ers is het gebied niet geschikt. De voorzitter vat samen dat de actuele functionaliteit van het gebied voor de recreatie redelijk is, maar dat die potentieel veel hoger is.

Voor de landbouw:

Paul Thissen schat in dat alleen de nieuwe glastuinbouw enig perspectief heeft. De rest van de landbouw zal het niet redden. Jan de Boer en Wim van de Poll stellen dat ook de glastuinbouw weinig perspectief heeft in dit gebied, omdat ze in een veel te strak keurslijf zit en de infrastructuur niet best is. De ligging tegen een natuurgebied schept onzekerheid. Er is op enkele plekken wel flink geïnvesteerd, maar dat is waarschijnlijk gedaan door boeren die elders zijn uitgekocht. In dit gebied kan de glastuinbouw zich niet echt ontwikkelen. Sjef Jansen betreurt het wel als ook de landbouw in dit gebied verdwijnt. Hij vindt het van belang dat er een derde vitale economische tak in het gebied aanwezig zal zijn.

Voor het wonen:

Wim van de Poll vindt dat je in dit gebied zelf eigenlijk niet zou moeten wonen. Het zou als de gezamenlijke tuin van de omliggende steden moeten worden ontwikkeld. Gert stelt echter dat de verstedelijking onafwendbaar is in het gebied, maar het gebied zou er profijt van kunnen trekken. Het kan voor een verfrissingsgolf zorgen. Esjmund Hinborch en Paul Thissen beaamen dat dit gebied nu reeds een geliefd woonmilieu is. Ook in de toekomst kan het dat volgens Esjmund zijn, maar dan zullen glastuinbouw in de linten en de verrommeling moeten verdwijnen. Wim vestigt de aandacht op de VINEX-locatie Ypenburg die ook in het studiegebied ligt. Daar wordt heel veel meer van hetzelfde gebouwd. Dat werkt niet negatief op het bestaande woongebied. Er zullen heel veel mensen komen te wonen die ook 'de groene wig' zullen infietsen. Dat zal de keuze tussen een 'central parc'-concept en een 'rustig groengebied'-concept alleen maar prangender maken, merkt Gert van der Kooij op.

Voor de bedrijvigheid:

Als je de glastuinbouw niet meerekent zie je in het gebied niet veel bedrijvigheid. Kleinschalig in de linten en een IKEA bij de afslag Delft van de snelweg. Wiebe Oosterhof verbaast zich hier over. Dit gebied ligt uniek in de Randstad. 'Je hebt hier het goud van de Randstad in handen, maar dat is niet uitgebuit.'

Economische betekenis, vraag 2: Toegankelijkheid.

Bij de discussie over de toegankelijkheid van het gebied nemen Wim van de Poll en Wiebe Oosterhof een zeer uiteenlopend standpunt in. Wim als Delftenaar vindt de toegankelijkheid goed. Rotterdammer Wiebe daarentegen beaamt dat de toegankelijkheid vanuit Delft goed is, maar dat het vanuit Zoetermeer en Rotterdam amper mogelijk is om in het gebied te komen. Wim werpt tegen dat de trein in Pijnacker stopt en dat er afritten van de snelweg zijn. Er staan echter geen borden waarop je op het gebied gewezen wordt. Vanuit de dorpen is het gebied wel goed bereikbaar vertelt Gert van der Kooij. Esjmund Hinborch geeft als verklaring voor de grotendeels moeilijke ontsluiting dat het interne wegenpatroon nog 18de eeuws is. Er zijn amper parkeermogelijkheden, of ze zitten wel erg verstopt. Met een goede ontsluiting zou het gebied meer allure kunnen krijgen.

Economische betekenis, vraag 3: Situering vormen van ruimtegebruik tov elkaar.

Wiebe Oosterhof en Esjmund Hinborch constateren dat het gebied gefragmenteerd is en dat dat

te wijten is aan het ontbreken van een koppeling tussen de schaal van de Randstad en de schaal van de polderdjes en de linten. Die tussenschaal moet in de toekomst ingevuld worden. Je ziet dat het nu steeds misgaat op de aansluitpunten van de Randstadschaal op de lokale schaal, bijvoorbeeld bij de ontsluiting van het gebied. Jan de Boer karakteriseert het gebied als een compromissenlandschap, een aaneenschakeling van onderhandelingsresultaten. Ieder heeft zijn kamertje gekregen, maar de gangen en deuren onderling ontbreken. Sjef Jansen bekijkt het wat positiever. Als groot voordeel ten opzichte van een bos als het Bentwoud dat in één keer aangelegd zal gaan worden heeft de Groene Wig hier de kans gekregen te groeien en een eigen identiteit te ontwikkelen, juist door al die 'fouten'.

Economische betekenis, vraag 4: Vitaliteit.

Wiebe Oosterhof benadrukt weer dat dit één van de meest optimaal gelegen plekken in de Randstad is. Daar is meer uit te halen. Het agrarisch beleid van Nootdorp heeft veel tegengehouden. Sjef Jansen constateert dat er maar weinig afslagen vanaf de snelweg naar dit gebied zijn. In de linten ziet hij wel allerlei kleine bedrijvigheid. Die linten zijn volgens Wiebe en Gert van de Kooij in potentie erg vitaal. Ze zitten nu nog half in het agrarische stadium, maar voor het randstedelijk wonen liggen de prijzen hier hoog. In die linten zal het soort bewoning veranderen en de ene soort bedrijvigheid verdwijnen en de andere er voor in de plaats komen.

Economische betekenis, vraag 5: Meervoudig ruimtegebruik mogelijk?

Paul Thissen constateert dat er al veel van het gebruik in het gebied vast ligt. Het bos is multifunctioneel bedoeld, maar veel ruimte daarvoor is er nu niet. Gert van der Kooij en Wim van de Poll werpen tegen dat er nog zo veel kan ontwikkelen. Vroeger stonden er alleen wat koeien en kassen en nu is er veel meer te vinden. Dat zal alleen maar meer worden in de toekomst. Wiebe Oosterhof wil met zijn hoge score de hoop uitspreken dat dit gebied inderdaad meer mengfuncties zal krijgen.

Economische betekenis, vraag 6: Flexibiliteit.

Wiebe Oosterhof vindt het raamwerk dat in de afgelopen decennia is ontwikkeld goed. In de plannen van toen was flexibiliteit niet het uitgangspunt, maar wel aanwezig in potentie. De opgave voor de toekomst is het optimaliseren van het gebied voor een programma waarin ook stedelijke functies zijn opgenomen. Gert van der Kooij is blij dat de groene wig nog niet zo veel is ingericht. Dat geeft juist de mogelijkheid om nieuwe dingen op te nemen. Esjmund Hinborch stelt dat de glastuinbouw voorlopig de flexibiliteit in de weg zit. Het groen moet je de tijd geven om te ontwikkelen. Daarin moet je juist niet te veel verweven, want dan krijg je overal dezelfde 'eenvormige koek'.

Economische betekenis, vraag 7: Beheerbaarheid.

Het oordeel van het LKT over de beheerbaarheid van het gebied is afhankelijk van welk concept men voor de toekomst van het gebied voor ogen heeft. Denkend vanuit het landelijk gebied, zoals Jan de Boer doet, dan is het onderhoud van het vele water en de wegen duur. Het slagenlandschap is sowieso duur in onderhoud. Denk je over het gebied als een stadspark, dan denk je in heel andere bedragen. Paul Thissen neemt aan dat met al die mensen in de omgeving, zeker als de VINEX-wijken gebouwd zijn, een redelijk voorzieningenniveau betaalbaar moet zijn. Wim van de Poll is het daar in principe mee eens, maar de moeilijkheid is nu dat er niet één loket is waar mensen heen kunnen om hun initiatieven en wensen kenbaar te maken en verder worden geholpen richting de realisatie ervan. Daardoor krijgen nieuwe initiatieven veel hobbels te nemen en soms zelfs tegenwerking van een gemeente die niet over de ontwikkeling van de groene wig als geheel nadenkt. Hij noemt het voorbeeld van de ondernemer die een horeca-gelegenheid wilde beginnen bij de Dobbepas. Die dreigde geen vergunning te krijgen omdat een horeca-onderdemer in de dorpskern bezwaar aantekende. Terwijl de Dobbepas-horeca voor hem helemaal niet concurrerend werkt. Gert van der Kooij vult aan dat het beheer van het groen bij Staatsbosbeheer in goede handen is. In het gebied zijn mogelijkheden om duidelijke begrenzingen aan te brengen. Hij heeft de ervaring dat juist de margegebieden, bij onduidelijke begrenzingen, moeilijk te beheren zijn. Wim van der Poll vertelt dat de Dobbepas vaak sterk vervuild is, waardoor zwemmen in de plas verboden moest worden. Jan de Boer vertelt dat het moeilijk is om het water onder controle te

krijgen. Je moet werken met andermans systemen. Daarnaast ben je gebonden aan de polderlasten. Het totaaloordeel over de Economische betekenis van dit gebied is goed.

De esthetische betekenis

Esthetische betekenis, vraag 1: Rekening gehouden met de aardkundige situatie?

Jan de Boer maakt de aanwezigen er op attent dat dit één van de meest reliëfrijke gebieden van Zuid-Holland is. Daar is volgens Paul Thissen in de planvorming dan weinig mee gedaan. Jan de Boer stelt dat met het microreliëf inderdaad weinig is gedaan, maar dat de hoogteverschillen tussen droogmakerijen en polders wel degelijk in de ontwerpen zijn gebruikt. Esjmund Hinborch stelt dat het gebied verder geomorfologisch niet zo bijzonder is, maar dat door de speciale behandeling van de kades het verschil tussen droogmakerijen en polders duidelijk is te ervaren. Wim van de Poll herkent niet zo veel van de door Gert van der Kooij besproken oeropbouw van het gebied rond een veenkom. Ook valt het hem op dat de ja-knikkers die daar voor oliewinning stonden gewoon worden opgeruimd.

Esthetische betekenis, vraag 2: Rekening gehouden met cultuurhistorie?

Ad a. archeologisch belangwekkende elementen en gebieden

In andere gebieden vindt het LKT dit een belangrijk ontwerpthema. In dit gebied is echter op archeologisch gebied weinig te beleven. Daarvoor is het gebied altijd veel te ontoegankelijk geweest.

Ad b. historische geografie

Sjef Jansen is daar niet positief over. Hij acht de leesbaarheid van het landschap afgenomen. Het verschil tussen droogmakerijen en kleipolders is minder goed te zien dan vroeger. Er zijn dan wel elementen en lokale patronen gespaard maar op conceptueel niveau is dat te weinig als uitgangspunt genomen. Wim van de Poll sluit zich hier ten dele bij aan. Het ligt er allemaal nog wel, maar de linten en de bosgebieden zijn twee volstrekt aparte werelden gebleven. Wiebe Oosterhof vindt dat nu juist goed. Ondanks dat het een bovenlokaal planologisch vlekkenplan is geweest zijn de oude linten, in zijn ogen, wel in het groenconcept opgenomen. Vanaf die linten beleef je de linten nog het best. Zoals hij al eerder aanduidde heeft hij er goede hoop op dat die samenhangen in het gebied zich in de loop der tijd zullen gaan ontwikkelen. Ook Paul Thissen is bij deze vraag positief gestemd. De kades zijn gespaard, er is zicht op de kopse kanten van de kavels gebleven, er zijn open ruimtes gespaard gebleven langs de linten, ook langs de vaarten ligt een open zone. Hij vindt oud en nieuw goed samen gaan en waardeert de historische herkenbaarheid als goed. Sjef Jansen wijst nog even op het bedrog van het natuurgebiedje langs het Virullypad. De vorm verwijst naar een petgatenlandschap en dat is hier nooit geweest. Wim van de Poll vindt dat je daar niet te moeilijk over moet doen als je er van uitgaat dat je de echte oude situatie toch nooit meer terug krijgt. En dit is tenslotte toch een soort stadspark.

Esthetische betekenis, vraag 3: De mogelijkheid om in het gebied de weg te vinden

Wiebe Oosterhof vindt het een ingewikkeld gebied. De evenwijdige linten en de spoorlijn worden niet verbonden door een duidelijk daarop loodrecht staande weg. Verder valt hem op dat er weinig herkenningspunten zijn buiten enkele torens. Intern lijkt alles op elkaar. Jan de Boer vult aan dat er geen duidelijke hiërarchie in het wegenpatroon is te herkennen, zeker voor auto's. Wim van de Poll kent het gebied van zondagse fietstochtjes vanuit Delft. Hij wijst er op dat het gebied ook helemaal niet voor auto's is bedoeld. Op de fiets vanuit Delft en straks ook vanuit Zoetermeer is het heel goed mogelijk om je in het gebied ruimtelijk te oriënteren. Gert van der Kooij gaat nog een stapje verder. Volgens hem is de ruimtelijke opbouw van het groengebied zelfs te eenvoudig. Een beetje kunnen verdwalen in zo'n gebied zou juist prettig zijn, vindt hij. Esjmund Hinborch erkent dat het groengebied eenvoudig van opbouw is, maar dat tegelijkertijd ook die onduidelijkheid, met name voor het autoverkeer, in het gebied aanwezig is. Die onduidelijkheid is historisch verklaarbaar. Vanuit het vroegere netwerk van linten was het gebied vroeger ook onoverzichtelijk. En daar rijden nu de auto's over eigenlijk te smalle wegen door een gebied dat vanaf die linten door verdichting alleen maar onoverzichtelijker is geworden.

Esthetische betekenis, vraag 4: Vorm en vormgeving van de ingrepen.

Sjef Jansen en Wim van de Poll vinden dat de ingrepen gekenmerkt worden door een prettige terughoudendheid in de vormgeving. De stad is al druk genoeg. Het bos bij Zoetermeer moet er nog bijkomen om een rustige groene wig in het daaromheen steeds drukker wordende gebied veilig te stellen. Volgens Sjef en enkele anderen zou je voor de optimalisatie van dat concept de inrichting van het gebied nog eenvoudiger moeten maken. Overal in het westen van de Randstad ontstaat een gelijkvormig afwisselend gezellig landschap ('een beetje van dit en een beetje van dat'), terwijl het grote bos en de grote openheid nergens meer te ervaren is. Paul Thissen vindt de pleksgewijze inrichting van het bosgebied echter wel aangenaam in contrast met de grillige vormen van de kades. De maten van de verschillende onderdelen lijken nu wel erg op elkaar. Dat is de anderen ook opgevallen. Men verbaast zich bijvoorbeeld over de gelijkvormigheid van de Dobbeplass en de Delftse Hout. Het kabbelt maar door als gevolg van een aanschakeling van compromissen in het verloop van de planvorming, volgens Jan de Boer en Gert van de Kooij. Het gebied heeft een nieuwe stevige ruggengraat nodig. Daar sluit Esjmund Hinborch zich bij aan, maar hij stelt dat een bos van zo'n 1000 ha dat hier ontstaat wel degelijk een functie kan vervullen in een regionale context: op het niveau van de Groen-blauwe Slinger en het Bentwoud. Hij herhaalt dat het wel nodig is om de linten op te waarderen door de glastuinbouw er uit te saneren. Anders hou je een ongewenste fragmentatie in de beleving van het gebied.

Esthetische betekenis, vraag 5 en 6: Afwisseling en harmonie.

Wiebe Oosterhof en Sjef Jansen benadrukken dat het gebied op het lokale schaalniveau te veel afwisseling kent. De Groene Wig als geheel mist robuustheid, een ordenend element. Esjmund Hinborch vult aan dat die overdreven afwisseling ook nog eens ontstaan is door lelijke dingen als verpauperde glastuinbouw en verrommeling in de linten. Jan de Boer denkt dat de nieuw te ontwikkelen as het gebied ruggengraat kan geven. Gert van der Kooij stelt dat er naast een afwisselend patroon en een stevige structuur ook verrassing nodig is om een gebied interessant te maken. Hij verwacht dat die verrassing aanwezig zal zijn als het bos straks is opgegroeid. De Dobbeplass zal dan bijvoorbeeld verscholen liggen.

Esthetische betekenis, vraag 7: Invloed van omgeving.

Jan de Boer vindt de omgeving van het gebied te weinig robuust om enige structurering van het gebied teweeg te brengen. Er zijn slechts enkele zichtlijnen mogelijk. Wim van de Poll beaamt dat de bebouwing in de omgeving amper te zien is. Hij waardeert dit echter positief. De verweving met de omgeving vindt nu alleen bij Delft plaats en zal zich misschien in de toekomst bij Zoetermeer ontwikkelen. Het glas in het zuiden heeft een negatieve uitstraling naar het studiegebied. Gert van der Kooij stelt dat ook in de relatie met de omgeving het verrassingselement ontbreekt. Hij mist dit aspect overigens in de checklist. Wiebe Oosterhof denkt dat de keuze in de tachtiger jaren om het groengebied als bufferzone te ontwikkelen er debet aan is dat er amper relaties tussen het bos en de omgeving zijn gelegd. Hij benadrukt nogmaals dat er binnenkort 100.000 mensen extra in de omgeving komen wonen en dat het gebied daarom als een 'Central Parc' ontwikkeld zou moeten worden. Dan is de aansluiting met de omgeving essentieel.

Esthetische betekenis, vraag 8: Esthetische aantrekkelijkheid.

Op Wiebe Oosterhof na, vinden alle leden van het LKT het gebied esthetisch aantrekkelijk. Wiebe vindt 'zelfs IJsselmonde mooier'. Hij mist gelaagdheid. Een duidelijk te onderscheiden structuur op een hoger schaalniveau ontbreekt. Het is een korrelige brei. Esjmund Hinborch sluit zich hier ten dele bij aan: 'Er is geen Oude Maas, of Rotte'. Wellicht had er toch één duidelijke ingreep als een ontgroning van formaat plaats moeten vinden om dit historisch reeds rommelige gebied structuur te geven. Wim van de Poll blijft erbij dat hij hier heerlijk fietst. 'Je kunt hier lekker groenmilieutje shoppen'. Hij vindt een gebied als Midden-Delfland pas saai. Paul Thissen vindt die nieuwbouwwijken pas echt saai. Daarop stelt Wiebe dat dat des te meer reden is om de saaiheid en structuurarmoede in het groengebied op te heffen.

Het totaal-oordeel van het LKT over de esthetische betekenis van het gebied is toch relatief goed. Onder bepaalde condities kan de esthetische kwaliteit van dit gebied zich sterk ontwikkelen. Eén daarvan is dat de versnippering in belangenniveaus zou moeten worden opgeheven. In de gemeen-

teraden wordt alles in detail besloten en de Provincie en het Rijk hebben slappe knieën. Die durven de middelen niet in te zetten om een samenhangend beleid (vanuit het groengebied zelf gedacht) af te dwingen. Men verzucht dat er tegenwoordig nog maar één echt sturende kracht is: de projectontwikkelaar. De overheid is net het 'wandelend boerenpaard in de storm' dat de boel op koers houdt. Dit groenproject ontwikkelde zich in de nadagen van de tijd dat men in de maatschappij het gezag van de overheid accepteerde. Dat komt tot uiting in het brave karakter van de ontwikkeling van het groenproject.

De ecologische betekenis

Voorafgaand aan de bespreking van de antwoorden op de checklist voor dit onderdeel merkt de voorzitter op dat, op Sjef Jansen en Wim van de Poll na, het LKT de ecologische betekenis in deze casus niet zo'n hoge wegingsfactor toeschrijft.

Ecologische betekenis, vraag 1: Ingespeeld op vroegere ecologische kwaliteiten?

Sjef Jansen vindt dat je daar niet zo zwaar aan moet tillen. Er is gewoon een nieuwe situatie in een nieuwe tijd ontstaan. Okay, die weidevogels zijn grotendeels weg. De toptijd van de kievit moet je echter niet als referentie nemen. De voorwaarden daarvoor zijn alleen tegen zeer hoge kosten opnieuw te scheppen. Hij pleit ervoor om voor de weidevogels in te zetten op een tiental rompgebieden van formaat in Nederland en elders niet tegen de bierkaai te gaan vechten om die weidevogels te beschermen. De andere teamleden zijn het daarmee eens.

Ecologische betekenis, vraag 2: Ingespeeld op de abiotische condities?

Jan de Boer signaleert dat het sortiment van de bossen is afgestemd op de houtige gewassen die hier van nature voorkomen. Gert van der Kooij vult aan dat er in de toekomst nog beter op de abiotische condities zal worden ingespeeld. Dan zullen namelijk natuurvriendelijke oevers aangelegd worden.

Ecologische betekenis, vraag 3: Ingespeeld op landschapsvormende processen?

Sjef Jansen stelt dat je het heel anders aan zou pakken als je nu opnieuw zou beginnen in dit gebied een groengebied van 1000 ha te ontwikkelen. Je zou het omgekeerde doen: in dit deel van Nederland is een groot robuust gebied met zo weinig mogelijk sturing op zijn plaats. Hij denkt aan een moerasgebied van de schaal van de Vinkeveense Plassen. Dat is ecologisch gezien het beste wat in Nederland met geringe moeite te ontwikkelen is. Een gebied van 1000 ha is heel wat anders dan al die moerasjes van 100 ha die her en der worden aangelegd. De recreatiemogelijkheden in zo'n gebied waren volgens Sjef fantastisch geweest. Naar zijn mening is recreatie overigens essentieel voor het maatschappelijk draagvlak voor ontwikkeling van natuur. Wim ziet wel wat in zo'n moeras. Het brengt bij hem een plan voor een verdwaaalreservaat in herinnering dat werd ingezonden voor de prijsvraag Schakelen en Schakeren. De onzekerheden die je in zo'n vrije ontwikkeling inbouwt zouden wel eens juist nieuwe kwaliteit kunnen doen ontstaan. Wiebe vertelt dat Sjef ook zijn bezwaren goed heeft verwoord. Hij vindt echter dat je zo'n moeras in dit gebied niet moet willen. Sjef houdt echter voet bij stuk. 'Laat die recreanten toch vrij in dat gebied van formaat'. Ook Esjmund heeft echter zijn twijfels. Volgens hem kan het bos veel meer recreanten bergen dan zo'n moeras. Gert van der Kooij wijst op de slechte waterkwaliteit.

Ecologische betekenis, vraag 4: Milieukwaliteit.

Deze is beroerd. Het water is te gevaarlijk om in te zwemmen doordat het afvalwater van de glastuinbouw in het waterhuishoudkundig systeem van deze polders wordt rondgepompt. Sjef Jansen stelt enigszins geruststellend vast dat dat in deze rijke gronden niet direct tot onherstelbare schade leidt. Het gebied zou meer bergend vermogen moeten hebben.

Ecologische betekenis, vraag 5: Ecologische relaties met de omgeving.

Het is een geïsoleerd gebied. Naar het noorden, zuiden en ook het westen is het gebied 'ingemetseld'. In het oosten bij de Balij is echter al voorzien in een aansluiting op zoiets als wat nu de Groen-blauwe Slinger heet. Esjmund vindt het knap dat de ontwerpers van de Balij daar al op hebben ingespeeld. Wim van de Poll stelt dat de glastuinbouw in het zuiden niet aangezet had mogen worden. Hij vindt dat de Groen-blauwe Slinger eigenlijk aan de westkant van Pijnacker had moeten lopen, dus door het studiegebied. Dat is door die glastuinbouw onmogelijk geworden. Sjef vertelt dat isolatie voor de ecologische

ontwikkeling van een gebied soms een zegen kan zijn. Planten en vogels hebben sowieso weinig last van die isolatie. Maar ook kun je door isolatie een grauwsluiër van verpreide vervuiling buiten een gebied houden. Hij stelt dat het publicitair naar de politiek te verdedigen is om zwaar in te zetten op ecologische verbindingen. Inhoudelijk stelt hij echter dat die verbinding ten opzichte van de isolatie wordt overschat. Aan de aanleg van voorzieningen ten behoeve van die verbindingen wordt relatief ook veel geld uitgegeven. Voor een deel daarvan zou je heel wat waardevolle veilig geïsoleerde gronden aan kunnen kopen. Hij beschouwt concepten als de Groen-blauwe Slinger dan ook allereerst als visueel- recreatief van aard. Ecologie is een deel van het verkooppraatje erbij.

Ecologische betekenis, vraag 6: Ontwikkeling van de natuur tot nu toe.

Voor de vegetatie en dieren:

De gebiedsdeskundigen vertellen dat deze hoopgevend is. Zeker als de waterkwaliteit straks beter wordt en de bermen en slootkanten worden verbeterd. Voor de kruipende dieren zijn er wel veel barrières in het gebied. Vlinders zijn in opkomst en voor de vegetatie is er lekker veel variatie in groeiomstandigheden. Sjef vertelt dat de vogelrijkdom hoog is en dat die nog beter zal worden als er straks meer struweel in het gebied verschijnt.

Ecologische betekenis, vraag 7: Biodiversiteit.

Wim waardeert deze dubbelzinnig: de versnippering leidt tot veel diversiteit, maar ook tot instabiliteit. Sjef sluit hierbij aan. Hij brengt de sleutelbegrippen voor ecologische kwaliteit naar voren: natuurlijkheid en biodiversiteit. Het gebied scoort hoog bij de diversiteit maar laag bij de natuurlijkheid. Gert ziet wel veel potentie voor de verdere ontwikkeling van de biodiversiteit, juist in dit verstedelijkend gebied. Sjef beaamt dat. Door de beperkte rust en vaak geringe omvang van de leefplekken mist net 'de top van de voedselpyramide'. De diversiteit is echter zeer groot. Deze zou zelfs ook een deel van die top kunnen gaan omvatten, namelijk 'de vliegende top', als er straks in de Randstad een aaneenschakeling van vergelijkbare gebieden is ontstaan.

Totaaloordeel Ecologische betekenis

Ecologie wordt gemiddeld een wegingsfactor 2 toegekend. Alleen Sjef en Wim geven een 3. Paul vindt in dit soort gebieden 'gebruiks natuur' belangrijker dan 'natuurnatuur'. Gert sluit daarop aan door te stellen dat in de beleving van bossen de natuurlijkheid erg belangrijk is, maar dan natuurlijkheid in esthetische zin. Ook water is daarbij een belangrijk aspect van die esthetische natuurbeleving. Sjef benadrukt daarop nogmaals de publicitaire waarde van de ecologie voor bestuurders in dit tijdsgewricht.

Totaaloordeel over de landschapsvernieuwing

Totaaloordeel 1. Helderheid van het architectonisch concept.

Sjef ervaart in dit studiegebied meer een proces dan een concept. Dat vindt Wim ook wel, maar hij beschouwt de simpele heldere inzet van dat boscomplex ter structurering van het studiegebied als een culturele daad. Paul vindt het goed dat de cultuurhistorisch meest opvallende elementen in het concept zijn opgenomen. Gert vindt dit procesmatig gegroeide concept niet erg sterk, maar wel voldoende in dit gebied. Het biedt duidelijke begrenzingsmogelijkheden. Jan de Boer stelt dat het niet zo lang stand had gehouden als het geen helder concept zou zijn. Wel moet er opgepast te worden dat de simpele kracht ervan niet verloren gaat.

Totaaloordeel 2. Een eigen gezicht?

Het LKT vindt dit een belangrijk aspect van de landschappelijke kwaliteit. Men schat de potenties van dit gebied wat dat betreft hoog in als het bos als één geheel tussen twee steden verder wordt ontwikkeld en het glas in de linten wordt gesaneerd.

Totaaloordeel 3. Vorm en functie.

Wim van de Poll leest in het gebied een prettige neutrale niet nadrukkelijke uitdrukking van de functies. Jan de Boer benadrukt dat het nog een relatief jong gebied is. De fietspaden liggen nu al duidelijk door het gebied en de wandelpaden volgen wel. Paul Thissen sluit zich daar bij aan:

voor recreatie een duidelijk gebied en voor de glastuinbouw in het zuiden ook. Gert van der Kooij vestigt de aandacht op het feit dat aan de vorm van het bosgebied op de verschillende plekken een zonering van intensiteit van gebruik is af te lezen. De drukker delen kun je herkennen aan de meer gekunstelde vormen, bijv. bij Pijnacker. In het noord-oosten is het rustiger en daar zijn de bossen veel grover vormgegeven.

Totaaloordeel 4. De samenhang tussen de drie E's.

Sjef Jansen bespeurt geen sterke samenhang tussen de E's. Paul Thissen beaamt dat, maar vindt dat niet ernstig in dit gebied. Jan de Boer stelt dat straks de functie wonen voor het gebied steeds belangrijker zal worden. Het gebruik van het gebied door al die VINEXwijkbewoners zal het gebied samenbinden. Dat zal de samenhang tussen de E's vergroten en de landschappelijke kwaliteit verhogen. Gert van der Kooij ziet niet zo veel samenhang in het nieuwe stedelijk gebied. Jan de Boer ziet wel het gevecht om de ruimte als overkoepelend gemeenschappelijk aspect van bebouwde deel van het gebied en het niet-bebouwde deel. Wim van de Poll is van mening dat de landschapsarchitectuur meer mogelijkheden biedt voor samenhang in een groen gebied dan de stedenbouw dat kan in een stedelijk gebied. Je zit in de stedenbouw met internationale aanbesteding en andere regelingen.

Totaaloordeel 5. Duurzaamheid.

Sjef Jansen stelt dat het bos ecologisch duurzaam is, wellicht zelfs duurzamer dan het door hem eerder bepleite moerasgebied. Het bos moet wel de tijd krijgen om tot wasdom te komen. Een groot voordeel van dit bos is dat het niet in één keer is aangeplant, en daardoor verschillende ontwikkelingsfasen in zich heeft. Dat is een duidelijk voordeel ten opzichte van een bos als het Bentwoud dat wel in één keer ingeplant zal worden. Jan de Boer en Paul Thissen vinden dat het bos en het water duurzaamheid garanderen. Dat vormt een goede tegendruk tegen de verstedelijking. Gert van der Kooij stelt dat dan wel de grenzen van het groengebied duidelijk vastgelegd moeten worden. Dan kan het nog generaties lang mee. Hij noemt als voorbeeld het Haagse Bos. Dat ligt daar ook al heel lang zo omdat de grenzen van het bos voor iedereen duidelijk zijn. Gert noemt echter als belangrijkste voorwaarde voor de duurzaamheid van het gebied dat de mensen in het bebouwde gebied de Groene Wig waarderen. Jan de Boer vindt ook dat daar gelijk het grootste risico voor het groengebied in ligt. Wim van de Poll vindt het gebied potentieel duurzaam. De contouren van de verstedelijking en de glastuinbouw liggen duidelijk vast. Voor het groengebied is om het duurzaam te kunnen ontwikkelen wel een bestuurlijk-organisatorische regeling nodig. Er moet één instantie komen die verantwoordelijk is voor die ontwikkeling. Die instantie neemt het groengebied als geheel in beschouwing en moet met de gemeenten gemeenschappelijk een beleid voor dat ene bosgebied uitzetten. Die instantie vormt ook het ene loket voor particulieren die initiatieven willen ontplooien die kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van het bos. Jan de Boer stelt dat het bos nu in eigendom en beheer is bij het Staatsbosbeheer. Dat acht hij goed want dat is een organisatie die op langere termijn in ieder geval het nodige beheer zal verzorgen. Bij andere instellingen kan plotseling het geld op zijn en kan het beheer wel eens sterk verwaarloosd worden. Gemeenten hebben hier bijvoorbeeld te weinig geld voor. Wim stelt dat Staatsbosbeheer zich dan niet passief moet opstellen naar de andere 'ouders' van het gebied. Het moet de gemeenten betrekken bij het beleid van hun groene wig.

B.5.3 De tweede discussieronde

In overleg wordt besloten om de tweede discussieronde af te lasten. Als het zou gaan om de scores voor de checklist dan is een tweede ronde nodig. Daar gaat het echter niet om. De scores bij de vragenlijst dienden slechts om de discussie op te starten en te stimuleren. Het gaat om de discussie binnen het LKT. Aan de argumentaties die in de eerste ronde zijn opgetekend zal niet veel meer worden toegevoegd in een tweede ronde.

Als verder zal worden gewerkt met deze methode kan de tweede ronde vervallen en worden vervangen door per E en bij het totaaloordeel de leden van het LKT te vragen of zij hun scores willen veranderen. Dat kan dan een aanleiding zijn om in concluderende zin nog iets aan de argumentaties toe te voegen. Een ander argument om de tweede ronde te laten vervallen is van

fysieke aard. Na een excursie en zo'n 3 uur discussiëren in de eerste ronde is het voor het LKT niet op te brengen om nog een keer die vragenlijst in te vullen en dezelfde discussie nog een keer te voeren.

B.5.4 Evaluatie

De checklist

Tijdens de evaluatie van de checklist kwamen de volgende zaken aan de orde:

- * In de lijst moet nog een duidelijker onderscheid gemaakt worden in de potentiële en de actuele kwaliteiten van het plangebied.
- * Om het invullen van de lijst te versnellen kan een vijfdelige schaal worden overwogen. Bij sommige vragen kan een schaal van 'te veel naar te weinig (ipv veel - weinig) handiger zijn.
- * De checklist vindt men redelijk compleet. Er zou wel een inleiding bij moeten over de manier waarop de lijst is samengesteld: kernbegrippen uit het Structuurschema Groene Ruimte.
- * Sommige vragen kunnen wellicht worden samengevoegd (2.5 + 2.6 en 3.5 + 3.6 + 3.7).
- * Op enkele plaatsen kunnen vragen toegevoegd worden. Bij de vragen over Esthetische kwaliteit ontbreekt het aspect verrassing. Bij de vragen over het totaaloordeel ontbreekt een vraag over de samenhang met de omgeving. Sjeef Jansen vraagt zich af of bij de ecologische kwaliteit het aspect natuurlijkheid (naast duurzaamheid) iets duidelijker naar voren kan komen. Gert van de Kooij stelt dat het aspect natuurlijkheid eigenlijk ook bij de esthetiek thuishoort: de beleving van natuurlijkheid.
- * Bij vraag 4.1. kan een onderscheid in schaalniveaus worden ingebracht.
- * Paul Thissen vindt dat de vragen over cultuurhistorie op de goede plek in de checklist staan. Wel kan er een onderscheid ingebracht worden tussen patronen/elementen en de wijze waarop cultuurhistorie in het architectonisch concept een rol speelt.
- * De vraag over archeologie moet alleen gesteld worden als er informatie over die archeologie in het gebied voorhanden is.
- * Termen als aardkunde verdienen nadere toelichting.
- * Wim van de Poll vindt dat de recreatie als proces meer aandacht verdient: 'kunnen actoren in dit gebied uit de voeten'.

Zijn 'win-win-situaties' voor de verschillende E's te realiseren? Biedt het architectonisch concept mogelijkheden voor het ontwikkelen van een eigen identiteit van dit landschap?

Het protocol of de procedure

- * Veel meer informatie vooraf hoeft er niet te zijn.
- * De ochtend met de toelichting en de excursie was voldoende informatief. Wel zou er een beheerder van het gebied bij kunnen zijn om meer te weten te komen over de sturende factoren voor de ontwikkeling van kwaliteit in het gebied. Dan hoor je meer over de achtergronden van hoe het gegaan is als het is gegaan. Het LKT lijkt het echter onverstandig om over dit maatschappelijke krachtenveld vragen in de checklist op te nemen. Bij deze methode met een LKT als dit kun je dit krachtenveld in de discussie meenemen als het ter sprake komt. Eventueel kan het LKT het zelfs in zijn aanbevelingen betrekken. Als de opdrachtgever voor de monitoring daar meer over wil weten moet daar een aparte lijst voor worden ontwikkeld en een ander LKT voor worden bijeengeroepen.
- * Bij een gebied van dit schaalniveau en deze mate van ingewikkeldheid is een beoordeling in een sessie van één dag goed te doen.
- * Een tweede ronde met invulling van de checklist en discussie roept weerstand op: het leidt niet duidelijk tot nieuwe gezichtspunten, en doet een te zwaar beroep op het concentratievermogen na de toch vrij inspannende discussie in de eerste ronde.
- * Om landschapsvernieuwing te beoordelen is het schaalniveau dat in deze case aan de orde was volgens het LKT ideaal. Het moet het lokale schaalniveau ontstijgen, maar niet te abstract worden door een te hoog schaalniveau.
- * Van belang is een goede catering rond en tijdens de verschillende LK-sessies.